

Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту
імені академіка В. Лазаряна

АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ФІЛОСОФСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Збірник наукових праць

Випуск 9

Виходить 2 рази на рік ♦ ♦ ♦ ♦ ♦ Заснований у січні 2012 р.

Антропологічні шукання

Філософія культури та освіти

Соціальна філософія та філософія історії

Філософія науки та техніки

Історія філософії

Дніпропетровськ

2016

Засновник:
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. ЛАЗАРЯНА

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Хміль В. В., доктор філософських наук

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР

Варшавський О. П., кандидат
філософських наук

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ (УКРАЇНА):

Малівський А. М., Решетніченко А. В., Токовенко О. С., Колесникова Т. О., Кривчик Г. Г.,
Лях В. В., Халапсіс О.В., Громов В.Є.

ІНОЗЕМНІ ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Корабльова О. В. (Фінансова академія при уряді РФ, Російська Федерація), Кац Л. А. (Хайфський
університет, Ізраїль), Воронов В. В. (Даугавпілс, Латвія)

Збірник наукових

праць

Збірник затверджено як фаховий 21.11.2013, № 1609. Збірник
zareestrovano в міжнародному каталозі періодичних видань
Ulrichsweb™ Global Serials Directory, науково-метричних системах DOAJ,
Google Scholar, eLIBRARY.RU, WorldCat, Bielefeld Academic Search
Engine, CiteFactor, OAJI, Web of Science (ESCI), Scientific Indexing
Services (SIS), Index Copernicus

Наукометричні показники рейтингу журналу: Index Copernicus - ICV
2014: 72.69.

Друкується за рішенням вченої ради університету від 15.02.2016 р.,
протокол № 7

Видавець

Дніпропетровський національний університет залізничного
транспорту імені академіка В. Лазаряна (м. Дніпропетровськ)
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи КВ № 18742-7542Р
от 05.01.2012 г.

Адреса засновника
та редакції

вул. Лазаряна, 2, кім. 468, Дніпропетровськ, Україна, 49010
тел.: (056) 373-15-88, e-mail: e-library@b.diit.edu.ua, ojs.diit@gmail.com
сайт журналу: <http://ampr.diit.edu.ua>

Видання публікується з 2012 р.

© Дніпропетровський національний університет
залізничного транспорту
імені академіка В. Лазаряна, 2016

© Колесникова Т. О., обкладинка, 2016

Днепропетровский национальный университет железнодорожного транспорта
имени академика В. Лазаряна

**АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ
ФІЛОСОФСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

**(АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ
ФИЛОСОФСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ)**

Сборник научных трудов

Выпуск 9

Выходит 2 раза в год ♦ ♦ ♦ ♦ Основан в январе 2012 г.

Антропологические искания

Философия культуры и образования

Социальная философия и философия истории

Философия науки и техники

История философии

Днепропетровск

2016

Учредитель:

ДНЕПРОПЕТРОВСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО ТРАНСПОРТА ИМЕНИ АКАДЕМИКА В. ЛАЗАРЯНА

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Хмель В. В., доктор философских наук

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

Варшавский А. П., кандидат философских наук

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ (УКРАИНА):

Маливский А. Н., Решетниченко А. В., Токовенко А. С., Колесникова Т. А., Кривчик Г. Г.,
Лях В. В., Халаписис А.В., Громов В.Е.

ИНОСТРАННЫЕ ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Кораблёва Е. В. (Финансовая академия при правительстве РФ, Россия), Кац Л. А. (Хайфский университет, Израиль), Воронов В. В. (Даугавпилс, Латвия)

Сборник научных

трудов

Сборник утвержден как специализированный 21.11.2013, № 1609.

Сборник зарегистрирован в международном каталоге периодических изданий Ulrichweb™ Global Serials Directory, научно-метрических системах DOAJ, Google Scholar, eLIBRARY.RU, WorldCat, Bielefeld Academic Search Engine, CiteFactor OAJI, Web of Science (ESCI), Scientific Indexing Services (SIS), Index Copernicus

Наукометрические показатели рейтинга журнала: Index Copernicus - ICV 2014: 72.69.

Печатается по решению ученого совета университета от 15.02.2016 г., протокол № 7

Издатель

Днепропетровский национальный университет железнодорожного транспорта имени академика В. Лазаряна (г. Днепропетровск)

Свидетельство субъекта издательского дела КВ № 18742-7542Р от 05.01.2012 г.

Адрес

ул. Лазаряна, 2, ком. 468, Днепропетровск, Украина, 49010,

учредителя

тел.: (056) 373-15-88, e-mail: e-library@b.diit.edu.ua, ojs.diit@gmail.com;

сайт журнала: <http://ampr.diit.edu.ua>

Издание публикуется с 2012 г.

© Днепропетровский национальный университет
железнодорожного транспорта
имени академика В. Лазаряна, 2016

© Колесникова Т. А., обложка, 2016

Dnipropetrovs'k National University of Railway Transport
named after Academician V. Lazaryan

**ANTROPOLOGÌČNÌ VIMÌRI
FÌLOSOFS'KIH DOSLÌDŽEN'**

**(ANTHROPOLOGICAL MEASUREMENTS OF
PHILOSOPHICAL RESEARCH)**

Proceedings Scientific publication

Issue 9

Comes out 2 times a year ♦ ♦ ♦ ♦ ♦ Founded in January 2012

Anthropological Searching

Philosophy of Culture and Education

Social Philosophy and Philosophy of History

Philosophy of Science and Technology

The History of Philosophy

Dnipropetrovsk

2016

Founder:

DNIPROPETROVSK NATIONAL UNIVERSITY OF RAILWAY TRANSPORT
NAMED AFTER ACADEMICIAN V. LAZARYAN

EDITOR-IN-CHIEF

Khmil V. V., Ph.D

CONTRIBUTING EDITOR

Varshavskiy O. P., Ph.D

EDITORIAL BOARD MEMBERS (UKRAINE):

Malivskiy A. M., Reshetnichenko V. A., Tokovenko S. A., Kolecnykova T. O., Krivchik G. G.,
Liakh V. V., Halapsis A.V., Gromov V.E.

FOREIGN MEMBERS OF EDITORIAL BOARD:

Korableva E. V. (Finance Academy under the Government of the Russian Federation, Russian Federation), Kats L. A. (University of Haifa, Israel), Voronov V. V. (Daugavpils, Latvia)

Proceeding Scientific Proceeding is registered in the International Catalogue of periodicals
Ulrichsweb™ Publication Global Serials Directory, research and metric
systems DOAJ, Google Scholar, eLIBRARY.RU, WorldCat, Bielefeld
Academic Search Engine, CiteFactor OAJI, Web of Science (ESCI), Scientific
Indexing Services (SIS), Index Copernicus
Scientometric indicators of journal rating: Index Copernicus - ICV 2014:
72.69. Published according to the Academic Council decision of the University
from 15.02.2016, Protocol no. 7

Publisher Dnipropetrovs'k National University of Railway Transport named after
Academician V. Lazaryan (Dnipropetrovs'k)
Certificate of Publisher KB no. 8742-7542P from 05.01.201

Address Str. Lazaryana, 2, room 468, Dnipropetrovs'k, Ukraine, 49010,
of Foundere tel.: (056) 373-15-88, e-mail: e-library@b.diit.edu.ua, ojs.diit@gmail.com;
journal site: <http://ampr.diit.edu.ua>

Edition is being published since 2012

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

УДК 111.1

В. Б. ОКОРОКОВ^{1*}

^{1*} Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара (Днепропетровск, Украина),
эл. почта victor7754@i.ua, ORCID: 0000-0001-8606-677X

МИФОЛОГИКА И ДЕСТРУКЦИЯ НАУЧНОГО И АРХАИЧНОГО СОЗНАНИЯ (НИСХОЖДЕНИЕ К ИСТОКАМ ДОСОКРАТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ)

Цель. Цель статьи состоит в том, чтобы, погрузившись в глубины первобытного сознания (по рецепту многих представителей неклассической философии), выявить противоречия европейской мысли (у ее истоков) в древнегреческой мысли и попытаться показать ресурсы мифологического мышления по преодолению этих противоречий. **Методология.** Методологические установки, использующие возможности, пограничные состояния и эффекты неклассического сознания, оказались недостаточно эффективными для адекватного понимания сущности человека. Используемый обобщенный методологический подход опирается на глубинные ресурсы высокоэнергетического сознания, и на расшировку возможностей антропологического времени, что может позволить раскрыть новые горизонты человеческого существования. **Научная новизна.** Обращаясь к современным представлениям об измененных состояниях сознания, мы попытались увидеть, как выглядят исторически сформировавшиеся дискурсивные практики понимания сознанием действительности (в том числе исторической). Таким образом, путем последовательно проведенной деструкции мы стремимся добраться до первых истоков сознания и выявить глубинные исторические механизмы формирования темпорального сознания (насколько это возможно в современных условиях). **Выводы.** Показано, что использование основных идей древнегреческой мысли ведет научное сознание к тупикам противоречий, которые последовательно раскрывались на протяжении всей последующей истории философии и культуры. Анализ древних мифологических текстов позволяет заключить, что греческая мысль не является истоком современной научной мысли, то есть для понимания научной мысли мы должны обратиться к более древнему архаичному мышлению. Таким образом, для преодоления противоречий современной научной и философской мысли необходимо искать новые альтернативные (более древние) источники понимания исторической действительности, прежде всего, связанные с углублением в древнюю (мифологическую) мысль.

Ключевые слова: миф; сознание; мысль; знак; время; поверхность; путь; путешествие; древний; исток; мифология

Актуальность темы исследования

Проблема погружения в глубины сознания для выявления истинных свойств самого сознания и подлинных свойств действительности – одна из самых древних философских проблем. К ней обращались Платон и Аристотель, Сократ и Гегель, Пифагор и Кант. Она является ключевой для мифологического и мистического восприятия действительности и божественного мира. Именно такой, по существу древний, подход трансформируется в современной культуре в один из важнейших истоков неклассической философии. Его корни проявляются в философской феноменологии и хайдеггеровской деструкции, бахтинской хронопоэзии, структуралистской методологии, фукианской археологии и делизевской логике смыслов. Такой подход имел место в книге французского автора Сатпрема при написании книги «Шри Ауробиндо, или Путешествие сознания» [7]. Ча-

стично подобный подход просматривается в работах современных авторов (см. работы: С. Киансио, Дж. Е. Делафилд-Бутт, Г. Треверсен, Л.П. Гвэрреро, С. Е. В. Оума, Дж. Таллант, Р.Н. Зиглер [9-14]). Таким образом, очевидно, что древний путь понимания сознания является актуальным и в настоящее время, а исследование темпоральности сознания может позволить приоткрыть завесу тайны происхождения человека.

Цель исследования

Что же может дать погружение в глубины древнего (мифологического) сознания? Это та тайна, которая сокрыта историей и до последнего времени казалась недостижимой. Однако антропология времени и современные исследования в области сознания могут позволить приоткрыть эту тайну. В таком контексте важнейшей целью исследования является попытка показать, что и то (древнегреческое) мышление, к

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

которому подводит нас М. Хайдеггер в поисках первооснов современной культуры, является противоречивым и, следовательно, также необходимо продолжить деструкцию и самого древнегреческого сознания, чтобы у его истоков в первобытном мышлении попытаться раскрыть сущность противоречий греческого (и современного) сознания.

Изложение основного материала

Несмотря на то, что такой подход используется в ряде современных исследований, обращение к его истокам является очень проблемным. Вхождение в смысловой каркас древних мифологических текстов часто приводит современное сознание к необъяснимым противоречиям. Что, например, может приоткрыться, если мы вслед за К. Леви-Стросом или Л. Леви-Брюлем погрузимся в царство мифического сознания? Можно ли в постструктуралистской (или постсовременной) системе отсчета услышать скрытый смысл древних мифов и легенд? И хотя на протяжении всей истории существования скрытым или естественным местом паломничества многих мыслителей были древние (преимущественно, мифологические) тексты, очень часто они оставались непонятными, туманными и требующими пояснений. В таком смысле есть ли что-нибудь общего между мифологией и наукой? Можем ли мы, изучая мифы, отыскать путь в то измерение, в котором начинаются все науки - чистые (математика, логика, метафизика) и естественные (физика, биология, ботаника и т. д.). Ведь даже Ницше интерпретировал путь разума, открытый греками, - как путь по лестнице вниз. Немецкий философ-поэт, видимо, имел в виду то обстоятельство, что наука находится в рациональном слое бытия, который достаточно далеко удален от истоков нашего существования, от истоков сознания.

В этой рациональной области мысль всегда становится соразмерной с внешней причинно-следственной стрелой времени, и мы уверены, что другого способа бытия просто не существует. В таком материальном царстве и мысль соизмерима с действиями грубой (медленной) материи, в мир соразмерен с логически обусловленной связностью, именованной логосом и маркированной причинно-следственными действиями. Такая причинно-следственная логика мысли, идущая от Аристотеля, честна и

безошибочна, ведь она, по мнению классических европейских мыслителей, сформирована еще у истоков греческой мысли - в поле божественного логоса. Мысль греков божественна (логична и логосна), и все последующие инсинуации о ее разночтениях становятся излишними. Мы ведем свое начало от Бога (или богов), а что же бывает яснее и чище, чем гармония божественной истины (восходящая к математике форм и формальной логике). Натуральная наука во всем видит естественный мир форм, непосредственно привязанных к действительности. Поэтому и реальность такого мира полностью вытекает из гипотезы, согласно которой мы существуем в царстве логических и математических (причинно-обусловленных) закономерностей. Миф об абсолютности и гармонии форм завораживает воображение и мы, вслед за Пифагором, Сократом и Платоном, удобно располагаемся в пифагоровско-платоновской реальности идеальных абсолютных событий, обусловленных математикой чистых форм, и абсолютизируем число, совершенно пренебрегая тем фактом, что в этом мире на каждом шагу нас ждут противоречия и апории, основанные на абсолютной вере в наличие точек и движений, мгновений и абсолютных событий, хаоса и гармонии. Словом, мы уверены, что все это можно списать на идеальность божественных форм и, тем самым, отвлечься от становления вещей и мира. Греков не покидала уверенность, что мир именно таков, каким раскрыли его Гомер и Гесиод. И эта уверенность, если ее интерпретировать по У. Джеймсу и Ч. Пирсу, сыграла с их последователями (и всей европейской наукой) злую шутку. Эта ложная уверенность привела к кризису современного сознания и культуры, который описывал Гуссерль (это кризис не науки, а нашей веры в науку, кризис нашей интерпретации науки). Там, где раньше были абсолютные божественные формы математики и логики, появились их симуляции. Где раньше была теорема Пифагора, которой так восхищались все мыслители вплоть до Декарта и Спинозы, теперь появились системы множеств. А разум, за которым следовали все классические мыслители, уверенные в абсолютности логосности мысли греков, оказался под напором посткантовской критики подверженным сомнению. По сути, у большинства современных людей нет и тени сомнения, что научный мир, построенный

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

благодаря великим грекам, не может быть ошибочным. А ведь в этом топосе, как показали прагматики, мы вступаем в область веры.

Будучи уверенными в бессмысленности борьбы с бесконечностями (например, проверки гипотезы о параллельности бесконечных прямых) и не задумываясь о том, что миф о параллельности прямых может восходить к другому мифу - о точечных конструкциях, который, в свою очередь, может опираться на миф об абсолютности движений и т. д.), - мы погружаемся в блаженное чувство гармонии мира и пренебрегаем кажущимися нам второстепенными условностями. В таком мире хорошо работает гипотеза Аристотеля об адекватности сознания действительности.

Итак, первый миф разума, который выстраивает наше сознание, - это миф о божественной гармонии (абсолютной идеальности пространства и времени, евклидовой геометрии, формальной логики Аристотеля и всех вытекающих из них конструкций), который совершенно закономерно воплотился в мире Ньютона и чуть позже, с определенными коррекциями, Эйнштейна. Мечту всех неклассических математиков - от Пуанкаре до Григория Перельмана - построение мира гармонии - можно описать посредством натурального ряда чисел (или попросту математики и логики), а еще точнее, вместе с этим мифом о гармонии мы оказываемся в натурально-математическом мире пифагорейцев, даосов и конфуцианцев, в котором все сводится к абсолютной самоданности числовых (и в целом математических) преобразований (на что, собственно, подводя итог классической культуре, указывал И. Кант).

Гипотеза о таком (по сути, идеальном) научном мире вплоть до настоящего времени является первой самоочевидностью европейского мышления. А когда возникали сомнения в его самоочевидности, ученые, ссылаясь на Аристотеля или (в XX в.) Эйнштейна, заключили: полное соответствие или Бог не играет в орлянку. Гармония мира чисел завораживает своей чистотой настолько, что мы готовы верить грекам, которых, правда, еще удивляла и зачаровывала мысль о возможности логического (логосного) описания мира добра и красоты или вечернего заката Солнца в точном соответствии с тем, как можно описать гармоническое единство прямоугольного треугольника.

Пожалуй, лучше других иллюзорность аб-

солютной веры в такой научный мир понял М. Хайдеггер, который предложил деструктировать все это наносное великолепие научного разума и вернуться к подлинной мысли греков. Но вправе ли мы осуждать столь благополучный мир науки и строить какой-то иллюзорный мир за сценой разумной действительности? Европейская неклассическая мысль, обращенная, с одной стороны, к истокам (то есть к грекам), с другой - к современным антропологическим теориям (то есть современным конструкциям понимания человека), попыталась найти выход из возникшего противоречия.

Теперь наше сознание погружено в историю становления европейской мысли настолько, чтобы попытаться осмыслить путь греков. Но является ли достаточным погружение в греческую мысль, чтобы задействовать все ресурсы сознания?

Может быть, мы можем воспользоваться и другой гипотезой, согласно которой вслед за Гегелем, Шпенглером и Лао Цзы мы можем предположить, что сознание в своей эволюции проходит тот же самый путь, который проходит общество (по Шпенглеру), дух (по Гегелю) и природный мир (по Лао Цзы) в своем развитии? Иными словами, можем ли мы, чтобы вернуться к истокам формирования сознания (того сознания, которое не умирает в каждом из нас, а продолжает свое удивительное существование вместе со всем человечеством), совершить, вслед за М. Хайдеггером [8, с.23], А. Гхошем [4] и ведическими жрецами [6], чудесное путешествие в глубины сознания, точнее, погрузиться в прошлое и проникнуть в самые древние пласты существования мысли греков, индусов, китайцев, египтян, индейцев майя и т. д., заглянуть в глубины самого древнего сознания? Такое путешествие позволило бы деструктировать мир исторического сознания и вернуться в то далекое прошлое, когда сознание, мир и дух еще, по сути, совпадали или, по крайней мере, двигались по одной орбите (существовали синхронно в одном измерении).

В таком аспекте уместно спросить, должно ли такое путешествие в глубины сознания закончиться (по рецепту Хайдеггера) на границе греческой мысли, или же мы должны соскользнуть с этой греческой поверхности (закрывающей своей самоочевидностью, как говорили древние ведические мудрецы, подлинную реальность) в более древние слои и погрузиться в

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

иные более архаичные и глубокие слои мысли, которые условно можно названный царством первобытного (а не математического) мифотворчества? Позже Хайдеггер и Ницше назвали греческую (логосную) поверхность мысли «пустыней», очерченной контурами научного разума.

В таком воображаемом движении мысли мы оказались на подступах к царству мифологического сознания и теперь можем спросить себя - наше погружение в древнюю мысль является достаточным и может ли мы в царстве мифа приоткрыть тайны рождения духа, сознания, пространства, времени и т. д.? На некоторые из указанных выше вопросов (например, по антропологии времени) нам довелось давать ответы в более ранних статьях. Теперь же, выбрав проводником К. Леви-Строса (по рецепту Данте и Шекспира), попробуем углубиться в мысль первобытного общества (с его логикой мифа или мифо-логикой).

В качестве одной из методологических основ (формы) такого погружения вполне можно использовать миф Декарта, восходящий к Пифагору и Платону, в соответствии с которым в мире имеются всего две независимые субстанции - сознание (мышление) и природа (пространственность). Такой подход позволяет, отстранившись от материи, подключиться к чистым отвлеченным феноменологическим источникам - феноменологии духа (Гегеля) и феноменологии сознания (Гуссерля) - для того, чтобы, по рецепту жрецов ведической культуры (воплощенном в творчестве А. Гхоша), совершить путешествие во времени к истокам сознания с учетом того, что была такая история сознания и культуры, что была их эволюция и все возникающие в ходе нее изменения заложены в самом сознании. В таком путешествии сразу обнаруживается, что есть сознание настоящего и есть то сознание, которое было раньше (сознание прошлого), есть сознательное (что мы строго разумно осознаем) и есть бессознательное - то сознание, которое по определенным причинам сокрыто от настоящего (например, прошлым).

Мысль, собственно, всегда есть движение или поток сознания, который невозможно остановить. Но если ее остановить нельзя, то является ли она даром или проклятием - тем, что разворачивает наше существование в виде знания (разумности), или тем, что указывает нам

на истоки существования (структурность и функциональность)?

В таком аспекте, возврат к древним культурам позволяет увидеть первые высшие формы-возможности человеческого бытия в мире, связанные с сознанием, - древнейшие искусства именования и магии. В мире, в котором форма становится признаком существования, окружающая действительность превращается в план существования Богов, произнесенное слово как форма, привнесенная свыше, начинает вершить судьбу мира. Может ли человек быть участником таких «высших игр богов» или он обречен быть «рабом» форм и, в лучшем случае, только их обладателем, причастным к «диалогу» (полилогу) Божеств? - Что это, загадка, порожденная изощренным разумом высших существ (например, Сфинкс), вовлечение человека в «игры Богов» или, наоборот, фантазии, присущие игре нашего сознания-воображения? В первом случае, «мышление», «разумность» и «сказание» - это дар, а может быть и проклятие «высшего мира». Такая логика подсказывает и следующий вопрос: может ли человек проникнуть в вечные тайны своего бытия и рождения, то есть пролить свет на свое происхождение? Так может быть сформирована цепочка логических умозаключений, на которые нет ответа. Чем больше погружаешься в миры высших форм и первоначал, тем больше загадок и парадоксов несет их понимание для современности.

В соответствии с контурами выбранного нами путешествия, в «Ригведе» раскрывается, что первое начало Речи возникло тогда, когда риши или первые жрецы приступили к действию по установлению имен. Здесь же говорится о том, что Всеобщий творец (Всех дел мастер, Господин всех ремесел) является единственным установителем имен [6]. И в «Авесте» имена устанавливали первые люди. В этом же смысле древнегреческий философ Пифагор указывал, что после числа вторым по мудрости является тот, кто установил имена вещей. В диалоге «Кратил» Платон подводит нас к тому, что не каждый человек может знать закон, т. е. быть знатоком того, откуда берутся имена, поэтому не каждому человеку дано устанавливать имена [5, с.620]. Первыми, кто обнаружил множественную природу человеческого существования, были софисты. Недаром А. Бадью назвал современную фрагментированную постмодерную культуру новым софизмом.

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

Платон был уверен, что уж боги-то называют вещи правильно - теми именами, что определены от природы [5, с.623]. И бог Гермес, развивает далее эту идею Платон, - толкователь воли богов, который все занятия людей привязывал к власти слова, то есть был тем, кто измыслил речь и слово (для людей). Толкователи древнегреческой мифологии утверждали, что главный дар богов - это огонь; фактически же, главным даром богов было слово и имя. Поэтому и Платон, в конечном счете, апеллирует к богам, признавая только за ними право «чистого» именованія вещи. А уж на втором месте, по Платону, находятся те (люди), которые вслед за богами могли именовать вещи, - ономасты (жрецы, риши, провидцы и предсказатели, которые, по сути, говорили от имени богов).

Критики и знатоки художественного слова, видимо, согласятся с тем, что поэты и писатели в своем творчестве как бы постоянно припоминают (некогда забытые) слова. Толкователи схватывают в потоке движения вещи то, что остается неизменным при всех ее преобразованиях (во времени, в этом потоке). Это и есть то, что схватывается множеством людей как ее сущность, или имя, адекватное сущности вещи. Анализируя процесс именованія, Платон также утверждает: «Понимание, судя по всему, означает рассмотрение возникновения... Если же угодно, и самое имя мышление означает улавливание нового, а новое в свою очередь означает вечное возникновение... душа улавливает изменение или возникновение нового. Да и само слово «познание»... говорит о том, что душа... следует за несущимися вещами, не отставая от них и их не опережая» [5, с.647]. Если время - это поток, то и мышление - это поток, захваченный временем или производящий движение в соответствии со временем. Тут мы и сталкиваемся с тем свойством мышления, которое в XX в. было проанализировано в феноменологической концепции Э. Гуссерля (в работе «Феноменология внутреннего сознания времени» [3]) и которое по своей природе оказалось адекватным «внутреннему сознанию музыки» и, как мы видим, было известно Платону.

Мышление длит событие (или имя вещи) в сознании, познание отслеживает поток события (и находится с ним в одной временной фазе). «Искать... не что иное, как сокращенное выражение, в которое входит слово «имя», означа-

ющее то сущее, коего достигает наш поиск... сущее - это то, что уже поймано... похоже, что и имя (истина) составлено из других слов. Очевидно, им назван божественный порыв сущего... «Сущее» же и «сущность» согласуются с именем «истина» [5, с.658]. Но Платон также указывает на древнюю этимологию самого дления, точнее, движения. Он считает, что «движение»... это тоже самое, что и «хождение»... в древности... то же самое, что и слово «идти»... Так что правильнее бы (назвать) «идение» [5, с.664]. Платон умышленно в поисках смысла языка и речи сталкивает самые граничные понятия, чтобы за их «именами» раскрыть древний, то есть священный, смысл. Мыслить - значит, находиться в потоке времени, а двигаться - значить, осуществлять «хождение» в этом потоке. Поэтому и мышление - это многоступенчатое «хождение» во времени (по времени), или перенесение по времени (столкновение) «имен» (как знаков вещей и событий). На причастность мышления к потоку времени указывает и то, как Платон именует науку: «Устойчивость есть скорее подражание каким-то устоям и стоянию, а не порыву. Так же как и наука обозначает некоторым образом то, что останавливает течение реки... «память» скорее всего указывает на то, что в душе унялись какие-то порывы» [5, с.677]. Тут уже просматривается прямое указание на синхроничность науки, которая только тогда и становится наукой, когда фиксирует «имена» вещей (или событий), движущихся в потоке времени. - То, что в последующей культуре принято было называть «законом».

Природа процесса мышления связана с тем же истоком, в котором осуществлялось первичное именованіе. Мышление, ум, душа, познание, согласно Платону, - однопорядковые явления, восходящие к процессам божественного именованія. В человеке есть нечто, по Платону душа, что умеет схватить несущиеся во времени (или со временем) вещи, события и дает им имена, или, во всяком случае, знает (припоминает), - какое событие и как именуется.

К. Леви-Строс, выстраивая новый способ формирования мысли - структурную антропологию, вплотную подводит нас к тому моменту культуры, за которым открывается невидимая сторона сущности мира, древо жизни (как сказал бы Г. Сковорода). Французский ученый (в том же смысле, что и М. Хайдеггер), попытался

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

приоткрыть древнюю завесу культуры, мифа и языка. Исходя из тех же посылок, древние индусы утверждали, что реальная сущность мира скрывается от нас майей (завесой знания), и прежде, чем приоткрыть эту завесу, необходимо выйти за пределы разумного истолкования мира (но в таких изменениях начинаются трудности, схожие с безумием, или утратой опоры на разум, что и означает, на языке современного психоанализа, соскальзывание в те бездны психики, где человек находится в состоянии неопределенности, беспочвенности). Этому же учат нас представители восточной культуры, которые уверены, что знают сущность zapредельных антропологических состояний. Восточная культура, по сути, описывает тот же «топос», в котором раскрываются Эдипов комплекс и архетипы и где, с точки зрения упрощенного взгляда западной культуры, властвуют мифы. В таком контексте мифология Европы мало чем отличаются от мифологии Востока (восточной философии и религии).

В таком подходе становится очевидным и миф о разуме. Обобщенный принцип расширения сознания на всю предшествующую историю как раз и был назван в философии разумом, в античности его называли логосом. Поэтому логос - это то псевдорасширение сознания (и всяких разумных построений в мире), которое распространяет на прошлое и будущее все принципы бытия сознания в настоящем (на этой границе сознание превращается в разум, тут формируется сфера существования метафизики и логики). В таком смысле метафизика и логика - явления однопорядковые. Они были введены в научной форме Аристотелем практически одновременно. Те механизмы, которые переносили логос на будущее - предопределение, свобода, фатум и т. п., греки додумывали сами и приписали их также сфере существования метафизики (или сфере перенесения логических принципов на понимание будущего). В этом случае сфера бытия «логоса» сводится к следующему: логика в этой сфере - царица настоящего, а метафизика формирует принципы и границы ее расширения на прошлое и будущее. В таких границах пребывает разум, и поэтому все науки, буквально по Аристотелю, имеют те же истоки, что и метафизика. Здесь же работает наука о считывании идеальных форм - математика.

Парадокс такой ситуации состоит в том, что

настоящее так же недостижимо для мысли, как прошлое и будущее. Ибо тому месту («топосу»), где оно (настоящее) может быть распознано (считано), принадлежит (в терминологии Ф. де Соссюра) ось пересечения диахронного и синхронического измерений (ведь мы помним, что удел всех наук - это бытие в сознании), а такая ось постоянно ускользает от сознания, так как мы не можем одновременно зафиксировать и синхронический, и диахронический срезы сознания. Таким образом, все науки, как и логика и метафизика, являются лишь условиями бытия такой формы нашего сознания, когда желаемое выдается за действительное.

В принципе, по сути, по тому же самому сценарию выстраивает М. Бахтин свою теорию хронотопа. Тонкий психолог, психоаналитик и лингвист, М. Бахтин пытается ухватить границы сращивания мыслей и смыслов (в романе) и обнаруживает закономерности формирования смысловых «топосов», которые он объединяет одним словом «хронотоп». Хронотоп в его творчестве раскрывается как втягивание пространства в сюжетное развитие движения (по Аристотелю, «времени»), пространство как бы обволакивает время, а само время сгущается и уплотняется [1].

Сложность проблемы объемного видения мира (и языка) начинает пониматься, когда мы попытаемся посмотреть на закономерности, присущие многообразию взглядов на мир (и язык, а точнее языки). Дж. Мердок, исходя из принципа выделения закономерностей в мифе, создал «этнографический атлас»; Леви-Строс решил по аналогии выделить такие типы событий, о которых рассказывается в мифах (мифемы), закодировать их и ввести в компьютер с тем, чтобы компьютер читал миф не только по горизонтали (т. е. как его рассказывают), но и по вертикали, опознавая по разным событиям одну и ту же общую мифему [2, с.437]. Фактически, Леви-Строс действовал по тому же принципу, что и современные физики, фиксируя «топос» стекания мифов в одну точку (настоящего) и пытаюсь взглянуть на него (и его историческое развитие), исходя из различных событийных сфер, то есть из различных временных областей.

Человек устроен так, что строго зафиксировать переход между прошлым и настоящим, или настоящим и будущим он может только путем преодоления разрыва между синхрони-

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

ческим и диахроническим состоянием своего бытия. Однако такой переход запрещен, так как действительность и история - это разные сферы бытия человека. Для сокращения (или преодоления) этого разрыва требуются значительные энергии.

Научная новизна

Итак, в философии XX века раскрылось достаточно большое количество методологических рецептов, которые, по сути, повторяя древнейшие практики работы с сознанием, позволяют подвести мысль современного исследователя к тем предельным рубежам бытия человека, где, по сути, стираются разумность и вера, сознание и бессознательное, где смыкаются бытие и ничто человека, фактически, смыкаются божественное и земное бытие человека (как знать, может быть, рай и ад). Обобщая такие современные практики и обращаясь к современным представлениям об измененных состояниях сознания, мы попытались увидеть, как выглядят исторически сформировавшиеся дискурсивные практики понимания сознанием действительности (в том числе исторической). Ведь только на пути продвижения к нашим истокам мы получаем возможность реального проявления в нас бытия мира (и возможно, бытия Бога). В нас это заложено по нашему происхождению, по родовой линии (возможно, и в виде архетипов); ведь жизнь общества и культуры - это, в то же время, и наша история (на что обращал внимание еще Гегель). Таким образом, на пути последовательно проведенной деструкции мы можем попытаться добраться до первоисточков сознания, до того момента человеческой истории, где случились первые именования, и выявить глубинные исторические механизмы формирования темпорального сознания (насколько это возможно в современных условиях).

Отстраненность сознания в историческое прошлое вообще требует больших усилий. Хайдеггер утверждал, что хотя мы и хорошо знакомы с мыслью греков (по многочисленным сохранившимся источниками), но вследствие исторической отсрочки нашего сознания мы утратили подлинное звучание этой мысли. Вхождение в подлинную мысль греков требует усилий, и немецкий философ попытался преодолеть время, отделяющее нас от греков, что-

бы раскрыть аутентичный смысл их онтологических формул. Однако лишь в анализе более древних мифологических текстов начинает проясняться, что и греческая мысль не является истоком современной научной мысли, ее истоки в более древнем архаичном мышлении. Использование основных идей древнегреческой мысли ведет научное сознание к тупикам противоречий, выявленных Аристотелем, стоиками, неоплатониками, мыслителями Нового времени и в современности.

Выводы

Собственно, в предложенном ракурсе видения бытия европейской культуры отчетливо раскрывается, что путь европейской культуры - это путь поиска и устранения противоречий разума. Последовательное использование основных идей древнегреческой мысли ведет научное сознание к тупикам противоречий, которые и сформировали такие явления европейской культуры, как история философии и науки. Становление наук - это не путь прогресса европейской культуры, а, наоборот, выявление мест сосредоточения противоречивого разума (на что и указывал со свойственной ему прозорливостью и чутьем к философии жизни Фр. Ницше). Путь разума - это путь по лестнице вниз, путь не созидания, а преодоления тупиков (или прохождения по тупикам) сознания, путь преодоления противоречий, как раз тот путь, который первыми указали нам Платон и Аристотель. Они их выявили и указали способ разрешения проблемы, а вместе с тем, указали путь пребывания в бесконечной череде противоречий. И преодоление этих противоречий необходимым образом ведет к более древнему (мифологическому в человеческом измерении) сознанию. Анализ древних мифологических текстов позволяет заключить, что греческая мысль не является истоком современной научной мысли. Таким образом, для преодоления противоречий современной научной и философской мысли необходимо искать новые (более древние) альтернативные источники понимания исторической действительности, прежде всего, связанные с углублением в древнюю (мифологическую) мысль. Как знать, может быть, именно там откроются и пути спасения человека, и смысл его пребывания в этом лучшем из миров.

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ
ИСТОЧНИКОВ

- Бахтин, М. Формы времени и хронотопа в романе / М. Бахтин // Собрание сочинений : в 6 т. – Москва : Языки славянских культур, 2012. – Т. 3. – с.340–511.
- Бутилов, Н. А. Леви-Строс – этнограф и философ / Н. А. Бутилов // Леви-Строс К. Структурная антропология. – Москва : Главная редакция восточной литературы, 1985. – С. 422–466.
- Гуссерль, Э. Феноменология внутреннего сознания времени / Э. Гуссерль // Собр. сочинений. Т. 1. – Москва : Гнозис, 1994. – 192 с.
- Гхош, А. Синтез йоги / А. Гхош. – Санкт-Петербург : Изд-во «Алетейя», АО «Комплект», 1992. – 670 с.
- Платон. Собр. сочинений : в 4 т. – Москва : Мысль, 1996. – Т. 1 : Кратил – С. 613–682.
- Ригведа. Мандалы : в 12 кн. – Москва : Наука, 1995. – Кн. V–VIII.
- Сатпрем. Шри Ауробиндо, или Путешествие сознания / Сатпрем. – Санкт-Петербург : Изд-во «Алетейя», АО «Комплект», 1992. – 328 с.
- Хайдеггер, М. Бытие и время / М. Хайдеггер. – Санкт-Петербург : Наука, 2006. – 452 с.
- Ciancio, C. Self consciousness and absolute / C. Ciancio // Teoria: Rivista di Filosofia. – 2015. – Vol. 35. – Iss. 1. – P. 39–50.
- Delafield-Butt, J. T. The ontogenesis of narrative: from moving to meaning / J. T. Delafield-Butt, C. Trevanthen // Frontiers in Psychology. – 2015. – Vol. 6, № 1157. doi: 10.3389/fpsyg.2015.01157.
- Guerrero, L. P. Buddhist Naturalism Conventionalized A Critical Review of Coseru's Perceiving Reality: Consciousness, Intentionality, and Cognition in Buddhist Philosophy / L. P. Guerrero // Journal of Consciousness Studies. – 2015. – Vol. 22. – Iss. 9-10. – P. 25–38.
- Ouma, C. E. W. Countries of the Mind Space-Time Chronotopes in Adichie's Purple Hibiscus / C. E. W. Ouma // Tradition and Change in Contemporary West and East African Fiction. – Leiden : BRILL, 2014. – Vol. 45. – P. 167–185. doi: 10.1163/9789401211093_011.
- Tallant, J. The New A-theory of Time / J. Tallant // Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy. – 2015. – Vol. 58. – Iss. 6. – P. 537–562.
- Ziegler, R. H. In the Dimensions of Being. The Transcendental in Husserl and Deleuze / R. In den Bogenmaßen des Seins. Zum Transzendentalen bei Husserl und Deleuze obert Hugo Ziegler // Husserl Studies. – 2013. – Vol. 29. – Iss. 2. – P. 89–111. doi: 10.1007/s10743-013-9121-1.

В. Б. ОКОРОКОВ^{1*}

^{1*} Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпропетровськ, Україна),
ел. пошта victor7754@i.ua, ORCID: 0000-0001-8606-677X

МІФОЛОГІКА І ДЕСТРУКЦІЯ НАУКОВОЇ ТА АРХАЇЧНОЇ
СВІДОМОСТІ (СХОДЖЕННЯ ДО ВИТОКІВ ДОСОКРАТИЧНОЇ
СВІДОМОСТІ)

Мета. Мета статті полягає у тому, щоб, поринувши у глибини первісної свідомості (за рецептом багатьох представників неklasичної філософії), виявити протиріччя європейської свідомості (у її джерел) у давньогрецькій думці й спробувати показати ресурси міфологічного мислення щодо подолання цих протиріч. **Методологія.** Методологічні установки, що використовують можливості, прикордонні стани й ефекти неklasичної свідомості, виявилися недостатньо ефективними для адекватного розуміння сутності людини. Використовуваний узагальнений методологічний підхід спирається на глибинні ресурси високоенергетичної свідомості, і на розшифрування можливостей антропологічного часу, що може дозволити розкрити нові горизонти людського існування. **Наукова новизна.** Звертаючись до сучасних вистав про змінні стани свідомості, ми спробували побачити, як виглядають дискурсивні практики розуміння свідомістю дійсності, що історично сформувалися. Таким чином, на шляху послідовно проведеної деструкції ми прагнемо добратися до перших джерел свідомості й виявити глибинні історичні механізми формування темпоральної свідомості (наскільки це можливо в сучасних умовах). **Висновки.** Показане, що використання основних ідей давньогрецької думки веде наукову свідомість до тупиків протиріч, які послідовно розкривалися протягом усієї наступної історії філософії й культури. Аналіз прадавніх міфологічних текстів дозволяє укласти, що грецька думка не є джерелом сучасної наукової думки, тобто для розуміння наукової думки ми повинні звернутися до більш прадавнього архаїчного мислення. Таким чином, для подолання протиріч сучасної наукової й філо-

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

софської думки необхідно шукати нові альтернативні (більш прадавні) джерела розуміння історичної дійсності, насамперед, пов'язані з поглибленням у прадавню (міфологічну) думку.

Ключові слова: міф; свідомість; думка; знак; час; поверхня; шлях; подорож; прадавній; джерело; міфологіка

V. B. OKOROKOV^{1*}

^{1*}Oles Honchar Dnepropetrovsk National University (Dnipropetrovsk, Ukraine), e-mail victor7754@i.ua, ORCID: 0000-0001-8606-677X

MYTHOLOGIC AND DESTRUCTION OF THE SCIENTIFIC AND ARCHAIC CONSCIOUSNESS (TRAVELING TO SOURCES OF PRESOCRATIC THINKING)

Purpose. The purpose of research consists in that: having plunged into depths of primitive consciousness (using the recipe of many thinkers of non-classical philosophy), to reveal contradiction of the European thought (at its sources) in Ancient Greek thought and show resources of mythological thinking on the way of overcoming of these contradictions. **Methodology.** All methodological installations, using possibilities, borderlines and effects of non-classical consciousness, have appeared insufficiently effective for adequate understanding of essence of the person. The generalised method, which is used by us, leans on deep resources of high-energy consciousness and on decoding of possibilities of anthropological time that it presumes to open new horizons of human existence. **Originality.** Addressing to modern representations about the changed conditions of consciousness, we have tried to see the historically generated discursive practices of understanding reality by the consciousness (including the historical one). Thus, using the consistently conducted destruction we are aimed at reaching the first sources of consciousness and revealing the deep historical mechanisms of temporal consciousnesses formation (as far as it possible in the modern conditions). **Conclusions.** It is shown that the use of the basic ideas of Ancient Greek thought leads scientific consciousness to deadlocks of contradictions, which were consistently revealed during subsequent history of philosophy and culture. The analysis of ancient mythological texts allows concluding, that the Greek thought is not a source of modern scientific thought. That is to understand the scientific thought one should address to the more ancient archaic thinking. Thus, to overcome the contradictions of modern scientific and philosophical thought it is necessary to search new alternative (more ancient) sources of understanding of the historical reality, first of all, connected with deepening into ancient (mythological) thought.

Key words: myth; consciousness; thought; sign; time; surface; way; travel; ancient; source; mythologic

REFERENCES

1. Bakhtin M. *Formy vremeni i khronotopa v romane. Sobraniye sochineniy. Tom 3* [Forms of time and chronotope in the novel. Collected edition. Volume 3]. Moscow, Yazyki slavyanskikh kultur Publ., 2012., pp. 340-511.
2. Butilov N.A., *Levi-Stross – etnograf i filosof. Levi-Stross K. Strukturnaya an-tropologiya* [Levi-Strauss - anthropologist and philosopher. Levi-Strauss C. Structural Anthropology]. Moscow, Glavnaya redaktsiya vostochnoy literatury Publ., 1985, pp. 422-466.
3. Gusselr E. *Fenomenologiya vnutrennego soznaniya vremeni. T. 1* [The phenomenology of inner consciousness of time. Vol. 1]. Moscow, Gnozis Publ., 1994. 192 p.
4. Gkhosh A. *Sintez yogi* [Synthesis of yoga]. Saint-Petersburg, Izd-vo «Alety-ya», AO «Komplekt» Publ., 1992. 670 p.
5. *Platon. Tom 1: Kratil* [Plato. Vol. 1: Cratylus]. Moscow, Mysl Publ., 1996, pp. 613-682.
6. *Rigveda. Mandaly. Kn. V–VIII* [Rigveda. Mandala]. Moscow, Nauka Publ., 1995.
7. Satprem. *Shri Aurobindo, ili Puteshestviye soznaniya* [Sri Aurobindo, or the adventure of consciousness]. Saint-Petersburg, Aleteyya, Komplekt Publ., 1992. 328 p.
8. Khaydegger M. *Bytiye i vremya* [Being and Time]. Saint-Petersburg, Nauka Publ., 2006. 452 p.
9. Ciancio C. Self consciousness and absolute *Teoria: Rivista di Filosofia*, 2015, vol. 35, issue 1, pp. 39-50.
10. Delafield-Butt J.T., Trevanthen C. The ontogenesis of narrative: from moving to meaning. *Frontiers in Psychology*, 2015, vol. 6, no. 1157. doi: 10.3389/fpsyg.2015.01157.
11. Guerrero L.P. Buddhist Naturalism Conventionalized A Critical Review of Coseru's Perceiving Reality: Consciousness, Intentionality, and Cognition in Buddhist Philosophy. *Journal of Consciousness Studies*, 2015, vol. 22, issue 9-10, pp. 25-38.

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

12. Ouma C.E.W. Countries of the Mind Space-Time Chronotopes in Adichie's Purple Hibiscus. *Tradition and Change in Contemporary West and East Afri-can Fiction*, 2014, vol. 45, pp. 167-185. doi: 10.1163/9789401211093_011.
13. Tallant J. The New A-theory of Time. *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy*, 2015, vol. 58, issue 6, pp. 537-562.
14. Ziegler R.H. In the Dimensions of Being. The Transcendental in Husserl and Deleuze. *Husserl Studies*, 2013, vol. 29, no. 2, pp. 89-111. doi: 10.1007/s10743-013-9121-1.

Стаття рекомендована к публікації д. филос. н., проф. В. В. Хмелем (Україна)

Поступила в редколлегию 22.02.2016

Принята к печати 01.06.2016

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

УДК 316.6:004.946

С. В. СТОРОЖУК^{1*}, І. М. ГОЯН^{2*}

^{1*}Національний університет біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна), ел. пошта sveta0101@ukr.net, ORCID 0000-0002-7947-6268

^{2*}Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна), ел. пошта ivi1970@mail.ru, ORCID 0000-0003-2548-0488

ВПЛИВ ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ НА САМОАКТУАЛІЗАЦІЮ ТИНЕЙДЖЕРІВ: АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Мета. Механізація та інформатизація сучасного соціуму, зумовлює кардинальні зміни у формах і методах навчання. Їх своєрідність полягає у залученні комп'ютерної техніки та інтернету до сфери освіти, зумовлюючи формування вкрай полярних соціальних оцінок їх впливу на гармонійний розвиток дітей та підлітків, можливості самоактуалізації природних потенцій підлітків, свідомість яких досить часто балансує на межі реального та віртуальних світів. **Методологія** дослідження обумовлена міждисциплінарним підходом, який передбачає використання не тільки таких загальнонаукових методів як аналіз, синтез та узагальнення, але й методу компаративного аналізу та аналогії, які використовувалися для вирішення конкретних дослідницьких завдань пов'язаних з дослідженням впливу комп'ютерної техніки та створеної завдяки їй віртуальної реальності на самоактуалізацію тинейджерів. **Наукова новизна** роботи полягає у експлікації філософської методології, необхідної для дослідження впливу віртуальної реальності на самоактуалізацію тинейджерів та обґрунтуванні доцільності розмежування таких понять як «актуалізація» та «самоактуалізація» при дослідженні особливостей розвитку тинейджерів. Такий підхід забезпечує теоретичне обґрунтування основних колізій становлення особистості в підлітковому віці та однозначно демонструє ті загрози, що несе віртуальна реальність в процесі становлення особистості та розвитку людства. **Висновки.** В силу високого рівня емоційного навантаження світосприйняття тинейджерів, немає підстав говорити про те, що вони перебувають на рівні самоактуалізації особистості. Остання можлива лише у випадку органічного включення підлітків у реальні соціокультурні процеси, в той час як їх симуляція у віртуальному світі може призводити до гальмування розвитку особистості.

Ключові слова: актуалізація; самоактуалізація; віртуальна реальність; симуляція; особистість; світогляд

Актуальність теми дослідження

Інтенсивна механізація та інформатизація соціуму у єдності із зумовленим нею посиленням поляризації соціальних оцінок комп'ютерної реальності: від украй захоплених до різко негативних, актуалізують дослідження пов'язані з вивченням впливу «віртуальної реальності» на процес самоактуалізації особистості. Особливо гостро ця проблема виявляється в підлітковому віці - в цей період виразно проявляються зміни фізіологічних властивостей та когнітивних здібностей дитини, що, безумовно, має важливе значення в процесі становлення та самоідентифікації підлітків. Інтенція на емоційну незалежність зумовлена природними змінами людського організму, супроводжується пошуком тих соціальних стандартів, що відповідатимуть природним потягам дитини. Провідне значення в цьому процесі, звичайно, відіграє соціальне середовище - воно пропонує основні моделі соціальної поведінки

та ті життєві стандарти до яких має долучитися підліток. Не меншу роль в процесі формування власного «Я» відіграє широке розповсюдження комп'ютерної техніки та доступність інтернету - вони відкривають можливість створення великої кількості «віртуальних Я», в межах яких пропонуються варіативність бачення себе та визначається напрям самоактуалізації.

Дослідження впливу комп'ютерної техніки та віртуальної реальності на самоактуалізацію тинейджерів поки що не отримало належного наукового вивчення. Дослідники, частіше за все, обмежуються конститування онтологічного статусу «віртуальної реальності» та дослідженням її впливу на сучасний процес культуротворення. Такий підхід досить виразно проглядається в працях Ж. Ланьє, Д. Іванова, М. Кунафіна, Р. Ярцева, І. Бурлакова, Д. Свириденка, В. Тарасенка, Ю. Мелкова, М. Новова, В. Лук'янця та ін. В працях цих дослідників знаходимо висвітлення історичних колізій становлення змістовного навантаження терміну

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

«віртуальне» (лат. «virtus») та особливості його сучасного тлумачення.

Важливе значення в контексті нашого дослідження має робота «Віртуальна реальність як простір соціалізації індивіда» [1] українського дослідника Ф. Власенко. Намагаючись розкрити основні фактори соціалізації особистості, вчений підкреслює високий рівень віртуалізації реальності на сучасному рівні соціокультурного розвитку. Показово, що саму віртуальну реальність Ф. Власенко розглядає крізь призму симуляції, в межах якої відносини між людьми починають набувати форми відносин між образами, втрачаючи при цьому розрізнення знака-образа і референт-реальності. Такі кардинальні зміни умов соціалізації та ідентифікації особистості, на думку дослідника, зумовлені тотальною комп'ютеризацією сучасного суспільства, яка, забезпечуючи формування альтернативної реальності, може значно нівелювати фрустрацію.

Запропоноване Ф. Власенко тлумачення змісту віртуальної реальності, хоча й корелює з теоретичними розробками таких провідних сучасних теоретиків як Ж. Бодриар та Ж. Дельоз, все ж не виходить за рамки премодерного та модерного його тлумачення, й у певних випадках виступає суголосним таким поняттям як ілюзія, вигадка, ефемерність, як те, чому не вистачає властивості існування та присутності. Показово, що такий підхід до змісту віртуальної реальності у вітчизняному інтелектуальному дискурсі є домінуючим, що, в свою чергу, значною мірою знецінює теоретичні надбання вітчизняних дослідників. Адже, навіть позірне звернення до напрацювань світового наукового товариства, чітко демонструє, що тут віртуальна реальність хоча й розглядається крізь призму симуляції, однак не зводиться виключно до неї, а позначає насамперед зміни, які відбулися в засобах комунікації внаслідок розвитку комп'ютерної техніки та ІТ технологій. Показовим, в даному контексті, може бути запропоноване сучасним американським дослідником М. Колтко-Рівера, визначення. Він підкреслює, що «термін віртуальна реальність відноситься до захоплюючого, інтерактивного досвіду, заснованого на реальному часі 3-D графічних зображень, отриманих за допомогою комп'ютера» [10]. Змістовно споріднене, хоча, на наш погляд, більш точне тлумачення змісту віртуальної реальності пропонує колектив авторів робо-

ти «Віртуальна реальність для забудови навколишнього середовища: критичний огляд останніх досягнень». В цій праці, віртуальна реальність розглядається як генерована комп'ютером модель тривимірних зображень навколишнього середовища або послідовності подій, яку кожен за допомогою спеціального електронного обладнання може переглядати, й взаємодіяти з нею, здавалося б, фізичним способом» [10]. Подекуди, віртуальна реальність розуміється і як «комп'ютерне моделювання реальної чи уявної системи, що дозволяє користувачеві виконувати операції по моделюється системі і показує ефекти в режимі реального часу» [9].

Ці, та багато інших визначень яскраво демонструють, що тлумачення змісту віртуальної реальності, хоча й корелює і з класичним розумінням реальності - об'єктивно існуюча дійсність, однак не зводиться до нього, оскільки позначає насамперед штучно сформовану модель світу в якій людина вибудовує соціальні зв'язки, формує нове розуміння досвіду.

Виходячи з відмінностей розуміння змісту віртуальної реальності, які існують у вітчизняному та зарубіжному інтелектуальному дискурсі, моделюються перспективи майбутнього, розвитку людини та соціуму. Так частина праць спрямована на підкреслення компенсаторної функції віртуальної реальності. Ця ідея простежується і у згаданій роботі Ф. Власенко. Аналізуючи своєрідність впливу «віртуальної реальності» в процесі соціалізації особистості, дослідник підходить до цього питання досить однобоко - він зосереджує свою увагу переважно на позитивній ролі цього соціокультурного феномену. Прямо протилежну точку зору, зустрічаємо у працях М. Андрєєвої, Г. Дильнова, Т. Калугіна, Б. Шлімовича та ін. Ці дослідники, як правило, акцентують увагу на вкрай негативному впливі «віртуальної реальності» та комп'ютерних ігор на процес соціалізації та ідентифікації особливо в молодому віці.

В той час, інтелектуальний дискурс пострадянського простору коливається між вкрай полярними оцінками впливу віртуальної реальності на розвиток соціуму, й зокрема молодих людей, світове наукове товариство або ж зосереджує свою увагу на перевагах, що несе з собою впровадження нових комп'ютерних технологій [17], або ж пропонує вкрай зважені оцінки цього процесу. Зокрема, досить часто

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

дослідники приділяють увагу вивченню перспектив віртуальної взаємодії людей [11], або ж змінам, що відбуватимуться в соціумі в результаті розвитку ІТ комунікацій та інтернету, психологічного досвіду людини та, відповідно, соціуму [22]. При цьому привертає увагу те, що дослідники частіше зосереджують свою увагу на вивченні кола проблем пов'язаних насамперед з соціокультурними трансформаціями дорослої людини, в той час як вплив ІТ технології на освіту та безпосередньо становлення молодих людей залишається поза увагою широкого кола фахівців. І лише подекуди зустрічаються праці присвячені вивченню окремих проблем підлітків за допомогою засобів віртуального середовища [18, с.20]. Такий підхід, на наш погляд, є вкрай обмеженим, адже становлення молодої людини, що відбувається у віртуальному світі, безумовно, повинно накладати відображення на особливості його розвитку, соціальних навичок та бачення себе.

Вивчення вказаної проблеми, на наш погляд, значно ускладнюється своєрідною популяризацією наукових понять, що особливо виразно проявляється у відношенні поняття «самоактуалізація». Як відомо, воно було введене як пояснювальне в межах певного парадигмального підходу, однак згодом увійшло в буденну мову та використовується переважно для підсилення патетичності поняття «самореалізація». Однак, починаючи від праць Аристотеля, Марка Тулія Цицерона, Фоми Аквінського, Миколи Кузанського, Дунса Скота, і закінчуючи творами І. Канта, Г. Лейбніца, Г. Гегеля, А. Бергсона та ін., ідея реалізації закладених в людині (або в бутті) потенцій завжди була іманентно присутня. Своє концептуальне оформлення поняття «самоактуалізація» отримало у працях К. Гольдштейна, К. Роджерса, А. Маслоу, В. Франкла та ін. Відзначимо, що згадані дослідники, акцентували увагу переважно на особливостях самоактуалізації дорослих людей, однак, з часом, дане поняття некритично було запозичене у вітчизняний педагогічний дискурс, й стало використовуватися переважно тоді коли мова йде про виховання та розвиток підлітків.

Мета

Кардинальні зміни в процесі передачі інформації, що відбуваються завдяки інтенсивному розвитку ІТ технологій, які стали

невід'ємними атрибутами буденного людського життя, зумовлюють і кардинальні зміни у сфері освіти. Зокрема, останнім часом небувалої популярності набувають дисципліни пов'язані з використанням і створенням комп'ютерної техніки та інформаційних технологій в сучасному житті. Школи пропонують навчання у віртуальних класах, в той час як вузівська освіта все більше спрямована на розробку та впровадження різних форм дистанційного навчання. Тісно пов'язані із засобами комп'ютерної техніки інтерактивні методи навчання, реалізуються на всіх рівнях розвитку дітей та підлітків.

Широке використання інформаційних технологій та комп'ютерної техніки в процесі навчання на виховання супроводжується гострим дефіцитом комплексних фундаментальних досліджень присвячених проблемі взаємодії між комп'ютером і особистістю. Ще гостріше проявляється брак наукових досліджень у випадку, коли спробуємо зрозуміти вплив створеної засобами комп'ютерної техніки віртуальної реальності на самоактуалізацію особистості й особливо розвиток підлітків, свідомість яких досить часто балансує на межі реального та віртуальних світів. Зважаючи на сказане досить своєчасним видається дослідження спрямоване на розкриття основних векторів впливу віртуальної реальності на процес самоактуалізації тинейджерів.

Методологія

Методологія дослідження обумовлена міждисциплінарним підходом, який передбачає використання не тільки таких загальнонаукових методів як аналіз, синтез та узагальнення, але й методу компаративного аналізу та аналогії, які використовувалися для вирішення конкретних дослідницьких завдань пов'язаних з дослідженням впливу комп'ютерної техніки та створеної завдяки їй віртуальної реальності на самоактуалізацію тинейджерів.

Виклад основного матеріалу

Перш ніж говорити про вплив комп'ютерної техніки і насамперед «віртуальної реальності» на процес самоактуалізації тинейджерів, варто зосередити свою увагу на розумінні змістовного навантаження поняття «самоактуалізація». Як відомо, своє концептуальне оформлення воно отримало у творчості К. Гольдштейна, який доводив, що головним рушієм людського

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

організму є прагнення максимально повно актуалізувати закладені в ньому можливості, здібності, тобто свою «природу». Ідею самоактуалізації як єдиної потреби живого організму, К. Гольдштейн протиставляє утвердженню багатьох так званих «приватних потреб». Останні, на його думку, не мають ніякого сенсу хоча б тому, що самоактуалізація, як домінуюча потреба людського організму реалізується крізь призму реалізації так званих «приватних потреб». При цьому, К. Гольдштейн визнає, що прагнення до самоактуалізації якимось однієї потреби може домінувати настільки, що організмом рухатиме переважно вона одна, тим самим створюючи ілюзію існування окремих ізолюваних потреб.

Розглядаючи процес самоактуалізації природних задатків людини, К. Гольдштейн у ранніх роботах обґрунтовував існування неминучого конфлікту з силами зовнішнього оточення. «Самоактуалізація одного індивіда, - писав він, - може досягатися лише за рахунок певної поступки з боку іншого, і кожен змушений вимагати від інших цієї поступки. Тому між людьми немає встановленої гармонії» [5, с.203-204]. Однак, у більш пізніх його роботах навколишній світ перестає розглядатися ним лише як джерело перешкод для самоактуалізації, а навпаки, отримує позитивне тлумачення, оскільки «Самореалізація <...> у наявності, коли індивід здатний виконати те, що вимагає від нього світ» [6, с.181]. Фактично, мова в даному випадку йде про зміну біологічної самоактуалізації на сутнісну реалізацію людини. Існування індивіда ототожнюється з реалізацією його сутності (intrinsic nature), яка розкривається лише у відношенні і в єдності з іншими. В свою чергу, неможливість такої самореалізації постає одночасно як причина і як наслідок душевних недуг. «Хвороба, - на думку К. Гольдштейна, - виступає як втрата або ослаблення <...> цінності самореалізації» [6, с.183].

Незважаючи на те, що у пізніх роботах К. Гольдштейн починає розглядати інших людей не в якості перешкод, а в якості необхідної умови самореалізації індивіда, провідне значення у його концепції й надалі надається біологічним аспектам самоактуалізації. Ця ідея отримала свій подальший розвиток у працях К. Роджерса, який розумів актуалізацію, як властиве всім живим організмам «... прагнення до зростання,

розвитку, дозрівання, тенденцію проявляти і активізувати всі здатності організму в тій мірі, в якій ця активізація сприяє розвитку організму або особистості (self)» [16, с.140]. Розкиваючи зміст самоактуалізації, К. Роджерс не обмежується суто вітальними потребами людського організму (потреба в їжі, воді, сні тощо), а розглядає її більш широко. На його думку, самоактуалізація - це «розвиток у формі зростання, підвищення ефективності зусиль за рахунок використання знарядь. Воно включає прагнення до нових вражень заради них самих, яке виразно видно вже у немовляти. Воно включає експансію (enhancement) і диференціацію організму шляхом розмноження. Це прагнення до автономії, до посилення контролю над подіями» [9, с.22].

Позірна спорідненість поглядів К. Гольдштейна та К. Роджерса все ж не дає підстав для їх повного ототожнення. На відміну від К. Гольдштейна, К. Роджерс підкреслює принципову несумісність напрямів актуалізації організму та особистості. Головна причина цього, на думку вченого, полягає в неадекватному соціальному середовищі, яке формує особистість, розвиваючи універсальну здатність людини до символізації у відриві від вродженого прагнення до актуалізації організму. У цьому випадку порушується «вітальна гармонія» і цілісність індивідуума [8].

Дистанціюючись від аналізу та оціночних характеристик запропонованих у працях К. Гольдштейна та К. Роджерса концептів «самоактуалізації», наразі зосередимося лише на особливостях її тлумачення. По-перше, привертає увагу той факт, що поняття «самоактуалізація» межує з поняттям «актуалізація», які, на наш погляд, ототожнювати не варто. Актуалізація, як слушно підкреслив К. Роджерс, - це природний розвиток будь-якого живого організму, який найповніше реалізується у найбільш сприятливих умовах. В свою чергу, самоактуалізація - явище притаманне лише людині, процес становлення якої супроводжується тісною взаємодією природних потенцій, що можуть реалізуватися лише в соціальному середовищі. Зважаючи на це, немає потреби сперечатися з К. Роджерсом в тому, що самоактуалізація призводить до порушення «вітальної гармонії». Адже, людина - це не тільки живий організм, від народження в ній закладені можливості завдяки яким вона стає органічною частиною

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

соціального середовища та формує своє власне відношення до світу.

Зроблені нами зауваження, дають всі підстави сумніватися у правомірності запропонованої А. Маслоу ієрархії потреб, як основи людської мотивації [20]. На наш погляд, вітальні потреби людського організму, хоча й виступають важливим чинником розвитку людського організму, однак не мають нічого спільного з людською самоактуалізацією. Більше того, сам А. Маслоу, аналізуючи особливості людей, що самоактуалізуються підкреслював соціальний характер тих особливостей, які відрізняють їх від інших людей [20]. При цьому, як цілком справедливо зауважує С.А. Маклеод, коли йдеться про самоактуалізацію, А. Маслоу веде мову не стільки про утвердження життя людської особи, завдяки реалізації її вітальних потреб, як про прагнення реалізувати свій соціальний потенціал [20].

Поточення С.А. Маклеод щодо соціального змісту самоактуалізації, на наш погляд, вкрай важливі, і не лише у випадку коли мова йде про самоактуалізацію дорослої людини, або ж підприємця, але насамперед тоді, коли йдеться про самоактуалізацію підлітків. Адже, в такому випадку, поняття самоактуалізація, або ж реалізація власних соціальних потенцій, більш тісно межує з поняттям актуалізація, яке в даному випадку межує із забезпеченням вітальних потреб та відповідними природними змінами людського організму.

При такому підході, на наш погляд, більш зрозумілими видаються зауваги К. Гольштейна та К. Роджерса щодо змісту самоактуалізації, що розглядається як розвиток вродженого потенціалу, специфічних людських властивостей і характеристик, які лише у сприятливих соціальних умовах переходять в актуальну форму. Фактично, мова в даному випадку йде не про особистісний розвиток в цілому, а лише про актуалізацію окремої частини «біологічного» потенціалу людини. Такий підхід до розуміння самоактуалізації особистості може мати значний пояснювальний потенціал у відношенні до питання про особливості самоактуалізації тінейджерів. Адже, сьогодні ні в кого не викликає сумніву, що психічні особливості підлітків обумовлені особливостями розвитку їх організму. Показовими в цьому відношенні можуть стати зауваження Ф. Райс та К. Долджин, які, розкриваючи особливості

фізіологічних змін тінейджерів, підкреслюють високий рівень невдоволення підлітків власним тілом. Зумовлені біологічними особливостями розвитку організму зміни, в силу запропонованих у ЗМІ соціальними стандартами краси, формуючи почуття невдоволення та невпевненості. Їх нівеляція забезпечується завдяки симуляції, що максимально повно досягається у штучно створеній віртуальній реальності. В межах останньої відносини між людьми та зовнішнім світом реалізується виключно за допомогою образів (аватарів), які не мають відповідних референтів у реальності [3].

В цілому погоджуючись з висновками американський дослідників щодо важливості фізіологічного розвитку підлітків в процесі їх самоактуалізації, все ж хотілось б зробити ряд суттєвих уточнень. Зокрема, наведений нами приклад, досить повно розкриває амбівалентність самоактуалізації, яка найбільш гостро проявляється в підлітковому віці. З одного боку, мова йде фізіологічні зміни підлітків - природно закладену потенцію трансформуватися в особин чоловічої та жіночої статі. А з іншого боку, виявляється й прямо протилежний процес, зокрема: становлення підлітків - це не тільки становлення особин, це становлення людини, яке реалізується крізь призму соціального досвіду та соціальних зразків та стандартів. Відповідно, відношення до себе завжди обумовлене тими зразками, що пропонує соціальне середовище та рівнем сформованості світогляду. У випадку, коли йдеться про дорослу людину й тим паче особистість, питання відношення до соціальних зразків перетворюється на другорядне, оскільки маючи розвинений світогляд, людина має творче відношення до світу, а відтак здатна перетворювати і себе (в тому числі і тіло), і відношення до себе, і соціальні зразки та ідеали. Що стосується підлітків, то тут ситуація значно складніша, оскільки їх актуалізація здійснюється в системі наперед заданих зразків та ідеалів, що продиктовані чітко визначеним соціальним середовищем - ЗМІ, родина, школа, формальні та неформальні об'єднання підлітків тощо, яке, на наш погляд, і зумовлює підліткову фрустрацію.

Іншими словами, підлітковий вік є чутливим для сприйняття соціального досвіду та соціальних стандартів. Відповідно, коли йдеться про самоактуалізацію тінейджерів, то тут маємо два зрізи проблеми: з одного боку, ак-

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

туалізацію «природних» здібностей, а з іншого - відповідні останній наперед задані ідеали та зразки, сприйняття яких обумовлене рівнем розвитку світогляду підлітків. Пошук найсприятливішого середовища для їх об'єктивації та, в силу кардинальних відмінностей сприйняття світу дорослими та дітьми, подолання внутрішнього конфлікту з дійсністю в сучасних соціокультурних умовах, може зумовлювати відхід в простір «віртуальної реальності» у всьому різноманітті її тлумачення (і як штучно створена реальність, і як символічна реальність, що немає референта в дійсності (симуляція), і як симулякр тощо). Постаючи штучно сконструйований феноменом, «віртуальна реальність» пропонує, хоча й позірну, але свободу вибору та різноманіття соціальних зразків, які продукуються відмінними смисловими віртуальними світами та, в межах цієї відносної свободи, варіативність конструювання власного «Я». Крім того, віртуальна реальність може виступати важливим компенсаторним засобом нівеляції світоглядного протиріччя підлітків та дорослих, або ж підлітків з відмінними соціальними зразками, й повністю реалізувати їх потребу в повноцінному спілкуванні та самоактуалізації.

Позірний оптимізм вище вказаного припущення зустрічається із суттєвими застерегами багатьох сучасних психологів, які акцентують увагу насамперед на негативному впливі «віртуальної реальності» на становлення тінейджерів. Адже, як зауважує Д. Макміл, віртуальна реальність забезпечує можливість миттєвого задоволення первинного імпульсу, крім того, віртуальна гра, досить часто заповнює внутрішню пустоту за рахунок формування віртуальних соціальних спільнот [21]. В межах останніх, молоді люди, частіше за все почуваються вкрай комфортно, вони не потребують витрати додаткових зусиль на формування власного соціального Я.

Правомірність висновків Д. Макміла не викликає жодних сумнівів. Дійсно, самоактуалізація підлітків, що відбувається виключно в соціальному середовищі, може значно полегшуватися завдяки віртуальній реальності. Разом з тим, формування простору «свого» із наперед заданими правилами, часто призводить до суспільної дезінтеграції [21]. Крім того, дуже часто діти, які мають можливість і потребу використовувати засоби ІТ технологій в

процесі навчання, можуть досить швидко знаходити інформацію, однак, коли мова йде про значимість цієї інформації, вони відчують значну проблему [19].

Зосереджений переважно на емпіричних дослідженнях зарубіжний інтелектуальний дискурс, як правило акцентує увагу на проблемах, з якими зустрічаються діти та підлітки в процесі інформатизації та комп'ютеризації освіти. Разом з тим, тут відчувається глибокий дефіцит праць присвячених дослідженню філософських підвалин тих проблем, з якими стикають молоді люди в процесі навчання. Констатуючи зміни, які відбуваються в суспільстві та психічному досвіді людей, вони повністю ігнорують той світоглядний фундамент, який напрацювало людство в процесі свого становлення.

Зокрема, коли мова йде про самоактуалізацію людини, й зокрема, підлітків, не можна ігнорувати того, що вона завжди здійснюється у відповідності з віковими особливостями розвитку психіки. Для пояснення цього аспекту проблеми показовими можуть стати зауваження Д. Овсянико-Куликовського, який доводив, що головною характеристикою сучасного йому рівня розвитку психіки людини, є наявність психічного розриву розуму та почуттів. Розглянувши це припущення крізь призму, запропонованих у передмові до «Феноменології духу» теоретико-методологічних зауваг Г. Гегеля про те, що кожна людина в процесі свого розвитку проходить усі стадії людського розвитку, маємо всі підстави припускати, що у тінейджерів цей розрив не тільки проявляється гостріше, але й набуває більш важливого значення. Головну роль в процесі їх самоактуалізації відіграє саме сфера чуттєвості, як мінімум в силу того, що становлення особистості розпочинається в результаті порушення рівноваги її чуттів [2, с.6].

Підкреслюючи домінуюче значення чуттєвості та почуттів у процесі самоактуалізації тінейджерів, варто звернути увагу на своєрідність чуттєвості, яка, як зазначає Д. Овсянико-Куликовський, завжди передбачає забарвлення (наприклад, приємно чи неприємно) - вона завжди індивідуальна та вкрай суб'єктивна. При цього рівень проявів цього забарвлення теж може значно різнитися, хоча б силу того, що в одних вона зумовлює одні почуття та асоціації а в інших - з інші, або ж доповнюється якимось нюансами. Так відбуваєть-

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

ся завжди, що повністю підтверджують спостереження переживання почуття любові, гніву або відразі різними людьми. В силу того, що почуття завжди тісно пов'язані з емоціями індивіда, Д. Овсянико-Куликовський відносить їх до егоїстичних проявів людської психіки. При чому, чим яскравіше виявляються почуття, тим яскравіше виявляється ця егоїстичність.

Поряд з вказаним, Д. Овсянико-Куликовський акцентує увагу на тому, що почуття та чуттєвість в цілому є тим первинним матеріалом, на якому з плином часу починає формуватися думка. Саме тому, перші думки завжди мають емоційне забарвлення, яке в процесі розвитку думки поступово нівелюється. Одним із найголовніших висновків дослідника, в контексті нашого дослідження, є зауваження щодо принципової відмінності емоційного забарвлення чуттєвості у дорослого та дітей [2, с.8-9].

Зроблені нами попередні зауваження щодо особливостей розвитку особистості дають всі підстави стверджувати, що тінейджери з притаманним їм розвитку психіки високим рівнем егоїстичності, ще не мають емоційно незабарвленої думки, а відтак не мають і світогляду у повності усіх його структурних компонентів - світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння. Не вміння, аналізувати широко представлену засобами ІТ технологій інформацію, це один із перших сигналів про те, що молодь, яка соціалізується за допомогою віртуальної реальності, втрачає навичок світорозуміння, через нездатність адаптуватися до невизначених однозначно правил реального життя [21], в результаті чого притуплюється й розвиток світогляду.

Крім того, у тінейджерів чітко проявляється прискорення фізіологічного розвитку, обумовлене змінами гормонального фону організму, що, в свою чергу, зумовлює ріст цікавості до власного тіла та статевої ідентифікації. Фактично, в даному випадку мова йде про те, що самоактуалізація тінейджерів відповідно до особливостей їх «природи» має відбуватися у двох напрямках - як біологічного організму та як особистості. При цьому, зважаючи на зауваження Ф. Райс та К. Долджин, є всі підстави стверджувати цілковиту взаємообумовленість цих двох видів розвитку у тінейджерів. Адже, цілком очевидно, що актуалізація нових можливостей тіла здійснюється крізь призму

відповідності соціокультурним стандартам. При чому, саме невідповідність останнім зумовлює занурення у «віртуальну реальність» та формування бажаного образу «я».

Поширений у підлітковому віці «вихід» у створену комп'ютерними технологіями «віртуальну реальність», поряд з вказаними (компенсаторною, наративною, сигніфікативною) функціями, має й ряд негативних впливів на підлітків. Зокрема, як зауважує Н. Чудова, відхід у віртуальну реальність більш притаманний людям з низькою самооцінкою. Остання, як показали Ф. Райс та К. Долджин, у підлітковому віці, значною мірою обумовлена особливостями розвитку людського організму, невідповідність якої особистісним очікуванням, зумовлює пригнічення й особистісної самоактуалізації, в результаті низької самооцінки [3].

У прагненні подолати фрустрацію, тінейджери вдаються до створення «віртуальних світів» з бажаними «віртуальними Я», тим самим симулюючи реальність. В результаті, спочатку може сформуватися почуття задоволення завдяки компенсації тих якостей, яких не вистачає в дійсності [12, с.92]. Однак, позірна компенсація браку спілкування, який став результатом невдоволення власним тілом, лише поглиблює розрив з реальністю в силу деградації ще несформованих комунікативних навичок [4

<<http://www.psychology.ru/internet/ecology/07.stm>>]. В результаті, у підлітків може деформуватися розвиток світогляду (відношення «Я - світ»), що, безумовно, визначатиме й особливості розуміння ними як власного «Я» так і місця в світі, сприяючи формуванню залежності від комфортної зони віртуальної реальності та антисоціальних настроїв [10].

Підкреслений «вихід» у світ симуляції [22, с.92] та віртуальної реальності розмиває межі реального та вигаданого [11], а тому може компенсувати обумовлену різними чинниками фрустрацію тінейджерів. Разом з тим, цілком очевидно, що зумовлена природним розвитком організму потреба самоактуалізації починає гальмуватися. Адже, як зазначав, А. Маслоу, особистісна самоактуалізація виявляється насамперед у прийнятті людиною себе (та іншого) такою, якою вона є насправді, без штучних захисних форм поведінки чи неприйняття такої поведінки з боку інших. Крім того, самоактуалізація передбачає високий рівень демо-

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

кратизації відносин з іншими людьми та високу здатність до навчання [7, с.20]. При цьому, як зауважує С.А. Маклеод, головна увага приділяється соціальним, а не біологічним, як у тинейджерів характеристикам [20].

Схарактеризована нами програма поведінки тинейджерів дає підстави стверджувати, що у межах запропонованої А. Маслоу парадигми самоактуалізації, підлітки не належать до кола осіб, що знаходяться в процесі особистісної самоактуалізації. Це обумовлено тим, що виявлені вченим риси самоактуалізуючихся людей не мають ніякого значення доти, доки не втраять свій сенс класичні протиріччя: почуттів і розуму, самості й альтруїзму, духовності й чуттєвості, обов'язку й насолоди тощо [7, с.178-179]. В свою чергу, поведінка підлітків, в силу високого розвитку чуттєвої та емоційної сфери, ґрунтується саме на вказаних протиріччях. Останні виявляються в силу нерозвиненості особистості, яка, як доводив Д. Овсянико-Куликовський, з'являється у той момент, коли зникає чітко виражене протиріччя сфери чуттєвості та розуму. В цей момент починає формуватися особистість, яку вчений розглядає як «кінцевий результат психологічної переробки індивіда силами поступово прогресуючої громадськості» [2, с.21]. Особистість, на відміну від індивіда, маючи силу протиставити себе спільноті, все ж чітко розуміє, що своє місце в суспільній організації [2, с.21]. Іншими словами, особистість - це продукт цивілізації.

Користуючись теоретико-методологічними засновками Д. Овсянико-Куликовського та рядом зауваг А. Маслоу, маємо всі підстави стверджувати, що тинейджери постають як до-особистісні індивіди, що знаходяться в процесі становлення та отримання цивілізаційного досвіду людства. Виходячи з цього, є всі підстави вважати, що самоактуалізація підлітків - це не особистісна самоактуалізація, а актуалізація природних здібностей і задатків, які можуть розвиватися лише в людському середовищі. Відповідно, вихід у віртуальний світ, зумовлений формуванням віртуального «Я» постає не просто як симуляція, а як процес гальмування природного розвитку організму. В результаті, примальовується не тільки актуалізація природних задатків, але й розвиток особистості.

Наукова новизна

Експліковано концептуальне філософське

ядро дослідження впливу віртуальної реальності на самоактуалізацію тинейджерів та доведено, що розвиток психіки тинейджерів хоч і корелює з розвитком людської психіки загалом, однак має власну специфіку - обумовлений виразними фізіологічними змінами розвиток когнітивних здібностей підлітків, має високий рівень емоційного навантаження і відбувається виключно під соціально зумовлених зразків та стандартів, що засвідчує відсутність чітко сформованої програми Я та, відповідно, відношення «Я - світ». На цьому тлі обґрунтовано доцільність розмежування таких понять як «актуалізація» та «самоактуалізації» при дослідженні особливостей розвитку тинейджерів - їх природні потенції реалізуються, як правило, під впливом зовнішніх чинників - родини, друзів, освітніх закладів того і не мають свідомого та визначеного напрямку розвитку. На цьому тлі виявлено ситуативний та тимчасовий характер позитивних функцій віртуальної реальності, яка компенсуючи ряд соціальних потреб молодшої людини, сприяє консервації його світоглядного розвитку, що на рівні особистості виявляється у вигляді світорозуміння.

Висновки

Об'єктивне та неупереджене вивчення процесу самоактуалізації тинейджерів вимагає однозначного використання понятійного апарату дослідження й, зокрема, поняття «самоактуалізація» та змістовного близького йому поняття «актуалізація». Підкреслено, що останнє варто використовувати тоді, коли йдеться про розвиток живого організму в цілому, в той час як поняття «самоактуалізація» використовується виключно тоді, коли мова йде про саморозвиток людини та формування її соціальних якостей. Останній, незважаючи на обумовленість соціальним середовищем, постає не стільки сформованим свідомо та цілеспрямовано соціальним конструктом, як результатом органічного розвитку природних потенцій людини у соціально сприятливому середовищі.

Експлікація основних колізій психічного розвитку особистості, дає можливість розглядати особливості самоактуалізації тинейджерів. Остання обумовлена актуалізацією природних (біологічних) потенцій людини, які реалізуються в контексті соціальних зразків та стандартів. Виразні фізіологічні та породжені ними зміни когнітивних здібностей підлітків, в силу

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

домінування чуттєво-емоційної сфери в процесі пізнання світу, не дають підстав говорити про самоактуалізацію особистості, оскільки остання існує в цей час лише у рудиментарній формі. Її реалізація можлива лише у випадку органічно-

го включення підлітків у реальні соціокультурні процеси, в той час як їх симуляція у віртуальному світі може призводити до гальмування розвитку особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афанасьева, В. В. Homo Virtualis: психологические характеристики / В. В. Афанасьева // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Философия. Психология. Педагогика. – 2010. – Т. 10, №2. – С. 59–64
2. Баева, Л. В. E-homo sapiens: виртуальный микрокосм и глобальная среда обитания / Л. В. Баева, И. Ю. Алексеева // Философские проблемы информационных технологий и киберпространства. – 2014. – №1. – С. 86–97.
3. Вершинская, О. Н. Социокультурные аспекты электронного развития / О. Н. Вершинская // Информационное общество. – 2013. – Вып. 4. – С. 12–21.
4. Власенко Ф. П. Віртуальна реальність як простір соціалізації індивіда / Ф. П. Власенко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2014. – Вып. 56. – С. 208–217.
5. Овсяннико-Куликовский, Д. Н. Введение в ненаписанную книгу по психологии умственного творчества (научно-философского и художественного) / Д. Н. Овсяннико-Куликовский // Овсяннико-Куликовский Д. Н. Психология мысли и чувства. Художественное творчество. Основы ведаизма / Д. Н. Овсяннико-Куликовский. – Санкт-Петербург : Изд. т-ва «Общественная польза», 1909. – С.5–41.
6. Прокудин, Д. Е. Проблемы социокультурной адаптации в пространстве компьютерных игр / Д. Е. Прокудин // Информационное общество. – 2013. – Вып. 5. – С. 59–66.
7. Райс, Ф. Психология подросткового и юношеского возраста [Электронный ресурс] / Ф. Райс, К. Долджин. – Режим доступа: http://www.e-reading.club/bookreader.php/1025802/Rays_-_Psihologiya_podrostkovogo_i_yunosheskogo_vozrasta.html. – Назва з екрана. – Переглянуто : 07.06.2016.
8. Чудова, Н. В. Особенности образа Я «жителя» интернета / Н. В. Чудова // Психологические аспекты деятельности человека в Интернет-среде : тез. 2-й Российской конференции по экологической психологии (12.04.-14.04.2000). – Москва: Эксплицентр РОСС, 2000. – С.269–270.
9. Beheshti, J. Teens, virtual environments and information literacy / Jamshid Beheshti // Bulletin of the American Society for Information Science and Technology. – 2012. – Vol. 38. – Iss. 3. – P. 54–57. doi : 10.1002/bult.2012.1720380313.
10. Goldstein, K. Health as value / K. Goldstein // Maslow A. H. New knowledge in human values / A. H. Maslow. – New York : Harperand Brothers, 1959. – P. 178–188.
11. Goldstein, K. Human nature in the light of psychopathology / K. Goldstein. – Cambridge: Harvard University Press, 1940. – P. 258. doi: 10.4159/harvard.9780674492103.
12. Koltko-Rivera, M. E. The Potential Societal Impact of Virtual Reality [Електронний ресурс] / M. E. Koltko-Rivera // Advances in virtual environments technology: Musings on design, evaluation, and applications. – 2005. – Режим доступа: http://ww3.haverford.edu/psychology/ddavis/psych214/koltko-rivera_2005_VR-rev.pdf. – Назва з екрана. – Переглянуто : 07.06.2016.
13. Maslow, A. H. Motivation and Personality. 2nd cd. / A. H. Maslow. – New York : Harper and Row, 1970. – 336 p.
14. McLeod, S. Maslow's Hierarchy of Needs [Електронний ресурс] / S. McLeod. – 2007 – Режим доступа: <http://www.simplypsychology.org/maslow.html>. – Назва з екрана. – Переглянуто : 07.06.2016.
15. McMeel, D. Unstable Building: virtual environments and real relevance / D. McMeel, J. Cockram // ITcon. – 2011. – Vol. 16. – P. 231–242.
16. Mobile ICT support for construction process improvement / S. Bowden, A. Dorr, T. Thrope, C. Anumba // Automation in Construction. – 2006. – Vol. 15. – Iss. 5. – P. 664–676. doi: 10.1016/j.autcon.2005.08.004.
17. Passig, D. The impact of Virtual Reality on the awareness of teenagers to social and emotional experiences of immigrant classmates / D. Passig, S. Eden, M. Heled // Education and Information Technologies. – 2007. – Vol. 12. – Iss. 4. – P. 267–280. doi: 10.1007/s10639-007-9031-y.
18. Rogers, C. R. A humanistic conception of man / C. R. Rogers // Science and human affairs. – Palo Alto : Science and Behavior Books, 1965. – P. 18 – 31.
19. Rogers, C. R. The actualizing tendency in relation to «motives» and to consciousness / C. R. Rogers // Nebraska symposium on motivation. –

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

- Lincoln : University of Nebraska Press, 1963. – Vol. 11. – P. 1–24.
20. Rogers, C. R. Towards a theory of creativity / C. R. Rogers // Creativity. – Harmondsworth : Penguin, 1970. – P. 137–151.
21. Schmidt, E. The New Digital Age: Reshaping the Future of People, Nations and Business / E. Schmidt, J. Cohen. – London : John Murray, 2013 – 315 p.
22. Virtual reality for the built environment: a critical review of recent advances / M. J. Kim, X. Wang, Love P. ED. at all // ITcon. – 2013. – Vol. 18. – P. 279–305.

С. В. СТОРОЖУК^{1*}, И. Н. ГОЯН^{2*}

^{1*}Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (Киев, Украина),
эл. почта sveta0101@ukr.net, ORCID 0000-0002-7947-6268

^{2*}Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника (Ивано-Франковск, Украина),
эл. почта ivi1970@mail.ru, ORCID 0000-0003-2548-0488

ВЛИЯНИЕ ВИРТУАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ НА САМОАКТУАЛИЗАЦИЮ ТИНЭЙДЖЕРОВ: АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Цель. Механизация и информатизация современного социума, обуславливает кардинальные изменения в формах и методах обучения. Их своеобразие заключается в привлечении компьютерной техники и интернета в сферу образования, вызывая формирование крайне полярных социальных оценок их влияния на гармоничное развитие детей и подростков, возможности самоактуализации природных потенций подростков, сознание которых достаточно часто балансируют на грани реального и виртуальных миров. **Методология** исследования обусловлена междисциплинарным подходом, который предусматривает использование не только таких общенаучных методов как анализ, синтез и обобщение, но и метода сравнительного анализа и аналогии, которые использовались для решения конкретных исследовательских задач, связанных с исследованием влияния компьютерной техники и созданной благодаря ей виртуальной реальности на самоактуализацию тинейджеров. **Научная новизна** работы заключается в экспликации концептуального философского ядра для исследования влияния виртуальной реальности на самоактуализацию тинейджеров и обосновании целесообразности разграничения таких понятий как «актуализация» и «самоактуализации» при исследовании особенностей развития тинейджеров. Такой подход обеспечивает теоретическое обоснование основных коллизий становления личности в подростковом возрасте и однозначно демонстрирует те угрозы, которые несет виртуальная реальность в процессе становления личности и развития человечества. **Выводы.** В силу высокого уровня эмоциональной нагрузки мировосприятия тинейджеров, нет оснований говорить о том, что они находятся на уровне самоактуализации личности. Последняя возможна лишь в случае органичного включения подростков в реальные социокультурные процессы, в то время как их симуляция в виртуальном мире может приводить к торможению развития личности.

Ключевые слова: актуализация; самоактуализация; виртуальная реальность; симуляция; личность; мировоззрение

S. V. STOROZHUK^{1*}, Y. N. GOYAN^{2*}

^{1*}National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kiev, Ukraine), e-mail sveta0101@ukr.net,
ORCID 0000-0002-7947-6268

^{2*}Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankovsk, Ukraine), e-mail ivi1970@mail.ru,
ORCID 0000-0003-2548-0488

THE IMPACT OF VIRTUAL REALITY ON SELF-ACTUALIZATION OF TEENAGERS: ANTHROPOLOGICAL DIMENSION

Purpose. Mechanization and computerization of modern society causes dramatic changes in the forms and methods of teaching. Their uniqueness lies in bringing computer technology and the Internet for education, causing formation of extreme polar social assessments of their impact on the harmonious development of children and adolescents, on possibility of self-actualization of natural potentials of teenagers whose minds are often on the brink of real and virtual worlds. **Methodology** is caused by interdisciplinary approach, involving not only the use of

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

scientific methods such as analysis, synthesis and generalization, but also the methods of comparative analysis and analogies which were used to solve specific research problems related to the study of influence of computer technology and created through it virtual reality on self-actualization of teenagers. **Originality** lays in the explication of conceptual philosophical core to study the impact of virtual reality on self-actualization of teenagers and to prove possibility of differentiation of such concepts as "actualization" and "self-actualization" for the study of specific features of teenagers' development. Such the approach provides a theoretical justification of major conflicts of personality development in adolescence and clearly demonstrates the threats that virtual reality brings to the process of person formation and development of mankind. **Conclusions.** Due to high levels of emotional stress in teenagers' worldview, there is no evidence to suggest that they are at the level of self-actualization. The latter is possible only in the case of organic inclusion of adolescents in real socio-cultural processes, while their simulation in the virtual world can lead to inhibition of personality development.

Key words: actualization; self-actualization; virtual reality; simulation; personality; world outlook

REFERENCES

1. Afanasyeva V.V. Homo Virtualis: psikhologicheskiye kharakteristiki [Homo Virtualis: psychological characteristics]. *Izvestiya Saratovskogo universiteta. Novaya seriya. Seriya: Filosofiya. Psihologiya. Pedagogika – Proceedings of Saratov University. New Series. Series: Philosophy, Psychology, Pedagogy*, 2010, vol. 10, no. 2, pp. 59-64. Available at: <http://cyberleninka.ru/article/n/homo-virtualis-psihologicheskie-harakteristiki>.
2. Bayeva L.V., Alekseyeva I.Yu. E-homo sapiens: virtualnyy mikrokosm i globalnaya sreda obitaniya [E-homo sapiens: Virtual microcosm and the global habitat]. *Filosofskie problemy informatsionnykh tekhnologiy i kiberprostranstva – Philosophical problems of information technologies and cyberspace*, 2014, no. 1, pp. 86-97.
3. Vershinskaya O.N. Sotsiokulturnyye aspekty elektronnoy razvitiya [Social and cultural aspects of the e-Development]. *Informatsionnoye obshchestvo – Information Society*, 2013, issue 4, pp. 12-21.
4. Vlasenko F.P. Virtualna realnost yak prostir sotsializatsii indyvida [Virtual reality as a space of socialization of the individual]. *Humanitarniy visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii [Humanitarian Bulletin of Zaporizhzhia State Engineering Academy]*, 2014, issue 56, pp. 208-217.
5. Ovsyaniko-Kulikovskiy D.N. Vvedeniye v nenapisannuyu knigu po psikhologii umstvennogo tvorchestva (nauchno-filosofskogo i hudozhestvennogo). *Psihologiya mysl i chuvstva. Khudozhestvennoye tvorchestvo. Osnovny vedaizma* (Introduction to the unwritten book on mental psychology of creativity (scientific, philosophical and artistic. Psychology of thoughts and feelings. Artistic creation. Fundamentals of Vedaism). Saint Petersburg, Obshchestvennaya polza Publ., 1909, pp. 5-41.
6. Prokudin D.Ye. Problemy sotsiokulturnoy adaptatsii v prostranstve kompyuternykh igr [Issues of socio-cultural adaptation in the space of computer games]. *Informatsionnoye obshchestvo – Information Society*, 2013, vol. 5, pp. 59-66.
7. Rays F., Doldzhin K. *Psihologiya podrostkovogo i yunosheskogo vozrasta* (Psychology of adolescence and youth). Available at: URL: http://www.e-reading.club/bookreader.php/1025802/Rays_-_Psihologiya_podrostkovogo_i_yunosheskogo_vozrasta.html. (Accessed 7 June 2016).
8. Chudova N.V. Osobennosti obraza Ya «zhitelya» interneta [Features of an image I «resident» of the Internet]. *Tezisy 2-oy Rossiyskoy konferentsii po ekologicheskoy psikhologii «Psikhologicheskiye aspekty deyatel'nosti cheloveka v Internet-srede»* [2nd Russian Conference on Ecological Psychology «Psychological aspects of human activity in the Internet environment»]. Moscow, 2000, pp. 269-270.
9. Beheshti J. Teens, virtual environments and information literacy. *Bulletin of the American Society for Information Science and Technology*, 2012, vol. 38, issue 3, pp.54-57. doi: 10.1002/bult.2012.1720380313.
10. Goldstein K., Maslow A.H. Health as value. New knowledge in human values. New York, Harper and Brothers Publ., 1959. pp. 178-188.
11. Goldstein K. Human nature in the light of psychopathology. Cambridge, Harvard University Press Publ., 1940. 258 p. doi: 10.4159/harvard.9780674492103.
12. Koltko-Rivera M.E. The Potential Societal Impact of Virtual Reality. *Advances in virtual environments technology: Musings on design, evaluation, and applications*, 2005, no. 9. Available at: http://www3.haverford.edu/psychology/ddavis/psych214/koltko-rivera_2005_VR-rev.pdf. (Accessed 7 June 2016).
13. Maslow A.H. Motivation and Personality. 2nd ed. New York, Harper and Row Publ., 1970. 336 p.
14. McLeod S. Maslow's Hierarchy of Needs, 2007. Available at: <http://www.simplypsychology.org/maslow.html> (Accessed 7 June 2016).
15. McMeel D., Cockeram J. Unstable Building: virtual environments and real relevance, *ITcon*, 2011, vol. 16, pp. 231-242.

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

16. Bowden S., Dorr A., Thrope T., Anumba C. Mobile ICT support for construction process improvement. *Automation in Construction* 2006, vol. 15, pp. 664-676. doi: 10.1016/j.autcon.2005.08.004.
17. Passig D., Eden S., Heled M., Passig D. The impact of Virtual Reality on the awareness of teenagers to social and emotional experiences of immigrant classmates. *Education and Information Technologies*, 2007, vol. 12, issue 4, pp 267-280. doi: 10.1007/s10639-007-9031-y.
19. Rogers C.R. A humanistic conception of man. Science and human affairs. Palo Alto, Science and Behavior Books Publ., 1965. pp. 18-31.
20. Rogers C.R. The actualizing tendency in relation to «motives» and to consciousness. Nebraska symposium on motivation. Lincoln, 1963, vol. 11, pp. 1-24.
21. Rogers C.R. Towards a theory of creativity. Creativity. Harmondsworth, Penguin Publ., 1970. pp. 137-151.
22. Schmidt E., Cohen J. The New Digital Age: Reshaping the Future of People, Nations and Business. London, John Murray Publ., 2013. 315 p.
23. Kim M.J., Wang X., Love P., Li H., Kang S.C. Virtual reality for the built environment: a critical review of recent advances. *ITcon*, 2013, vol. 18, pp. 279-305.

Стаття рекомендована до публікації д. філос. н., проф. В. В. Хмілем (Україна)

Надійшла до редколегії 21.03.2016

Прийнята до друку 10.06.2016

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ

УДК 141.319.8

О. В. СКАЛАЦЬКА^{1*}

^{1*}Одеський інститут фінансів Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі (Одеса, Україна), ел. пошта elena-s2008@ukr.net, ORCID 0000-0003-1439-8753

ДРАМАТУРГІЧНИЙ ПІДХІД І. ГОФМАНА В СТРУКТУРУВАННІ ПРОСТОРУ МОДИ

Мета роботи полягає у експлікації можливостей драматургічного підходу І. Гофмана для аналізу моди як простору. Конкретним матеріалом, на якому продемонстровано дія концепції є презентація одягу на сезонному модному показі колекції дизайнера. **Методологією** є драматургічний підхід І. Гофмана, компаративістський аналіз. Зазначений методологічний дозволив простежити взаємозв'язок іміджу і моди у зональному розподілі простору виконання. **Наукова новизна** полягає у збагаченні драматургічного підходу аналізом простору моди, його зональним розподілом, що було використано у контексті поєднання просторово-іміджевої складової. **Висновки.** Драматургічний підхід постає новою методологією дослідження моди, що потребує подальшого розгляду. Можна виокремити два рівні осмислення концепції І. Гофмана: індивідуальний та надіндивідуальний, які поєднуються у просторовому вимірі. Визначення І. Гофманом соціального утворення як простору дозволяє досліджувати моду у даному контексті. Зональний розподіл моди згідно драматургічному підходу розкриває її взаємозв'язок з іміджем. Драматургічний підхід дозволяє простежити динаміку в просторі моди для розкриття її онтологічних характеристик, пов'язаних з простором і часом. Дуалізм розмежування та єдності зон, їх динамізм демонструють збіг іміджу та моди у просторовому рівні. Запропонована загальна модель дозволяє конкретизувати різноманітність просторів моди у їх єдності. Просторова диференціація (магазин модного одягу, журнал, показ сезонної колекції дизайнера й інші) припускає можливість виконання драматургічного підходу у кожному просторі, що може стати об'єктом дослідження наступних публікацій.

Ключові слова: мода; імідж; простір; драматургічний підхід; зональний розподіл; соціальне утворення; одяг

Актуальність теми дослідження

Різноманітність існуючих теоретичних конструкцій, відсутність єдиного концептуального поля дослідження моди і соціальний інтерес до питань візуального сприйняття індивіда та вміння презентації себе у різних соціальних групах та організаціях, потребують наукового осмислення та актуалізують звернення до аналізу моди у сучасному гуманітарному дискурсі. Практичні прояви моди пов'язані з питаннями технології створення позитивного іміджу індивіда, що досліджується у низці наук (іміджології, психології, філософії та інших).

У візуальному сприйнятті особистості одним із важливих засобів постає мода, яку можна визначити як спектакль, виставу. Існує низка форм, пов'язаних виключно з простором моди (модний показ, магазин одягу, модний журнал, фешн-фільм і т.д.), які також можна розглядати як спектакль, що відбувається відповідно до драматургічного сценарію. Одяг як структурний компонент моди виступає символом, вибір якого сприяє формуванню іміджу індивіда. Са-

ме одяг створює для індивіда можливість змінювати маски і декорації в буденному житті, грати свою певну роль. На нашу думку, ключову ідею моди як спектаклю найбільш обґрунтовано описує драматургічний підхід, у тому числі представлений Ірвіном Гофманом. Саме дана теоретична конструкція дозволяє на філософському рівні проаналізувати моду як соціальний простір, що актуалізує звернення до драматургічного підходу І. Гофмана.

Мета дослідження

Ми спробуємо експлікувати можливості драматургічного підходу І. Гофмана для аналізу моди як простору. Конкретним матеріалом, на якому ми продемонструємо дію концепції буде презентація одягу на сезонному модному показі колекції дизайнера.

Виклад основного матеріалу

Існуючі в гуманітарному дискурсі погляди щодо драматургічного підходу І. Гофмана, за допомогою компаративістського аналізу іміджу індивіда і модного простору, дозволять нам

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ

знайти взаємозв'язок у генезі іміджу і моди.

Драматургічний підхід І. Гофмана отримав своє застосування для пояснення низки сучасних процесів: іміджу індивіда та його проєкції в соціумі та віртуальному просторі. В основному, драматургічний підхід використовується для аналізу іміджу індивіда, ми спробуємо розширити його поле застосування в контексті розгляду моди та її взаємодії з іміджем через концепт «простір». Рівню іміджу ми додаємо рівень просторового опису.

Імідж є новою міждисциплінарною категорією низки наук (іміджелогії, філософії, політології, психології та інших). У межах нашого дослідження необхідно зазначити головні властивості даного поняття для розгляду його динаміки у зонах виконання та взаємозв'язку з модою: гнучкість до певних ситуацій та аудиторій; наявність візуального образу, що постає певним символом, сенс якого розриває сутність об'єкту; штучно утворений образ; технологія створення спрямована на яскраву відмінність від інших об'єктів та інші властивості.

Сучасний дослідник Е.А. Дагаєва застосовує драматургічний підхід для аналізу іміджу як соціально-психологічного феномена. Автор спирається на твердження І. Гофмана про вибір кожного індивіда особистої маски для виконання своєї ролі, що сприяє подвійності уявлення: для себе і для інших. На прикладі аналізу політичного лідера Е.А. Дагаєва демонструє технології іміджмейкінгу, які ґрунтуються на наступних положеннях концепції І. Гофмана: особистий фасад і соціальний фасад, ідеалізація, команда. Автор визначає імідж як «публічне Я політичного актора, соціальна роль якого конструюється згідно зі сценічним задумом (метою) і очікуваннями аудиторії (електорату), виступаючи як інструмент соціального впливу» [2, с.20]. Необхідно зазначити, що драматургічний підхід постав певною методологією, яку можна застосовувати для дослідження вже існуючих понять (імідж індивіда в залежності від сфери діяльності та самої сфери (інституційний імідж)).

Питання про відсутність в сучасних дослідженнях структурованих теорій про «феномен імідж-конструювання» піднімає К.М. Чернова. На думку автора, даний феномен спирається на уявлення людини про себе, що дозволяє визначити його як «усвідомлення

соціальних ідентичностей особистості за допомогою виявлення, «деконструювання» і реконструювання індивідуальних наративів з їх подальшим поданням у «театрі життя» [5]. Така теоретична конструкція, на думку К.М. Чернової, допомагає індивіду визначитися з самореалізацією, подолати особистісну кризу, успішно адаптуватися в соціумі. Ми можемо зробити висновок, що психологічне коріння уявлення індивіда про себе формує вимоги щодо його змін, у тому числі в одязі, коли висуюються вимоги відповідно до певного соціального образу.

Взаємозв'язок іміджу та одягу, підкреслює Агата Лісіак, яка у своєму дослідженні, безпосередньо пов'язує теорію І. Гофмана з мотивацією споживача при покупці одягу, що створює різноманіття комбінацій гардеробу та дозволяє індивіду представити себе багатьом соціальним групам [6]. Автор простежує репрезентацію іміджу у віртуальному просторі, яка виконує компенсаторну функцію для особистості і збільшує зону уявлення (згідно з теорією І. Гофмана). Новий віртуальний простір вимагає створення презентації індивіда за допомогою цифрових, а не фізичних компонентів [10]. Специфікою подання в Інтернет-ресурсах образу індивіда є щоденна зміна одягу, символів, брендів в особистісному просторі. У вищезазначених авторів феномен моди залишається за межами дослідження, але наявні задатки для його подальшого розвитку у формі акценту, який робиться на підборі одягу для презентації індивіда.

Так, сучасні дослідники аналізують діяльність концепції І. Гофмана спираючись на соціокультурну мотивацію споживання, акцентують увагу на трансформації споживачами товару в особистісні символи. Більшість споживачів при виборі товару орієнтуються на речі, що допомагають самовираженню, тим самим людина пов'язує себе з матеріальними об'єктами [10]. На нашу думку, необхідно зазначити, що сприйняття індивіда відбувається не лише візуально, а й вербально, кінетично. Синтез властивостей індивіда дозволяє розробити комплексну технологію його презентації.

Концепція І. Гофмана також набула поширення для розробки технологій презентацій індивіда у віртуальному просторі [3, 7, 9, 10]. Сучасні американські дослідники (Lauren Reichart, Smith and Jimmy Sanderson) зверта-

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ

ються до драматургічного підходу для аналізу самопрезентації спортсменів в соціальній мережі Instagram [9]. Автори аналізують візуальну та вербальну особливості у формі підписів фотографій власника аккаунта і коментарів, які залишають користувачі. Відмінність віртуального простору полягає у тому, що індивід має можливість більшого контролю над своєю презентацією та управлінням враженнями. Зіставлення концепції І. Гофмана та матеріалів соціальної мережі Instagram дозволило автору класифікувати фотографії за трьома характеристиками залежно від фону зображення: з декораціями; з продуктами харчування; з іншими об'єктами [9]. На наш погляд, дане дослідження дозволяє стверджувати, що одяг та його властивості (бренд) постають символом, що допомагає презентувати себе індивіду у соціальному та віртуальному просторі, порівнювати їх, тобто використовувати механізми задля покращення власного іміджу.

У межах драматургічного підходу, на думку Ю.В. Чекалової, тіло постає «складовою самопрезентації та самовираження, засобом для маніпуляції враженнями» [4, с.56]. Для нашого дослідження важливим питанням є зв'язок між модою та тілом. Крізь призму самопрезентації до тіла людини пред'являють певні вимоги, спрямовані на його досконалість щодо існуючих канонів краси.

У вищезазначених концепціях автори недовірно описують просторовість, що являє собою важливу зв'язку для аналізу. Для заповнення даної прогалини необхідно звернутися до першоджерела, а саме до роботи І. Гофмана «Презентація себе іншим у повсякденному житті» [1]. Автор пропонує аналізувати особистість (формування її іміджу) за допомогою «театральної вистави, а витікаючи з неї принципи суть принципи драматургічні» [1, с. 29]. Даний підхід застосовується для аналізу «засобів, якими індивід в звичайних робочих ситуаціях представляє себе і свою діяльність іншим людям, способи, якими він спрямовує і контролює формування у них вражень про себе, а також зразки того, що йому можна і що не можна робити під час презентації себе перед іншими» [1, с.29-30].

У структурі уявлення І. Гофман виділяє три основних складові: сцену, актора, публіку. Насправді, кількість учасників скорочується до двох, оскільки «роль, яку грає один, адаптуєть-

ся до ролей, що виконуються іншими присутніми і ці інші також є публікою» [1, с.30].

Специфічною особливістю даного підходу є синтез театрального і повсякденного життя. Всі події на сцені є «правдоподібно вигаданими», а в житті «невідрепетированими». Відповідно до законів театрального мистецтва маска актора повинна «узгоджуватися з масками, зображуваними іншими акторами» [1, с.30].

І. Гофман визначає соціальне утворення як «простір, оточений більш-менш закріпленими бар'єрами, що перешкоджають чужому сприйняттю, - простір, в якому регулярно здійснюється певного роду діяльність» [1, с. 283]. На його думку, «будь-яке соціальне утворення можна плідно вивчати з точки зору управління враженнями» [1, с.283].

Згідно з драматургічним підходом виконання постає центром зорової уваги у відносинах виконавця і аудиторії. Виконання індивідом своєї ролі відбувається та залежить від зон: «переднього плану» («фронтна зона дії»), «заднього плану» («закулісна зона») та зовнішньої зони. Всі ці зони наявні не лише при побудові іміджу індивіда, але допустимі при низці інших соціальних «виконань» індивіда або соціального явища.

Зона виконання являє собою місце, у «якому сприйняття виконання так чи інакше обмежене» [1, с.142]. Обмеження і засоби комунікації «по відношенню до яких існують ці обмеження» формують різноманіття даної зони. Прикладами зони є: товсті панелі в радіо студіях, що обмежують звукове сприйняття; перегородки з фіброкартону, які обмежують візуальне сприйняття; робочий кабінет з обмеженнями в просторі і в часі [1, с.142].

Перша зона - «переднього плану», є місцем, «у якому дається презентація» і співвідноситься з вже існуючою «обстановкою» [1, с.142]. При цьому, І. Гофман підкреслює, «що деякі аспекти виконання, схоже, розігруються не до аудиторії, а до зони переднього плану» [1, с.143]. При аналізі даної зони І. Гофман акцентує увагу на розгляді поведінки і прийомів самопрезентації індивіда. Норми поведінки і вміння вести бесіду, моральні вимоги, вибір одягу та аксесуарів важливі при створенні враження на аудиторію. Тому її застосування можливе при побудові іміджу індивіда, в тому числі і при виборі модного одягу.

Наступна зона - «зона заднього плану», у

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ

межі якої входять ті факти про діяльність, «що здатні зіпсувати бажане враження, приховуються» [1, с.148]. Особливістю зони є «усвідомлені протиріччя з надв'язуванням враженням, які сприймаються як належне» [1, с. 148]. І. Гофман зазначає плюралізм функцій даної зони. Дана зона так само носить не тільки розмежувальний, але і захисний характер для індивіда, оскільки це «місце, у якому виконавець може безумовно розраховувати на те, що жоден член аудиторії туди не вторгнеться» [1, с.150].

Третя зона - зовнішня, не пов'язана з виконанням, у якому присутні «сторонні». Вона протилежна двом попереднім, до неї відносяться усі елементи, які не задіяні у даному виконанні. Між зоною виконання (передня і задня зони) та зовнішньою існує стіна. І. Гофман підкреслює, що індивід «повинен грати якусь функцію у виконанні, що інсценується і подається у цих зонах, але зовнішні декорації даної будови повинні частково розглядатися як один з аспектів іншої вистави та іноді їх внесок у цей другий спектакль може виявитися важливішим» [1, с.173]. Стіна не лише проводить демаркаційну лінію між зонами, але й створює фон (або декорацією). І. Гофман припускає можливість випадкової і незапланованого присутності стороннього на виставі. Подібна ситуація безпосередньо впливає на подальшу форму уявлення, оскільки зміщуються акценти: аудиторія з виконавцем стають спостерігачами і переміщаються в закулісну зону.

Окрім чіткого розмежування зон, І. Гофман зазначає існування бінарності, яка отримала пояснення у формуванні «принципу подвійного функціонування зон» [1, с.163-164]. Згідно з цим принципом зони одночасно можуть функціонувати в різних значеннях.

Драматургічний підхід можна застосовувати для розгляду різноманітних соціальних утворень. При цьому можна виділити два рівні осмислення: індивідуальний (в якому аналізується особистість) і надіндивідуальний (соціальні інститути). Саме тому ми спробуємо застосувати даний підхід для розгляду феномена моди. В нашому аналізі виключимо елементи, що пов'язані з описом особистісної структури і комунікативного впливу та зосередимо свою увагу на зональній структурі і змісті, тобто умовах, у яких відбувається презентація індивіда.

Запропоноване І. Гофманом визначення соціального утворення як простору дозволяє розуміти моду таким простором. Мода являє собою феномен, межі якого з часом відсуваються, розширюються, поступово включаючи елементи, які раніше не входили до її простору: запозичення елементів одягу чоловічого і жіночого гардеробів, доступність нововведень всім верствам населення, демократичність. Поширення моди неможливо уявити без діяльності її суб'єктів: модельєрів, баєрів, споживачів та інших. Діяльність цих суб'єктів спрямована на створення та оцінку нових продуктів модної індустрії, їх поширення.

При поданні моди або її проявів можна виділити наступні її структурні елементи, що відповідають поняттям драматургічного підходу - акторові, сцені і публіці. Мода пов'язана зі сценою, за допомогою якої відбувається трансляція образів (одягу). Саме на сцені відображається ідейна задумка дизайнера в оповідальній формі. Мода допомагає «акторові» (індивіду) представити себе за допомогою одягу, тобто створити власний імідж. Отже, мода інсценізує імідж за допомогою одягу. Інтеграцією трьох головних вищезазначених уявлень у просторі моди є показ модних колекцій як міні-модель модного простору.

Розглянемо зональну структуру у просторі моди. В аналізі простору моди важливою особливістю є зони виконання, що зазначені у словосполученні «сприйняття виконання» і його обмеження. Тобто стверджується, що існує певний простір, у якому відбувається не лише реалізація даної речі (явища), але і її сприйняття; яке не є обмеженим. У кожній формі моди можна простежити певні фізичні обмеження простору. Модний журнал обмежений у звуковому сприйнятті, і частково в описовому, кількістю своїх читачів. Подібні тенденції обмеження сприйняття простежуються і в модному магазині, блозі (сайті). У повсякденному житті мода одягу також зосереджується виключно на візуальному контексті, в даному випадку, певним кодом іміджу індивіда.

У просторі моди, можна спостерігати постійну варіативність зон виконання одягу як одного з елементів моди. Так, первинною зоною виконання постає подіум у період сезонних показів. Обмеження виникають не лише у фізичному просторі (незважаючи на те, що ведуться он-лайн трансляції, що дозволяє усім

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ

охочими спостерігати і піддаватися впливу сенсу ідеї дизайнера): дія відбувається в закритому приміщенні, обмежена кількість відвідувачів, обмежена тривалість вистави; одяг сприймається зі звуковим супроводом («виконанні») та інші.

Прояви «виконання» одягу у різних соціальних просторах долають зональну обмеженість, інтегруючись в цілісний модний простір з його трендами. Саме фрагментарність і обмеженість проявів однієї речі в різних просторово-часових відрізках наділяють моду такими характеристиками як темпоральність і циклічність, які формують її єдиний простір.

І. Гофман зазначає, що «у виконанні є тільки один центр зорової уваги в контексті відносин виконавця і аудиторії» [1, с.142]. При цьому, у переважній більшості, виконання «складаються з кількох самостійних вузлів або гнізд вербальної взаємодії» [1, с.142]. У просторі моди вербальне поступається візуальному сприйняттю одягу. Наприклад, на модному показі спочатку уся увага прикута до перегляду нової колекції, відбувається візуальний діалог між глядачем і дизайнером за допомогою одягу. У такій формі подання транслиуються ідеї дизайнера. Потім відбувається диференціація даного процесу, у якому аудиторія поділяється на певні сегменти: представники засобів масової комунікації, баєри, стилісти, інші дизайнери, світські левиці та інші учасники. Всі ці групи продовжують обговорення переглянутої колекції в традиційних для них категоріях у форматі «вербальної взаємодії». Подальший розвиток відбувається частково у вербальній формі за допомогою засобів масової інформації, але у візуальній завдяки фото- та відео- матеріалам.

Контекст відносин між виконавцем і аудиторією піднімає питання про учасників модної комунікації (що розглянуто в роботах А. Б. Гофмана, М.І. Кілошенко, М. Мельника) та перешкоди, що виникають. Для нашого дослідження особливий інтерес представляє сприйняття сенсоутворення в одязі та моді. Незважаючи на те, що «центром зорової уваги» є одяг, виникають певні суперечності при декодуванні його сенсу аудиторією в розкритті первинної творчої ідеї автора. Відповідне трактування змісту колекції свідчить не лише про налагоджену комунікацію, а й правильно продуману зону уявлення, що позитивно позначається на іміджі особистості.

У контексті розгляду зони «переднього плану» особливий інтерес представляє запропоноване І. Гофманом поняття «переважаючі норми пристойності», під якими автор розуміє пошмішку, обізнаність у модних тенденціях і творчість дизайнерів. У даному випадку простежується взаємозв'язок між іміджем та модою: оскільки про знання модних тенденцій свідчить не лише вибір одягу, але і знань її основних тенденцій.

На наш погляд, при розгляді «зони заднього плану» необхідно акцентувати увагу саме на тих функціях, які безпосередньо можна пов'язати з одягом або модою: ретельно відпрацьована здатність будь-якого виконання виражати ще щось крім свого прямого сенсу; відкрито фабрикуються ілюзії і розраховуються враження; ієрархія церемоніального спорядження; костюми й інші атрибути особистого переднього плану приводяться в порядок і відповідають характеру очікуваної публіки; виконавець може розслабитися, перестати витримувати бездоганний представницький вигляд, відверто висловитися про свої плани і вийти з образу [1, с.148-149].

Для нашого досліджень особливий інтерес представляє функція «відкритого фабрикування ілюзій і розраховуються враження». Саме в «закулісній зоні» відбувається процес створення колекції одягу, в якому дизайнер підбирає моделі і може корегувати свій первісний задум, переколювати форму одягу, змінювати загальні декорації для посилення ефекту сприйняття. Презентація одягу на показі може відрізнитися від бажаного образу її носіння у повсякденному житті, що створює ілюзію. Ілюзія наявна у кожній зоні простору моди, що сприяє виникненню дисонансу очікувань споживачів при придбанні популярного одягу. Імідж виконує таку ж роль як і певна ілюзія, до якої прагнуть та яку представляють перед аудиторією.

Захисний характер даної зони зберігається у просторі моди. Так, закулісся являє собою ескізи майбутніх колекцій і увесь процес підготовки модного показу, коли доводиться змінювати моделі та корегувати одяг, загальний образ подачі матеріалу. Глядач бачить виключно відрепетируваний і організований процес виходу моделей, уся підготовка знаходиться за лаштунками. Дана зона відокремлює процес створення продукту моди від отримано-

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ

го результату (модний показ, журнал, фешн-фільм і т.д.).

Згідно з «подвійним принципом функціонування зон» модний показ може одночасно бути «фронтальною зоною» та закуліссям. У «закулісній зоні» зароджуються ідеї дизайнерів, орієнтовані на естетичні цінності, запити споживачів і економічні чинники. На сцені аудиторії представляються певні колекції одягу, які диктують манеру вдягання і орієнтири споживання індивідів. З настанням нового сезону, трендові модні речі переходять у зовнішню зону. Так відбувається перехід з «зовнішньої зони» до «зони виконання». Постійна зміна зон наділяє моду такими властивостями як темпоральності та циклічності. В історії моди можна простежити низку елементів, форми одягу, які через певний час поверталися і ставали трендом сезону.

Діалектичність моди відповідає головним вимогам іміджу - пластичності та адаптації до обставин. Засоби масової інформації проводять різноманітні рейтинги, пов'язані з костюмами зірок (найкраще плаття, найстильніший, найефектніший та інші); публікації, присвячені еволюції образів зірок. У цій еволюції і простежується «принцип подвійного функціонування зон». При побудові власного іміджу кожен індивід спирається на модні тенденції, тому зміна зон в просторі моди, тягне за собою і зміну елементів одягу в побудові особистісного іміджу. Отже, ми можемо зробити висновок, що мода і принципи підбору одягу при створенні позитивного іміджу збігаються у певному часі. Відбувається збіг, оскільки плюралізм форм модних тенденцій дозволяє, в тому числі, і поєднувати їх з ретро-речами (деякі з яких перебувають у зовнішній зоні), тобто звертатися до минулого часу.

Зональний розподіл простору виконання, представлення індивіда можна простежити на прикладі презентації одягу. Одяг в зональному континуумі представляє собою матеріальний символ з певним сенсом, який нівелюється на буденному рівні в системі економічного споживання та іміджевих елементів речі. Як приклад ми розглянемо колекцію весна-літо 2015 українського дизайнера Дмитра Доманова (бренд Domanoff).

За ідейним задумом дизайнера дана колекція мала втілити в одязі ідею тореадора: «Traje de Lucas - костюм вогнів». Підґрунтям

створення одягу є «костюм вогню», при рішенні колірної гами дизайнер дотримувався стандартів свого бренду і віддавав перевагу чорно-білим кольорам, які «є суть всіх відтінків і емоцій». На думку дизайнера, чорний колір «поєднає в собі весь спектр», а білий постає «основою будь-якого прояву» [8]. В одязі нової колекції дизайнер прагнув показати «захопленість і захоплення перемогою», «злиття сили і тендітності, вируючих емоцій і холодного розрахунку» [8].

Емоційний стан ідеї задуму даної колекції важко розкрити у формі стандартного показу мод. У презентації даної колекції відбувається розширення його меж за допомогою гри лише однієї моделі і змісту фешн-фільму. Екзистенція сенсу колекції передається невербально, за допомогою емоційних переживань героїні, що презентується у одязі. У даному випадку, ми можемо простежити певне новаторство у «виставі» одягу дизайнером, в якому акценти переносяться на смисловий сенс одягу, а не візуальність, що є підтвердженням естетичності моди у поєднанні з продуктом економічного виробництва. Саме екзистенція даної колекції і естетичність презентації сприяли високим оцінкам громадськості (баєрів). Арт-презентація одягу не призвела до втрати його використання у повсякденному житті, а навпроти, сприяла споживчому попиту.

Відповідно до зонального розподілу згідно з драматургічним підходом І. Гофмана структура даного фешн-фільма отримує наступний опис. У «зоні переднього плану» інсценуються емоційні переживання головної героїні, для цього автори акцентують увагу глядача на рух тіла моделі, що ускладнює розпізнавання форми одягу (чорно-білої гами) Окрім моделі на білому фоні з'являються геометричні форми. Рух ліній на екрані взаємодіє з моделлю (закриває її), з усім простором, що є вираженням сенсу певного соціального обмеження, якому у своєму емоційному пориві протистоїть героїня, і які порушують її особистий простір. Героїня бореться не лише з зовнішніми факторами, але й внутрішніми, так звана боротьба з самою собою. Саме тому вельми показовим є демонстрація боротьби, коли лінії, насуваються стають спідницею героїні, а рухи моделі імітують дії тореадора.

У «фронтальній зоні» наявні сенсові символи колекції: атрибути тореадора, морда бика. У

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ

комплексі усі вищезазначені символи та рухи розкривають суть колекції, яка була створена «для жінок, які завжди знають, яку роль у кориді вибрати для себе, і здатних власною силою показати свою тендітністю» [8].

У «зоні заднього плану» залишилися: переживання дизайнера, його ідейні задумки в створенні одягу і написанні музики для гармонійного поєднання усіх елементів вистави; написання прес-релізу; створення лук-буку, продумування механізму подачі колекції (розкадровка фільму).

У зовнішню зону потрапляють всі ті суб'єкти, які не знайомі з даною колекцією.

Принцип «подвійного виконання» та зв'язок з іміджем наявні у даному показі. У колекції створюється імідж індивіда, його життєва ситуація, яка дозволяє йому придбати даний одяг. Одяг постає символом емоцій, екзистенції, кодом, що їх містить. Саме тому індивід, придбавши дані речі, не лише наділяє себе його властивостями, а й корегує імідж для певної аудиторії. У даному випадку відбувається поєднання презентації одягу, іміджу та самого індивіда. Ми розрізняємо вищезазначені категорії, тому що вони спроможні існувати окремо, але й здатні до взаємодії.

Наукова новизна

Збагачення драматургічного підходу аналізом простору моди, його зональним

розподілом, що було використано у контексті поєднання просторово-іміджевої складової.

Висновки

Драматургічний підхід постає новою методологією дослідження моди, що потребує подальшого розгляду. Можна виокремити два рівні осмислення концепції І. Гофмана: індивідуальний та над індивідуальний, які поєднуються у просторовому вимірі. Визначення І. Гофманом соціального утворення як простору дозволяє досліджувати моду у даному контексті.

Зональний розподіл моди згідно з драматургічним підходом дозволив простежити взаємозв'язок з іміджем. Драматургічний підхід дозволяє простежити динаміку в просторі моди для розкриття її онтологічних характеристик, пов'язаних з простором і часом та взаємозв'язок з іміджем. Дуалізм розмежування та єдності зон, їх динамізм демонструють збіг іміджу та моди у просторовому рівні.

Запропонована загальна модель дозволяє конкретизувати різноманітність просторів моди у їх єдності. Просторова диференціація (простір магазину модного одягу відрізняється від дефіле по розташуванню речей, їх кількістю, часу знаходженням в даному просторі, зміні форм одягу) припускає можливість виконання драматургічного підходу у кожному просторі, що може стати об'єктом дослідження наступних публікацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Гофман, И. Представление себя другим в повседневной жизни / И. Гофман [пер. с англ. А. Д. Ковалева]. – Москва : «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2000. – 304 с.
- Дагаева, Е. А. Драматургический подход к изучению имиджа как социально-психологического феномена / Е. А. Дагаева // Человек. Сообщество. Управление. – 2010. – № 3. – С. 14–21.
- Ефимов, Е. Г. Идентичность в социальных Интернет-сетях (теоретические аспекты) / Е. Г. Ефимов // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2013. – № 12: в 3-х ч. – Ч. II. – С. 72–75.
- Чекалова, Ю. В. Интерпретация телесности в теоретическом дискурсе / Ю. В. Чекалова // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія : Соціологія. – 2014. – Т. 244, Вип. 232. – С. 54–58.
- Чернова, К. Н. Имидж-конструирование как инструмент социальной самоидентификации личности в эпоху постмодерна / К. Н. Чернова // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия : Психология. – 2014. – Т. 7, Вып. 4. – С. 116–122.
- Lisiak, A. A. Fieldwork and Fashion: Gendered and Classed Performances in Research Sites [Електронний ресурс] / A. A. Lisiak. // Forum : Qualitative Social Research. – 2015. – Vol. 16, No. 2. – Режим доступу : <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/2334/3789>. – Назва з екрана. – Перевірено: 08.06.2016.
- Miller, H. The Presentation of Self in Electronic Life: Goffman on the Internet [Електронний ресурс] / Hugh Miller // Embodied Knowledge

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ

- and Virtual Space Conference Goldsmiths' College, University of London. – 1995. – Режим доступу : <http://www.douri.sh/classes/ics234cw04/miller2.pdf>. – Назва з екрана. – Перевірено: 08.06.2016.
8. Press. Domanoff S/S [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.domanoff.com.ua/ru/collections/spring-summer-15/ss-2015-press.html>. – Назва з екрана. – Перевірено: 08.06.2016.
 9. Smith, L. R. I'm Going to Instagram It! An Analysis of Athlete Self-Presentation on Instagram [Електронний ресурс] / L. R. Smith, J. Sanderson // Journal of Broadcasting & Electronic Media. – 2015. – Vol. 59. – Iss. 2. – P. 342–358. – Режим доступу: <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/08838151.2015.1029125>. – Назва з екрана. – Перевірено: 08.06.2016. doi: 10.1080/08838151.2015.1029125.
 10. Schau, H. J. We Are What We Post? Self-Presentation in Personal Web Space / Hope Jensen Schau Mary C. Gilly // Journal of Consumer Research. – 2003. – Vol. 30. – Iss. 3. – P. 385–404. doi: 10.1086/378616.

Е. В. СКАЛАЦКАЯ^{1*}

^{1*}Одесский институт финансов Украинского государственного университета финансов и международной торговли (Одесса, Украина), эл. почта elena-s2008@ukr.net, ORCID 0000-0003-1439-8753

ДРАМАТУРГИЧЕСКИЙ ПОДХОД И. ГОФМАНА В СТРУКТУРИРОВАНИИ ПРОСТРАНСТВА МОДЫ

Цель работы заключается в экспликации возможностей драматургического подхода И. Гофмана для анализа моды как пространства. Конкретным материалом, на котором продемонстрировано действие концепции является презентация одежды на сезонных модных показах коллекций дизайнера. **Методологией** исследования является драматургический подход И. Гофмана, компаративистский анализ. Указанная методология позволила проследить взаимосвязь имиджа и моды в зональном распределении пространства выполнения. **Научная новизна** заключается в обогащении драматургического подхода анализом пространства моды, его зональным распределением, что было использовано в контексте сочетании пространственно-имиджевой составляющей. **Выводы.** Драматургический подход становится новой методологией исследования моды, и требует дальнейшего рассмотрения. Можно выделить два уровня осмысления концепции И. Гофмана: индивидуальный и надиндивидуальный, которые сочетаются в пространственном измерении. Определение И. Гофманом социального образования как пространства позволяет исследовать моду в данном контексте. Зональное распределение моды согласно драматургическому подходу раскрывает ее взаимосвязь с имиджем. Драматургический подход позволяет проследить динамику в пространстве моды для раскрытия ее онтологических характеристик, связанных с пространством и временем. Дуализм разграничения и единства зон, их динамизм демонстрируют совпадение имиджа и моды на пространственном уровне. Предложенная общая модель позволяет конкретизировать разнообразие пространства моды в их единстве. Пространственная дифференциация (магазин модной одежды, журнал, показ сезонной коллекции дизайнера и т.д.) предполагает возможность выполнения драматургического подхода в каждом пространстве, что может стать объектом исследования следующих публикаций.

Ключевые слова: мода; имидж; пространство; драматургический подход; зональное распределение; социальное образование; одежда

Е. V. SKALATSKAYA^{1*}

^{1*}Odessa Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics (Odessa, Ukraine), e-mail elena-s2008@ukr.net, ORCID 0000-0003-1439-8753

THE DRAMATIC APPROACH OF I. HOFFMAN IN STRUCTURING THE SPACE OF FASHION

The purpose of work is to explicate the opportunities of dramatic approach of I. Hoffman to analyse the fashion as a space. A concrete material, where the action of the concept is demonstrated, it is the demonstration of clothing on seasonal fashion shows of designer's collection. **The methodology** is the dramatic approach of I. Hoffmann,

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ

comparative analysis. The above mentioned methodology allowed us to trace the interconnection of image and fashion in zonal distribution of performance space. **Originality** consists in enriching of dramatic approach by analysis of fashion space by its zonal distribution that was used in the context of the combination of spatial and image component. **Conclusions.** Dramatic approach presents new methodology of fashion research that requires further consideration. We can distinguish two levels of understanding the concept of I. Hoffmann: individual and supra-individual, which are combined in spatial terms. I. Hoffmann's definition of social formation as a space allows you to explore the fashion in this context. Zonal distribution of fashion according to dramatic approach reveals its interconnection with the image. Dramatic approach allows us to trace the dynamics in the space of fashion for disclosure of its ontological characteristics which are associated with space and time. Dualism of separation and unity of zones, their dynamism show the coincidence of image and fashion in spatial level. The proposed general model allows specifying a variety of spaces of fashion in their unity. Spatial differentiation (fashion store, magazine, and showing seasonal collections of designer and other) suggests the possibility of dramatic performance approach in each area, which may be a subject of investigation for the following publication.

Key words: fashion; image; space; dramatic approach; zonal distribution; social education; clothing

REFERENCES

1. Goffman I. *Predstavleniye sebya drugim v povsednevnoy zhizni* [The Presentation of Self in Everyday Life]. Moscow, «KANON-press-Ts», «Kuchkovo pole» Publ., 2000. 304 p.
2. Dagayeva Ye.A. *Dramaturgicheskij podkhod k izucheniyu imidzha kak sotsialno-psikhologicheskogo komponenta* [Dramaturgical approach to the study of the image as a socio-psychological component]. Chelovek. Soobshchestvo. Upravleniye – Human. Community. Management, 2010, no. 3, pp. 14-21.
3. Yefimov Ye.G. Identichnost v sotsialnykh Internet-setyakh (teoreticheskiye aspekty) (Identity in social Internet networks (theoretical aspects)). *Istoricheskiye, filosofskiy, politicheskiye i yuridicheskiye nauki, kulturologiya i iskusstvovedeniye. Voprosy teorii i praktiki* – Historical, philosophical, political and legal sciences, cultural studies and art history. Theory and practice, 2013, no. 12, part 2, pp. 72-75.
4. Chekalova Yu.V. Interpretatsiya telesnosti v teoreticheskom diskurse (Theoretically bodily interpretation in discourse). *Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyla kompleksu «Kyiv-Mohyla Academy»]. Seriya: Sotsiologiya – Bulletin of [Petro Mohyla Black Sea State University of «Kyiv-Mohyla Academy»]. Series: Sociology*, 2014, vol. 232, pp. 54-58.
5. Chernova K.N. Imidzh-konstruirovaniye kak instrument sotsialnoy samoidentifikatsii lichnosti v epokhu postmoderna (Image design as a tool for social self-identification in the postmodern era). *Vestnik Yuzhno-Uralskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Psikhologiya – Bulletin of the South Ural State University. Series: Psychology*, 2014, no. 4, vol. 7, pp. 116-122.
6. Lisiak A. Fieldwork and Fashion: Gendered and Classed Performances in Research Sites. *Forum: Qualitative Social Research*, 2015, vol. 16, no. 2. Available at: URL : <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/2334/3789> (Accessed 8 June 2016).
7. Miller H. *The Presentation of Self in Electronic Life*: Goffman on the Internet. Embodied Knowledge and Virtual Space Conference Goldsmiths' College. London, 1995. Available at: <http://www.douri.sh/classes/ics234cw04/miller2.pdf> (Accessed 8 June 2016).
8. Press. Domanoff S/S. Available at: URL : <http://www.domanoff.com.ua/ru/collections/spring-summer-15/ss-2015-press.html> (Accessed 8 June 2016).
9. Smith L.R., Sanderson J. I'm Going to Instagram It! An Analysis of Athlete Self-Presentation on Instagram. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 2015, vol. 59, issue 2, pp. 342-358. Available at: URL : <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/08838151.2015.1029125> (Accessed 8 June 2016). doi: 10.1080/08838151.2015.1029125.
10. Schau H. J., Gilly M.C. We Are What We Post? Self-Presentation in Personal Web Space. *Journal of Consumer Research*, 2003, vol. 30, issue 3, pp. 385-404. doi: 10.1086/378616.

Стаття рекомендована до публікації д. філос. н., проф. В. В. Хмілем (Україна)

Надійшла до редколегії 18.01.2016

Прийнята до друку 09.06.2016

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ

УДК 130.2

А. М. ТОРМАХОВА^{1*}

^{1*}Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна), ел. пошта asya_81@list.ru, ORCID 0000-0001-7178-850X

СТАНОВЛЕННЯ ПРЕДМЕТНОГО ПОЛЯ СУЧАСНИХ ВІЗУАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Метою роботи є аналіз напрямків сучасних візуальних досліджень, які представляють сукупність візуальних презентацій соціокультурних спільнот і традицій. В поле інтересів потрапляють всі доступні візуальні фіксації і трансляції форми вираження соціокультурних смислів - від базових світоглядних установок до елементарних побутових навичок і навіть автоматичних звичок. **Методологія** передбачає звернення до філософських, культурологічних, культур-антропологічних концепцій, в яких окреслюються специфіка візуальних досліджень сучасності. Залучаються роботи таких західних дослідників як Н. Андерберг, П. Бурдє, У. Еко, Е. Зорн, У. Мітчел, Н. Мірзоефф, С. Пінк, Дж. Роуз, Дж. Рубі, П. Штомпка. Представлені погляди білоруського дослідника А. Усманової та російського С. Аванесова. **Наукова новизна** полягає у створенні комплексного уявлення про сферу візуалістики. Уточнені основні поняття, які становлять основу візуальних досліджень: візуальна культура, візуальний поворот, візуальна практика. Результати дослідження можуть бути використані для впровадження навчального курсу «Візуальні практики та комунікація». **Висновки.** У висновках зазначено, що дослідження візуальної сфери передбачає залучення великого масиву матеріалу, який зазвичай аналізується в рамках дисциплін філософського, культурологічного та антропологічного кола. Використання міждисциплінарного підходу сприятиме розробці єдиної методології, яку можна буде залучати до аналізу усіх явищ візуальної культури.

Ключові слова: візуальні дослідження; візуальний поворот; комунікація; візуальна антропологія; візуальна культура

Актуальність теми дослідження

Візуальні дослідження - сучасна міждисциплінарна галузь гуманітарного знання, яка динамічно розвивається і спирається на досвід у сфері культурології, етнографії, соціології, історії, феноменології культури, феноменології релігії, соціальної психології, естетики та семіотики. Предметом візуальних досліджень є сукупність візуальних презентацій соціокультурних спільнот і традицій. В поле інтересів потрапляють всі доступні візуальні фіксації і трансляції форми вираження соціокультурних смислів - від базових світоглядних установок до елементарних побутових навичок і навіть автоматичних звичок. Серед теоретиків, які аналізують різні сфери сучасної культури, присутня тенденція поєднання візуальних досліджень з кінознавством, психоаналізом, гендерними дослідженнями. Предметом досліджень стають фотографія, кіно, відеоігри, комікси, реклама, Інтернет, те що можна назвати *візуальною культурою*. Постає питання про те, що можна віднести до візуальної культури. Створення єдиної картини розрізнених теорій візуальних досліджень є актуальним завданням,

що потребує наукового обґрунтування.

Мета дослідження

Метою роботи є аналіз напрямків сучасних візуальних досліджень, виокремлення основних візуальних практик та визначення понять, що постають у центрі наукового інтересу філософів, культурологів, соціологів, антропологів.

Виклад основного матеріалу

Поняття «візуальна культура» в останні роки досить часто зустрічається в роботах дослідників сфери візуального і, відповідно, здобуває різні визначення. Так, наприклад, сучасний американський дослідник, професор кафедри медіа, культури та комунікації Нью-Йоркського університету Н. Мірзоефф відносить до візуальної культури візуальні події, в яких інформація, значення або задоволення відшукуються споживачем у інтерфейсі візуальних технологій. Під візуальними технологіями він розуміє будь-яку форму апаратів, призначених для перегляду або покращення природного бачення, починаючи від живопису до телебачення та Інтернету [12].

Важливим поняттям для сфери візуальних

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ

досліджень є поняття «візуальна практика». П. Бурдье у роботі «Практичний сенс» вказує, що практика розгортається у часі і володіє всіма відповідними характеристиками, такими як незворотність, яка руйнується при синхронізації. «Практика цілком іманентна тривалості, а тому йде рука об руку з часом - не тільки тому, що вона розгортається в часі, але й тому, що в самій її стратегії закладено обігравання часу і особливо темпу» [3, с.159]. Візуальні практики стають ефектом взаємодії візуального і соціального, як поєднання модусу «візуального конструювання соціальності» і модусу «соціального конструювання візуальності» (У. Мітчел) [12, р.170].

Більшість сучасних дослідників, що працюють у сфері культурології та антропології вказують на перенесення уваги на проблеми і способи функціонування образу в комунікативному середовищі, так званий «дискурс про образи» (за визначенням І. Інішева) [4]. Культура як така має комунікативну природу і в цілому являє собою по суті не що інше, як складну динамічну систему значеннєвих комунікацій. Візуальні дослідження стають однією з галузей, що здатна досліджувати специфічний соціокультурний тренд, характерний для кінця ХХ - початку ХХІ ст., який дослідники визначають як «the pictorial turn», іконічний, *візуальний поворот*. Цей візуальний поворот можна визначити як відхід в засобах комунікації від вербального способу до візуального, відтепер значима інформація кодується переважно через візуальні (ті, що оптично сприймаються) форми і стійко асоціюється з ними. Простіше кажучи, відтепер інтерес науковців стосується практично всіх візуальних проявів культури, які постають в якості провідного носія комунікативного начала. Розглянемо це твердження більш детально.

В умовах візуального повороту змінюється статус мистецтва. А. Усманова вказує, що в рамках цієї парадигми мистецтво більше не є привілейованою формою візуальних практик (до яких, поряд з мистецтвом, ми відносимо архітектуру, громадське мистецтво, фотографію, рекламу, кіно), а мистецтвознавство вже не розглядається в якості домінуючого теоретичного дискурсу. Сучасні дослідники визначають, що сутність повороту полягає у трансформації самої соціокультурної реальності, причому мається на увазі не лише про-

гресуюча імагінізація соціальної сфери, зростання ролі зображення у виробництві і трансляції знання, а насамперед те, що образ перестає сприйматися окремо від реальності як її «презентації», але сам починає включатися в реальність, зливатися з нею, «виробляти» її. Так С. Аванесов вказує: «Візуальне виявляється не можна виокремити з реальності, а реальність - немислима поза своєю візуальною даністю» [1, с.69]. Значимість проблеми дослідження багатовимірних проявів візуального визначається тим, що візуальність (фотографія, кіно, візуальні медійні образи) в умовах сьогодення є не доповненням до тексту та вербальних форм презентації світу, а стають базовим модусом існування сучасної соціальності, культури - це «загальний принцип структурування їх форм» (В. Колодій) [5, с.90]. Характерна особливість сучасних суспільств полягає і в тому, що візуальні конструкти поступово витісняють поза візуальні-інтелектуальні. Н. Покровський згадує, що книга і власне читання поступаються місцем споживанню візуальних іміджів-образів («картинки» будь-якого роду, плакат-реклама, телесеріал і т.п.). При цьому мова йде не про тимчасову флуктуацію ринку культурних продуктів, а про зміну вектору розвитку культури як такої. «У цьому сенсі і проникнення в Задзеркаллі віртуальності значній мірі може йти по шляху розшифровки візуальних іміджів» [7, с.ХІІІ].

Варто згадати про те, що змінюється статус візуального в сучасному світі. «Візуальність перестала сприйматися як вторинний або підлеглий вимір культурної практики (або в будь-якому разі, як явище особливе, елітарне, що живе лише в храмах мистецтва - будь то музеї чи академії мистецтва або майстерні художників)» [9, с.112]. На думку А. Усманової сучасні візуальні дослідження перетворюються на «соціальну теорію візуальності». Хоча зовсім не доречно буде повністю отождествлювати візуальні дослідження з соціологією мистецтва. В той час як для соціології мистецтва характерне «виділення мистецтва в якості автономної сфери культури (непряме визнання його монополістичні прав на візуальність, його місця і статусу в культурі, його права на власну історію)» [9, с.112], у сфері візуальних досліджень надзвичайно важливим є подолання яких-небудь ієрархічних меж, які б відокремлювали мистецтво від не мистецтва. Рамок і

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ

кордонів, як вказує А. Усманова, тут просто не існує, або вони втрачають сенс. «На статус мистецтва (як сфери творчості, художнього ставлення до світу, оформленого інституційно і дискурсивно, як естетичного феномена, нарешті) можуть претендувати і телевізійна продукція, і реклама, і рукоділля, і газетна фотографія, і посуд, і оформлення ресторану» [9, с.112]. Як писав французький соціолог П. Бурдьє, сьогодні немає такої культурної людини, яка б не знала, що будь-яка реальність - мотузка, кругляк, жебрак в лахмітті - може стати предметом твору мистецтва. Звісно, ця реальність сприймається в умовах візуальних досліджень не в якості предмета мистецтва, а як джерело інформації, а отже й комунікації.

Проте варто відмітити, що звісно ж соціологія мистецтва та візуальні дослідження мають і дещо спільне, насамперед у тому, що розгляд візуального об'єкту в площині соціальних можливостей допомагає зробити інтелігібельним. В цьому сенсі варто згадати П. Бурдьє, який у своїй роботі «Історичний генезис чистого мистецтва» ставить питання про те, завдяки чому витвір мистецтва є витвором мистецтва, а не об'єктом світу або простим інструментом? «Що робить художника саме художником, а не ремісником або аматором малювання? Завдяки чому виставлений в музеї пісуар або сушарка для пляшок стає художнім об'єктом?» [2]. Він переконаний, що за допомогою історичного та соціального аналізу ми можемо раціонально пояснювати «видимість універсальності досвіду витвору мистецтва».

Становлення примату візуальних досліджень здатне порушити той традиційний підхід до вивчення мистецьких практик, який не враховував безліч людей, причетних до створення мистецтва та закріплював цю відсутність або цю невидимість в якості природного, як норми художньої творчості (проти традиційного підходу виступають феміністські теоретики Л. Нохлін, Г. Поллок, А. Усманова). Так навіть саме поняття «шедевр», на думку А. Усманової постає у класичній теорії мистецтва як дещо начебто об'єктивне: «ця пресупозиція (тобто попереднє і неявне знання) - сама по собі результат певної інтерпретації, яка на якомусь етапі витіснила всі інші типи інтерпретацій. В історію мистецтва могли увійти тільки роботи, які отримали визнання в якості шедеврів» [9, с.113]. Усманова яскраво демонструє сутність

тих можливостей, які виникають завдяки можливості розуміння тих соціальних факторів, що можуть дати, наприклад, відповідь на питання про відсутність відомих жінок-живописців в історії. Вона згадує, що до середини XIX століття жінки не мали можливості отримувати художню освіту і малювати оголену натуру, а з цього випливає цілий ряд взаємозв'язаних заборон. Якщо немає художньої освіти, то людина ніколи не зможе стати членом художньої академії і не матиме права вчити інших. Так само якщо художник не працював з оголеною натурою, то він не буде писати картини на історичні чи міфологічні сюжети, «(на жіночу долю залишаються, отже, портрет і натюрморт - не випадково ці жанри втратили престиж відразу ж, як тільки до них - в «масовому порядку» - долучилися жінки)» [9, с.113].

Соціальність мистецтва визначається тоді наступними факторами: 1) воно відсилає нас до різних аспектів культурного виробництва, від яких воно залежне (технологічні передумови, естетичні коди і жанри, реклама, освіта глядача і т.п.), 2) роль соціальних інститутів проявляється як у навчанні митців так і у системі їх покровительства, фінансування, ролі агентів та видавців, 3) система посередництва також є важливим фактором - наприклад, художня критика, мас медіа, або дилери (виставкові зали, галереї, музеї, журнали). Отже, підхід, який відкривається в рамках візуальних досліджень надає більше можливостей, адже відтепер всі візуальні практики прирівнюються до мистецтва, або точніше мистецтво постає на одному рівні з іншими видами креативної діяльності.

Розуміння візуального безпосередньо пов'язане з баченням. М. Мерло-Понті вважав, що бачити - це не поміщати світ перед собою, але виявлятися поза самого себе, збігатися з навколишнім світом. Існує бачення, як він вказує, що є предметом рефлексії, і людина не може мислити його інакше як модус мислення, інспекцію розуму, судження, читання законів. Також є інше бачення, що володіє місцем, лише вважається мисленням, мислення за назвою. «Це бачення злило з тілом, що бачить, його ідею можна отримати, лише здійснюючи його на ділі, і воно вводить між простором і мисленням автономний порядок, утворений нерозчленованою сумішшю душі і тіла» [6, с.35].

Отже, сприйняття різноманітних форм та

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ

практик візуальних презентацій виступає як *комунікація*. Так, на думку У. Еко всі явища культури це суть системи знаків і що, відповідно, культура це переважно комунікація. Він виокремлює такі феномени візуальної комунікації, як живопис, скульптура, малюнок, візуальна сигналізація, кіно чи фотографія. Проте, семіологія візуальної комунікації, на його думку, могла б послужити трампліном при дослідженні таких культурних сфер, як архітектура і дизайн, в яких «візуальні повідомлення одночасно є предметами користування» [11, с.121]. «Іконічні знаки не «володіють властивостями об'єкта, який вони представляють», але швидше відтворюють деякі загальні умови сприйняття на базі звичайних кодів сприйняття, відкидаючи одні стимули і відбираючи інші, ті, що здатні сформувати якусь структуру сприйняття, яка мала б - завдяки сформованому дослідним шляхом кодом-те ж «значення», що і об'єкт іконічного зображення» [11, с.125]. Причому для У. Еко вихідним поняттям комунікації є не знання коду, а його відсутність.

Візуальні дослідження є інтегративними, на їх основі формуються фундаментальні моделі діагностики актуальних соціокультурних трансформацій. Російські дослідники С. Аванесов, В. Савчук вказують, що можна констатувати чергову зміну пануючого типу фіксації та передачі інформації (точніше, трансляції культурно значущих смислів): вербальний і текстуальний (письмовий) типи поступаються місцем візуальному. Відтепер показати при нинішньому розвитку технічних засобів виявляється набагато простіше, ніж розповісти.

Слово починає поступатися місцем наочному образу, візуальні форми комунікації, як дещо оптично дане не потребують складних систем декодування, різко скорочуючи процес між повідомленням та його сприйняттям. Новітність підходу до візуального полягає, насамперед у тому, що візуальний образ в сучасній культурі постає як самодостатній і саморепрезентативний. Відтепер візуальне перестає бути зображенням чогось. Фактично можна спостерігати остаточну загибель теорію візуального, що має міметичний характер. Інішев вказує, що візуальне стало самодостатнім, яке відсилає тільки до самого себе, а не до якоїсь надвізуальної реальності, яку мало б позначати. Не тільки вся реальність може бути зображена, але і немає ніякої іншої реальності, крім зобра-

женої. Починає зникати питання про правильність, достовірність, істинність зображення, яке відтепер оцінюється не за точністю відтворення реальності, а за ефективністю впливу на того, хто його сприймає.

Процес розвитку культури людства можна розділити на декілька етапів, для кожного з яких існував провідний принцип, що ставав основою у сфері комунікації - передачі інформації. П. Штомпка, польський дослідник називає ці історичні доби *оральною, вербальною та візуальною*. Спілкування першого періоду визначається домінуванням усних повідомлень, за рахунок розмови, що відбувається у безпосередній просторовій близькості обличчям до обличчя. На другому етапі розвитку з появою писемності, виникає можливість фіксувати досвід та транслювати його великій кількості осіб, що знімає необхідність знаходження у безпосередній та просторовій близькості суб'єктів комунікації. Штомпка вказує, що долається обмеження за часом, з'являється можливість передавати досвід, спостереження, інформацію наступним поколінням. У добу листів переломним є винахід книгодрукування, коли текст вже може бути розмножений і доставлений необмеженій кількості одержувачів. «Лист і друк - надзвичайно важливі фактори виникнення сучасного суспільства, а особливо тієї його характеристики, яка визначається як масовість культури» [10, с.6]. У останню епоху - візуальну - надзвичайно важливим стає образ, що є носієм знань, емоційного забарвлення, впливає не лише на свідоме, але й підсвідоме начало. Сприйняття візуальних образів можливе як поступово, так і цілісно. Останній візуальний період можна також розділити за найбільш значними винаходами, які в свою чергу змінювали характер комунікативного процесу. Першим переломним моментом став винахід фотографічного негативу (а не власне принципу фотографування), що дозволило розмножувати образ у багатьох примірниках і збільшувати його. Другий етап - це винахід копіювального апарату, що дозволив спростити процес розмноження інформації. Третім поворотним моментом став винахід електронного копіювання і перенесення зображення (телебачення, комп'ютер, Інтернет). Процес поширення образів втрачає будь-які обмеження, пов'язані з часом чи простором.

П. Штомпка виокремлює певні критерії,

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ

якими наділені візуальні образи. По-перше, він наголошує на техніці створення. Не зважаючи на те, що до візуальних практик можуть бути віднесені абсолютно різнорівневі категорії, такі як живопис і графіка, скульптура, кіно, класична фотографія, електронний або цифровий образ, сценографія та спектакль, проте всіх їх може поєднати можливість багаторазового репродукування.

Другим типологічним критерієм для нього постає локалізація образу, місце його презентації, яким постає медіапростір (телебачення, газета, Інтернет), хоча ними й не обмежується місце проведення. «Часто це відкритий публічний простір: вулиця, міська площа, міський парк, автострада або шосе. Іноді, правда, простір ще більш публічний, але вже більш ексклюзивний: музей, галерея, виставка, церква, естрада, сцена, кінотеатр, бюро, інтер'єр фабрики. Також, приватний простір: квартира, дім, сад» [10, с.8-9]. Проте сутність цього процесу локалізації полягає насамперед у тому, що кожна локація зумовлює специфіку сприйняття предмету, який знаходиться в різних просторах буде мати різне значення (картина, що знаходиться у музеї, на вулиці чи у затісному приміщенні на горіщі).

Третій критерій зумовлений тим функціональним навантаженням, який виконує образ (естетична, інформаційна, комерційна, рекламна та ін.), причому функції можуть поєднуватись.

Значна кількість візуальних досліджень призводить до формування в ХХ ст. такого напрямку як *візуальна антропологія*, що виступає в якості підрозділу соціальної антропології. Деякі теоретики переконані, що предметом дослідження візуальної антропології є виключно етнографічне кіно та фотографія. Проте коло інтересу візуальної антропології включає в себе також інші візуальні форми: танець, нові медіа, скульптура, різьблення, картина, фотографії, прикраси, одяг та ін. Незважаючи на глибину і очевидну культурну вкоріненість візуальності, візуальна антропологія досі залишається концептуально неоформленою і розвивається дещо стихійно. Відсутність єдиної системи призводить до наявності ізольованих дослідницьких програм, що охоплюють естетику, культурологію, мистецтвознавство, соціологію, семіотику, історію.

Дж. Рубі, відомий американський теоретик

візуальних досліджень переконаний, що візуальна антропологія спирається на ідею, що культура проявляється через видимі символи, які містяться в жестах, церемоніях, ритуалах, і артефактах, вони можуть бути розглянуті як в штучному, так і природному середовищі. Отже дослідження всіх аспектів візуальної культури можливе при наявності аудіовізуальних технологій, які допоможуть її аналізу та інтерпретації. На думку Рубі, культуру можна розуміти як те, що проявляє себе в сценаріях з сюжетами, до яких залучені актори зі своїми репліками, костюмами, декораціями і оточенням. «Культурне Я всіх людей - це сума сценаріїв, в яких люди беруть участь. Якщо культура - це те, що можна побачити, то і дослідник може, використовуючи аудіовізуальну технологію, записувати її в якості вихідних даних, доступних для аналізу та репрезентації» [8, с.87]. Отже, візуальна антропологія охоплює всі аспекти культури, на думку Рубі, які є видимими - від невербальної комунікації, будівельних споруд, ритуалів і церемоніалів, танцю, і творів матеріальної культури. Проте хоча деякі візуальні антропологи дійсно працюють у всіх цих сферах, відчувається нестача єдиної теорії, загальноприйнятої усіма дослідниками - бракує антропології візуальної або образотворчої комунікації. Насамперед Дж. Рубі вказує, що у візуальній антропології домінує інтерес до образотворчих медіа (pictorial media) як засобів повідомлення антропологічного знання, тобто передусім до етнографічних фільмів і фотографій і лише в другу чергу ставиться питання про вивчення образотворчих маніфестацій культури (pictorial manifestations of culture).

С. Аванесов в своїх дослідженнях вказує, що інституційне оформлення візуальної антропології почалося прямо з практики. Узагальнення досвіду практичного використання візуальних засобів мотивує розробку і деталізацію методології виявлення, збору та інтерпретації зафіксованих візуальних даних. Візуальна антропологія активно формується як інтегральна дослідна дисципліна, в центрі уваги якої виявляються візуальні акти - людські дії або пов'язані сукупності дій (як одночасних, так і послідовних), що мають відношення до візуального образу, тобто представляють собою активність, спрямовану на виробництво, трансляцію і використання візуального образу.

Одним з найбільш перспективних напрямків

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ

розвитку візуальних досліджень в західній науковій думці першого десятиліття XXI ст. є аналіз сфери медіа-технологій та їх залучення в етнографічних та антропологічних розвідках. Сучасна дослідниця сфери візуального, професор університету Лафборо (Великобританія) С. Пінк вказує, що значний розвиток цифрових технологій сприяв появі розробок сфери медіа, арт-практик, які створюють нові шляхи до знань, їх представлення та нові засоби взаємодії з аудиторією. Проте стає зрозумілим, що існуючі теоретичні рамки, які були використані для розуміння методів функціонування медійних процесів, не завжди відповідають новим типам цифрових, соціальних, просторових проявів сучасних візуальних досліджень. Досягнення в теорії і практиці дають можливість переосмислити перетин медіа та етнографії як складову частину більш широких теоретичних розробок, які включатимуть мистецтво та соціальні науки. «Наука навколо візуальної / цифрової методології не просто ізольоване поле, яке спрямоване на розробку нових методів дослідження» [14, р.12], поява технологій постає як заохочення до нового мислення, яке буде контрастувати по відношенню до старих медіа та їх теоретичного обґрунтування.

Важливим аспектом візуальних досліджень є проблема методології. Дж. Роуз у якості ключового питання у своїй роботі виділяє окреслення візуальних дослідницьких методів («visual research methods» - VRM) [15]. Автор вказує, що хоча сфера візуальності надзвичайно поширена в умовах сьогодення, проте відсутня розробка візуальних дослідницьких методів. Роуз прагне проаналізувати зв'язок між сучасною культурою, в якій візуальні образи є центральними для «символічної і комунікативної діяльності», а також певний набір методів досліджень в області соціальних наук, «які також використовують візуальні образи, щоб надати їм (соціально-науковий) сенс» [15, р.6]. Згенеровані завдяки візуальним дослідницьким методам зображення розуміються як слід соціальної ідентичності, процесів, практик, досвіду, інститутів і відносин: це те, що вони роблять видимими. Проте досить часто та сфера соціального, що вивчає візуальні дослідницькі методи, виявляється емоційною, сенсорною, повсякденною, рефлексивною і видимою, але не візуальною.

Н. Андерберг (Natalie M. Underberg) та Е.

Зорн (Elayne Zorn) вживають у своїй роботі «Digital Ethnography: Anthropology, Narrative, and New Media» («Цифрова етнографія: антропологія, наративи та нові медіа») термін «цифрова етнографія», який позначає нову сферу діяльності антропологів у дизайні та розвитку нових медіа. Обов'язком нових експертів є розуміння впливу комп'ютерних технологій на культуру, яка змушена набагато більше уваги приділяти розгляду влади, особливостей втілення та характерних ознак цифрової культури. Сфера залучення антропології можлива у питанні того яким чином треба керувати медійним проектом. Цей шлях представляється як суміщення традиційних форм суспільної інтеракції та побудова соціальної інфраструктури подібних проектів, яка б забезпечувала участь громад. Для функціонування медійних проектів потрібне посередництво між етнографами, технічними експертами та суспільством. «Мультимедійна етнографія як концептуальний та креативний нащадок літературної та візуальної етнографії все більше захоплює академічну практику» [16, р.17]. Антропологі та дослідники нових медіа використовують цифрові технології для наближення історико-культурних «легендарних місць» до аудиторії завдяки інтерактивності, ефекту присутності, занурення шляхом використання 3D-технологій. Власне гранична активізація візуального сектору культури обумовлює актуальність візуально-антропологічних досліджень і робить візуальну антропологію одним з найбільш динамічних напрямків сучасного гуманітарного знання.

Висновки

Дослідження візуальної сфери передбачає залучення великого масиву матеріалу, який зазвичай аналізується в рамках різних дисциплін філософського, культурологічного та антропологічного кола дисциплін. Використання міждисциплінарного підходу сприятиме розробці єдиної методології, яку можна буде залучати до аналізу усіх явищ візуальної культури. Хоча початок візуального повороту у західній науковій думці почався ще у XX столітті, проте розробка різноманітних проблем, пов'язаних з візуальними практиками сучасності в українському науковому просторі ще немає достатнього обґрунтування. Велика кількість досліджень присвячена окремим пи-

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ

танням та не може, на даний момент, претендувати на всезагальність та універсальність, що потребує безумовно подальшого опрацювання даної проблематики. Одним з перспективних

напрямків розвитку візуалістики є цифрова етнографія, сфера медіа та їх теоретичне осмислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аванесов, С. С. Визуальная антропология как исследовательская дисциплина / С. С. Аванесов // Томский журнал ЛИНГ и АНТР. – 2013. – Вып. 1(1). – С.68–74.
2. Бурдьё, П. Исторический генезис чистой эстетики. Эссенциалистский анализ и иллюзия абсолютного [Электронный ресурс] / П. Бурдьё [пер. с фр. Ю. В. Марковой] // Новое литературное обозрение. – 2003. – № 60. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2003/60/burd.html>. Назва з екрана. – Перевірено 08.06.2016.
3. Бурдьё, П. Практический смысл / П. Бурдьё [пер. с фр. А. Бикбова, К. Вознесенской, С. Зенкина, Н. Шматко]. – Санкт-Петербург : Алетей, 2001. – 562 с.
4. Инишев, И. Н. Взаимосвязь материального и смыслового в иконическом опыте / И. Н. Инишев // Вестник Томского государственного педагогического университета. Философия. Социология. Политология. – 2001. – № 4(16). – С. 86–93.
5. Колодий, В. В. Визуальность и её влияние на социальное познание: философско-методологическое обоснование / В. В. Колодий // Вестник Томского государственного педагогического университета. Философия. Социология. Политология. – 2001. – №2(14). – С. 90–96.
6. Мерло-Понти, М. Око и дух / М. Мерло-Понти [Пер. с франц., предисловие и комментарии А. В. Густыря]. – Москва : «Искусство», 1992 – 63 с.
7. Покровский, Н. В. Умение видеть и искусство понимать / Н. В. Покровский // Штомпка П. Визуальная социология. Фотография как метод исследования: учеб. для студ. выпш. учебн. заведений / П. Штомпка [пер. с польск. Н. В. Морозовой, авт. вступ. ст. Н. В. Покровский]. – Москва : Логос, 2007. – С. 7–16.
8. Руби, Дж. О визуальной антропологии / Дж. Руби [Реферативный перевод Круткин В. Л.] // Круткин В. Л. Хрестоматия. Электронные тексты для учебных курсов «Социология культуры», «Визуальная антропология», «Семиотика культуры». Вып.1. / Круткин В. Л. – Ижевск, 2007. – С.87–94.
9. Усманова, А. Между искусствознанием и социологией: к вопросу о предмете и методе «визуальных исследований» / А. Усманова // Круткин В. Л. Хрестоматия. Электронные тексты для учебных курсов «Социология культуры», «Визуальная антропология», «Семиотика культуры». Вып.1. / В. Л. Круткин – Ижевск, 2007. – С.111–116.
10. Штомпка, П. Визуальная социология. Фотография как метод исследования: учеб. для студ. выпш. учебн. заведений / П. Штомпка [пер. с польск. Н. В. Морозовой, авт. вступ. Н. В. Покровский]. – Москва : Логос, 2007. – 168 с.
11. Эко, У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У. Эко [пер. с итал. А. Г. Погоняйло, В. Г. Резником]. – Санкт-Петербург : ТОО ТК «Петрополис», 1998. – 432 с.
12. Mirzoeff, N. What Is Visual Culture? / N. Mirzoeff // The Visual Culture Reader. – London&New York : Routledge, 1998. – P. 3–14.
13. Mitchell, W. J. T. Showing Seeing: a Critique of Visual Culture / W. J. T. Mitchell // Journal of Visual Culture. – 2002. – № 1(2). – P.165–181. doi: 10.1177/147041290200100202.
14. Pink, S. Advances in Visual Methodology: An Introduction / S. Pink // Advances in Visual Methodology. – London : Sage, 2012. – P. 3–16. doi: 10.4135/9781446250921.n1.
15. Rose, G. On the relation between 'visual research methods' and contemporary visual culture / G. Rose // The Sociological Review. – 2014. – Vol. 62. – Iss. 1. – P. 24–46. doi: 10.1111/1467-954X.12109.
16. Underberg, N., Digital Ethnography: Anthropology, Narrative, and New Media / N. Underberg, E. Zorn. – Austin : University of Texas Press, 2013. – 117 p.

А. Н. ТОРМАХОВА^{1*}

^{1*} Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко (Киев, Украина), эл. почта asya_81@list.ru, ORCID: 0000-0001-7178-850X

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ

СТАНОВЛЕНИЕ ПРЕДМЕТНОГО ПОЛЯ СОВРЕМЕННЫХ ВИЗУАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Целью работы является анализ направлений современных визуальных исследований, которые представляют собой совокупность визуальных презентаций социокультурных сообществ и традиций. В поле интересов попадают все доступные визуальной фиксации и трансляции формы выражения социокультурных смыслов – от базовых мировоззренческих установок до элементарных бытовых навыков. **Методология** предполагает обращение к философским, культурологическим, культур-антропологическим концепциям, в которых определяются специфика визуальных исследований современности. Привлекаются работы таких западных исследователей как Н. Андербэрг, П. Бурдье, Э. Зорн, У. Митчелл, Н. Мирзоефф, С. Пинк, Дж. Роуз, Дж. Руби, П. Штомпка, У. Эко. Представлены взгляды белорусского исследователя А. Усмановой и российского С. Аванесова. **Научная новизна** заключается в создании комплексного представления о сфере визуалистики. Уточнены основные понятия, составляющие основу визуальных исследований: визуальная культура, визуальный поворот, визуальная практика. Результаты исследования могут быть использованы для учебного курса «Визуальные практики и коммуникация». **Выводы.** В выводах указано, что исследования визуальной сферы предусматривает привлечение большого массива материала, который обычно анализируется в рамках дисциплин философского, культурологического и антропологического круга. Использование междисциплинарного подхода будет способствовать разработке единой методологии, которую можно будет привлекать к анализу всех явлений визуальной культуры.

Ключевые слова: визуальные исследования; визуальный поворот; коммуникация; визуальная антропология; визуальная культура

A. M. TORMAKHOVA^{1*}

^{1*}Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine), e-mail asya_81@list.ru, ORCID: 0000-0001-7178-850X

BECOMING OF SUBJECT FIELD OF CONTEMPORARY VISUAL STUDIES

Purpose of the work is to analyze the trends of contemporary visual studies that represent a combination of visual presentations of social and cultural communities and traditions. The task is to make an attempt to highlight main theories leading authors to create a coherent system of concepts related to the field of visual studies. The **methodology** involves an appeal to the philosophical, cultural, cultural-anthropological concepts that define the specificity of contemporary visual studies. The works of Western scholars like P. Bourdieu, U. Eco, U. Mitchell, N. Mirzoeff, S. Pink, G. Rose, J. Rubi, P. Shtompka, N. Underberg, E. Zorn are also involved. In the article presented the theory of A. Usmanova and S. Avanesov. **Originality** lies in the creation of a single integrated approach to the visual review. There were clarified the concepts that form the basis of visual studies: visual culture, visual turn and visual practice. The results can be used for the training course "Visual practices and communication." The **conclusions** indicated that the study of practical areas, including the study of the phenomenon of fashion, the visual design of the city, cinema and photography, advertising and television is important, both in the west and in the national philosophy. Perceptions and practices of various forms of visual presentation serve as communication. They pointed out that the study provides a visual environment to attract a large array of material, which is typically analyzed within disciplines philosophical, cultural and anthropological circles. Using an interdisciplinary approach will contribute to the development of a single methodology, which can be involved in the analysis of all phenomena of visual culture.

Key words: visual studies; visual turn; communication; visual anthropology; visual culture

REFERENCES

1. Avanesov S.S. Vizualnaya antropologiya kak issledovatel'skaya distsiplina [Visual anthropology as a research discipline]. *Tomskiy zhurnal LING i ANTR – Tomsk Journal LING & ANTROPO*, 2003, no. 1(1), pp. 68-74.
2. Burdye P. *Istoricheskiy genezis chistoy estetiki. Essentsialistskiy analiz i illyuziya absolyutnogo* [The historical genesis of pure aesthetics. Essentialist analysis and the illusion of absolute]. *Novoye literaturnoye obozreniye – New Literary Review*, 2003, no. 60. Available at: <http://magazines.russ.ru/nlo/2003/60/burd.html> (Accessed 8 June 2016).
3. Burdye P. *Prakticheskiy smysl* [The practical meaning]. Saint Petersburg, Aleteyya Publ, 2001. 562 p.

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ

4. Inishev I.N. Vzaimosvyaz materialnogo i smyslovogo v ikonicheskom opyte [The relationship of material and meaning in the classic experience]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filosofiya. Sotsiologiya. Politologiya* [Bulletin of the Tomsk State University. Philosophy. Sociology. Political science], 2011, issue 4(16). pp. 86-93.
5. Kolodiy V.V. Vizualnost i eyo vliyaniye na sotsialnoye poznaniye: filosofsko–metodologicheskoye obosnovaniye [Visuality and its impact on social cognition: philosophical and methodological basis]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filosofiya. Sotsiologiya. Politologiya* [Bulletin of the Tomsk State University. Philosophy. Sociology. Political science], 2001, issue 2(14). pp. 90-96.
6. Merlo–Ponti M. *Oko i dukh* [Eye and spirit]. Moscow, Iskusstvo Publ., 1992. 63 p.
7. Pokrovskiy N.V. Umeniyeye videt i iskusstvo ponimat [The ability to see and art to understand]. *Vizualnaya sotsiologiya. Fotografiya kak metod issledovaniya – Visual sociology. Photography as a research method*. Moscow, Logos Publ., 2007. pp. 7-16.
8. Rubi Dzh. O vizualnoy antropologii [About Visual Anthropology]. *Khrestomatiya. Elektronnyye teksty dlya uchebnykh kursov «Sotsiologiya kultury», «Vizualnaya antropologiya», «Semiotika kultury» – Chrestomathy. Electronic texts for courses "Cultural Sociology", "Visual Anthropology", "Semiotics of culture"*, 2007, issue 1, pp. 87-94.
9. Usmanova A. Mezhdru iskusstvoznaniiem i sotsiologiyey: k voprosu o predmete i metode «vizualnykh issledovaniy» [Between natural science and sociology: the question of the subject and method of "Visual Studies"]. *Khrestomatiya. Elektronnyye teksty dlya uchebnykh kursov «Sotsiologiya kultury», «Vizualnaya antropologiya», «Semiotika kultury» – Chrestomathy. Electronic texts for courses "Cultural Sociology", "Visual Anthropology", "Semiotics of culture"*, 2007, issue 1, pp. 111-116.
10. Shtompka P. *Vizualnaya sotsiologiya. Fotografiya kak metod issledovaniya* [Visual sociology. Photography as a research method]. Moscow, Logos Publ., 2007. 168 p.
11. Eko U. *Otsutstvuyushchaya struktura. Vvedeniye v semiologiyu* [Lacking structure. Introduction to semiology]. Saint Petersburg, Petropolis Publ., 1998. 432 p.
12. Mirzoeff N. What Is Visual Culture? *The Visual Culture Reader*. London&New York, Routledge Publ., 1998. pp. 3-14.
13. Mitchell W.J.T. Showing Seeing: a Critique of Visual Culture. *Journal of Visual Culture*, 2002, no. 1 (2), pp. 165-181. doi: 10.1177/147041290200100202
14. Pink S. *Advances in Visual Methodology: An Introduction*. London, Sage Publ., 2012. pp. 3-16. doi: 10.4135/9781446250921.n1.
15. Rose G. On the relation between 'visual research methods' and contemporary visual culture. *The Sociological Review*, 2014, vol. 62, issue 1, pp. 24-46. doi: 10.1111/1467-954X.12109.
16. Underberg N.M., Zorn E. *Digital Ethnography: Anthropology, Narrative, and New Media*. Austin, University of Texas Press Publ., 2013. 117 p.

Стаття рекомендована до публікації д. філос. н., проф. В. В. Хмілем

Надійшла до редколегії 11.02.2016

Прийнята до друку 30.05.2016

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

UDC 101:321.7

V. V. KHMIL^{1*}

^{1*}Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan (Dnipropetrovsk, Ukraine), e-mail broun@gmail.com, ORCID 0000-0003-4710-6681

AMBIGUOUS JANUS OF MODERN DEMOCRACY

Purpose. The purpose of the research is to analyze ambiguous concept of democracy as a phenomenon of political and social formation based on political and instrumental approach. As a result, some deep fundamentals of human social existence and values as social life basis are blurred. **Task.** The task of this investigation is to reveal the concept of democracy in its invariable philosophical meaning and find the consequences of global social transformations towards social entropy. **Methods of investigation.** To implement the task an activity approach has been used with further possibility to single out two approaches - politological and philosophical. The focus on democracy from philosophic point of view makes possible to anticipate negative entropic processes that lead to future ambiguity. **Subject matter.** Chaotic social processes can result in ruined family, spiritual, legal and moral formations. Regulatory and legal paradigms are becoming less effective and entail disintegration of spiritual and value constituents of worldview causing necessary conditions for social entropy. **Originality and Findings.** Possible threats for human freedom that hinder the way to targeted prospects of mankind have been considered in the paper. Thus, taking into account all positive aspects of democracy, it is simultaneously becoming the tool of continuous differentiation of society into tiny autonomous communities similar to nomadic atomization of society. The concept based on moral substantial existence basis as in "axis time" by K. Jaspers that can prevent social entropy resulting in world anthropologic catastrophes has been grounded in the present research.

Key words: society; democracy; human being; social entropy; European culture

Problem statement

Despite a great deal of philosophic research devoted to social and political processes, political and religious human existence requires deeper insight into social and cultural changes and the place of ethical values. A person is changing his conventional understanding of a language, culture and democracy, which are the fundamentals of human worldviews. Today a dramatic change of worldviews is not considered to be critical since the crisis is becoming permanent for our epoch. Consequently, this situation needs philosophical reflection on goals and expectations of desired outcomes as a result of democratic transformations.

In previous centuries A. Tocqueville, M. Weber, F. Nietzsche, O. Spengler paid significant attention to the issues related to the problems of the future of European civilization. These issues were gaining in importance in western European philosophy during XX-XXI centuries. The scientists focused not only on underdeveloped democratic institutions but also on further ways of society democratization with principal problems of complexity and frustration from social transformations concerning the sense and priority of values in civil society, state and institutions.

These problems were dominantly investigated

by F. Fukuyama, E. Hamer, P. Marino, L. Oulahbib, A. Galchinskyi.

This area of research is important enough since the mentioned processes directly concern anthropological issues connected with freedom, human rights and existential component of human life.

To research the topic it is necessary not to stick only to politological explanation of democracy as people power in presentative and liberal ways, because such concept does not include a wide range of social and cultural as well as religious phenomena in the life of humans.

Another approach is based on philosophic interpretation of the analysis of in-deep spiritual grounds of social existence. The paper investigates potential threats for the human realm perspectives that can be dangerous for further intensive democratic transformations.

Nowadays politological analytics dominates over philosophic explanation of complex democratic processes making inner basis of social human being more obscure instead of clear identification of human values and future global prospects.

Democracy creates and promotes understanding between majority and minority, protects human rights, aims to introduce social equality by virtue of some power tools. A goal of any democratic society, as a rule, is limited to certain strategies

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

and methods of governmental organization, restriction of authority outrage, protection of human rights, principle of government responsibility to citizens and protection of human dignity and safety.

The suggested philosophic research is not focused on political and instrumental approach in order to understand democracy but represents the approach which conceives the whole human existence and provides answers to the questions concerning goals and ways of democratic transformations and can define conditions, directions and their evaluation criteria.

Thus, to analyze possible effects and perspectives of democratic changes it is necessary to consider investigations of entropic processes researched by V. Altukhov, V. Styopin, A. Ahiezer et al. This problem is quite important to be studied in order to find out heuristic, analytical and methodological potential essential for understanding the modern world.

Advocates of social entropy theory have studied new levels and hierarchy of social systems organization that include elements of chaos, disorder, self-organization of social movements leading to disintegration of communities. But the scientists have not yet solved the problem whether democracy is a way or a goal of nation existence? Are there any limits of democratic transformations and how to prevent social entropy? What is a mysterious sense of democracy and whether we understand its final effect in humanistic scale?

We mean whether it is still necessary to restrict as long as possible those democratic achievements that developed western countries are so proud of, or alternatively, to forward the progress of democratic institutions reformation and prepare for new transformation changes related to integration and assimilation of hundred thousands of emigrants from different nations?

The situation described brings to irreversible consequences in demographic changes that can make European nation just be "dissolved" in other civilisations, as it happened to the Roman Empire.

For efficient analysis of the problem it is quite reasonable to consider new cognitive methods and notions that can help meaningfully represent the effects of some transformations in developed democratic countries and take into account new practices and tendencies to understand complex social systems.

The XXth century is remarkable for scientific research in the field of general systems theory, synergetic principles of self-organized system functioning based on "entropy - negentropy" concept.

Such investigations deal predominantly with the elements of chaotic system development, which are unstructured. It is difficult to predict and foresee them for managerial decision making.

Despite possible blames for reductionism, the author of the article believes that the second law of thermodynamics by Geisberg and Plank testifies that the Universe, including all invariants of existing systems, moves randomly and irreversibly from order to chaos, in other words towards entropy expansion that affects human society.

It is democracy that, on the one hand, complicates social organization separating it into uncontrolled communities and, on the other hand, it is gradually getting societies into entropic condition. Such condition is the main reason for transforming the social existence as a kind of European civilisation suicide, which is the cause of ruined economy, culture and religion - metaphysical worldviews.

There are some approaches to interpretation of the "entropy" concept. It was initially used in natural sciences in the XIXth century in general systems theory, later it was borrowed by synergy, information theory where significant efforts to single out entropic processes not only in natural phenomena but also in ideology, politics, economy and culture were made.

According to one approach to social entropy, there is a constant expansion of social environment types and financial resources in societies that is very essential to implement continually increasing human needs. The more intensive economic political and cultural growth, consumption and communicative possibilities are, the wider choice for personal fulfilment and social life harmonization a person has.

S. Khaitun thinks that in the mentioned processes "entropy is incorrectly identified with chaos" [7, p.98]. The limitation of Khaitun's approach is that the opposite notion of hentropy is not differentiated from entropy, but it is oriented to stabilize the characteristics of social system as a countermeasure to destructive social processes and innovative elements, which are a potential threat to the system. The social system stability is maintained as a rule with the help of repressive government machinery balanced by regulatory and legal frame-

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

work.

A contrary opinion but close to the key point of entropy in critical conditions is presented in the research of Y. Knyazev [5] and M. Ilyin [4]. Entropy is a key segment of disintegration and transformation of developed social systems with democratic life principles.

In a civil society any entropic processes in social phenomena are realized through social movement, professional communities, non-governmental organizations, various communities and virtual as well. Political and cultural openness of the society is realized in information space, it intensifies life of individuals, ensures freedom and rights implementation.

At the stage of rapid development of a modern European society the mentioned processes indicate social chaos intensification especially in political and economic crises, weakened morality of communities, unpredictability of events, impossibility to control certain processes traditionally that result in disharmony of social relations and cause social stress.

As a result of uncertain social goal awareness, marital, spiritual, legal, moral and other social and cultural formations are promoted to be ruined. Regulatory and legal paradigms are becoming lost and entail disintegration of spiritual and value components of worldview that bound people together with certain traditions along the previous centuries.

In our opinion, migration multiculturalism is the ground for entropic process intensification in contemporary European societies. Ethnic groups or enclaves become self-sufficient cultural formations with their own religion, customs, and traditional views on well-being.

Self-isolation of emigrant communities, mental isolation from powerful European culture destroy the individuality of a foreigner. Pragmatism and consumerism are becoming core principles of his daily life and do not make him develop either his own national culture or European values.

Nowadays Europe requires migrants to endure a pension burden and provide civil servants and other privileged groups with high income. Over the past few decades the development trends of Western civilization more and more resemble a kind of deinstallation of European values with the search of new solutions to hot issues - sense of purpose in life, which was previously considered as metaphysical values with closer attention to

such concepts as faith, hope and future. Europeans seem to have accepted the extinction of their civilization and enjoy to some extent the crisis called "The death of Europe" by O. Spengler.

There is no exaggeration to say that intensification of feminine movement in 60-s - 80-s of XX century when women were presented as highly community-minded and were not ready to give their place to men can be somehow considered as a reason for the crisis.

It just caused gradual destruction of family institute. Theoretical grounds for family destruction were described in philosophy of Marx, then were continued by 'critical theory' of Frankfurt School - H. Marcuse, T. Adorno [8], by Italian A. Gramsci, who 'attacked' European values, hierarchic authority structures, sexual restrictions in a feminine way. Such movement provoked attack on Christian civilization [6, 43].

The theorists of Frankfurt School determined social potential for new democratic transformations - fringe groups, ethnic minorities, youth radical groups, hired workers and unemployed from the third world countries.

Feminism is theoretically considered to be a fringe component of a protest campaign strategy due to Christian values blockade where regression of bourgeois morals makes possible to unsettle internally European culture.

This theoretical substantiation resulted in woman's dismissal from family (to live for oneself) and is becoming popular in Europe. A family for such a female is not essential secondary like an economic environment that separates society into small groups. In this case there is no need in a family. European women do not tend to have children due to a number of reasons - career, fitness as well as a cult of hedonism and consumerism. A woman is getting more and more distant from family problems and parenting. It provides evidence of a certain revolution in European consciousness. The future of culture, nation, and people is becoming unclear and undetermined when physical and social regeneration for most females is problematic.

There are some findings in gender research towards gradual displacement of moral and ethical grounds of human existence and their replacement with financial (unspiritual) motivation that says for female orientation to external world but not internal, existential.

The gender theory analyzes human existence and female in particular from the point of for-

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

mation approach developed by Marxism. The aim of a contemporary society is not limited only to efficiency and competitiveness of production since a person is workforce along with other means of production. This approach is mainly focused on a simple workforce recovery and dominant way of production. Marxism ideology of social and economic formation in this issue was highly criticized and lost its popularity.

Nowadays a civilization approach is more efficient in social science and philosophy. It makes possible to understand an individual as a representative of some culture, way of life, moral and spiritual values. There is a definite role and place of this individual in the terms of national, mental and demographic characteristics determined by extended recovery of a human. Social and cultural peculiarities are of high priority in the analysis that helps to make a person's development a goal of the society.

Entropic processes going along with democracy have negative influence on the ethical aspect of a human life as well as on the purpose set by the society - goals are becoming amorphous and result in moral conditions and daily life outcomes - antagonism between conceptual mind and human freedom is escalating [8, 112].

It is worth agreeing with Spinoza's thought that the nature has no goals, it does not have goods or evil but all final reasons of existence are due to human insights.

The presented evaluation points at the drawback of advocates of general systems theory who do not distinguish the features of natural existence from its social specificity.

As the laws of dialectics have no prognostic function, so the greater number of entropic processes in general systems theory present the society with a fact of expected changes with no time frames of critical transformations.

The mentioned theories do not take into account more complicated mechanism of social systems based on pendulum principle - limiting and broadening of democratic freedom that depends on one or another political regime.

Social entropy affects spiritual human life which is full of value and moral senses.

The task of philosophy is to shape human senses and meaning of life towards sense of purpose of human existence and ideal of future as a strategic direction of mankind development.

Is it possible to prevent entropic process with

the help of governmental or non-governmental institutions? It is extremely difficult to talk about basic human values based on totalitarian ideology that could unite different nations and ethnic groups with their religious and cultural diversity.

Social entropy is mostly evident in the processes of human depersonification through mass culture, forced communication, virtual existence (personal and social), economic globalization, gender equality, etc.

The matter of the future of Europe in historic and spiritual, demographic and social scope is not only theoretical but absolutely practical.

The downfall of European culture can be connected with the fact that society is not at the stage of its spiritual development like creative spiritual breakthrough developed Europe's Renaissance. As M. Berdyaev has rightly noted "there is always a fall of creative potential, spirit exhaustion after a certain rise" in any culture, i.e. a new entropic condition of society is being developed with collapsed ideals and lost meanings.

European societies are striving to more external "decoration" of life organization but not to conditions for sound and proper existence which shows that "the purpose represents itself in the life, in practice and it is substitution of life purpose for life means" [1, 162-163].

For some reasons in historic retrospective there is always a certain correlation between bursts of spiritual social development and gains in integrity like individual significance, feeling of difference, awareness of mission purpose in transcendental towards social (as well demographic) recovery.

The spirit of contemporary European culture is pragmatic that entails ruined social and cultural ideals oriented to abundant existence [11, p.12-13]. To what extent do democratic principles ensure holistic existence? Democratic principles of life inhibit implementation of national and ethnic ideals and contradict most global national formations.

Our civilization is on its way to global changes in a new system of value orientation, where the society can give each individual to set his goal, choose values, have opportunities for self-realization and be responsible for the choice, as "the occurrence of the situation in which the collective can reasonably be held morally responsible for an outcome, whereas none of the individuals can reasonably be held morally responsible for that outcome" [9, p.5].

Democracy as a principle of common interests

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

balancing has no values. The relations which promote expansion and restoration of whole social system, individual socialization and provide self-realization possibilities taking into account socially significant interests become absolute values.

Aspiration to be equal in European civilization is behind the main idea of Modern which is developing today and is founded on single world logic of economic and social development towards globalization with its blind corners. Democratic principles have become more significant than social human purposiveness that brings some dissonance in people's world perception.

On this subject P. Marino mentions that "multiplicity, pluralism, conflict, and compromise are not defects in a moral point of view" [12, p.9].

However, democratic principles used by social organism as a whole have possibilities to transfer some part of authority to minority. This is actually a danger since uncontrolled entropic processes take place and are focused on segregation of the whole social system opposed to self-organization orientation where usually power authority (economic, financial, intellectual) is concentrated.

Why does not the entropy absorb traditional forms of self-regulation outside Europe and the USA and is not so widespread in most world countries? It does not testify that nations and ethnic groups are underdeveloped but shows much more profound metaphysical origin of these communities with non-European specifics.

Literally, rationalized principles of democracy can perform only local but not general functions aimed at maintaining the life in whole, i.e. European civilization. Otherwise, only totalitarianism or religious and fundamental ideology can restrict social entropy in a way of unification and hierarchization of existence.

It is worth predicting that deep understanding of inevitable transformation of value orientation by European nations can lead to limited democratic freedom in order to slow down entropic processes.

Nowadays there is an active search for basic values essential for new spiritual models and traditional beliefs about religious values that unite people, nations and religions. It becomes important when ethical criteria are unclear in existing multicultural space that can function on the basis of human principles of human coexistence.

L. Oulabbib wrote "In fact, the part of moral philosophy which aim is ethics conceives itself in

terms of modernity, i.e. in normative dimension of axiomatic or conventionalistic type" [13, 5]

Democracy, as a variety of the ways of life and pluralistic type of social thought is becoming the basis of fragmented mutation in European culture that influences evaluation criteria with common purpose and dispersed ideals.

Thus, universal is dying in the variety, spiritual component of the society is ruined and as a result, the loss of European identity is close.

Humanity seems to have irrevocably got into the trap of Hegel's 'tricks' of Logos, that uses people for personal purposes, tempts their fate through wars, conflicts, sufferings and contributes into universal development of history to implement progress ideas.

Findings and Conclusions

The research has shown that spiritual dimension and culture are based on a moral constituent. That is the reason for national values to become clusters of spiritual energy and potential, as opposed to unlimited power of authority.

This investigation is quite relevant for Ukraine in particular, because this country is on its way to national, social and political identity, its peculiar place in social space of European countries.

Therefore, with all possible advantages of democracy, it is simultaneously becoming a mechanism of continuous destruction and development of social system as a whole by means of social differentiation into autonomous communities, groups, segments towards 'nomadic' atomization of societies that accelerates irrevocable entropic processes.

The author of the article strongly believes that only common idea based on moral substantial basis of existence like K. Jaspers' concept of 'axial age' can become 'energy' centre for humanity in order to prevent social entropic destruction leading to global anthropological catastrophes.

There is a hope that European culture, in its absolute sense, is able to predict entropic processes accumulating millennial intellectual and practical experience and make use of them for communities survival. It is quite unjustified and unsafe to consider that democracy is an unambiguous concept. Thus, it is necessary to be ready for unexpected and unpredictable consequences turning away from any illusion that democracy will totally rule the society.

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

LIST OF REFERENCE LINKS

1. Бердяев, Н. А. Воля к жизни и воля к культуре / Н. А. Бердяев // Смысл Истории. – Москва : Мысль, 1990 – с. 97–178.
2. Берлин, И. Философия свободы. Европа / И. Берлин // Предисловие А. Эткінда. – Москва : Новое литературное обозрение, 2011. – 448 с.
3. Гальчинський, А. С. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти: Наук. вид. / А. С. Гальчинський – Київ : Либідь, 2006. – 312 с.
4. Ильин, М. В. Существуют ли общие принципы эволюции? / М. В. Ильин // Полис. Политические исследования. – 2009. – № 2. – С. 186–189.
5. Князева, Е. Н. Основания синергетики. Человечество, конструирующее себя и свое будущее / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – Москва : КомКнига, 2006. – 231 с.
6. Маркудзе, Г. Эрос и цивилизация. Одномерный человек. Исследование идеологии развитого индустриального общества / Г. Маркудзе [пер. с нем. А. А. Юдина]. – Москва : АСТ, 2002. – 526 с.
7. Хайтун, С. Д. Социальная эволюция, энтропия и рынок / С. Д. Хайтун // Общественные науки и современность. – 2000. – № 6. – С. 94–109.
8. Hammer, E. Adorno's Modernism: Art, Experience, and Catastrophe / E. Hammer. – Cambridge : Cambridge University Press, 2015. – 228 p. doi: 10.1017/CBO9781316399002.
9. Ibo van de Poel Moral Responsibility and the Problem of Many Hands / Ibo van de Poel, L. Royakkers, S. D. Zwart. – Abingdon-on-Thames : Routledge, 2015. – 226 p. doi: 10.4324/9781315734217.
10. Fukuyama, F. The End of History and the Last Man / F. Fukuyama. – Los Angeles: Avon Books, 1992. – 418 p.
11. Khmil, V. Anthropological aspect of the nature of the state / V. Khmil, T. Khmil // Anthropological measurements of philosophical research. – 2015. – №7. – P. 7–15.
12. Marino, P. Moral Reasoning in a Pluralistic World [Electronic resource] / P. Marino. – Montreal : McGill-Queen's University Press, 2015. – 216 p. – Available at: <http://www.mqup.ca/moral-reasoning-in-a-pluralistic-world-products-9780773546158.php>. – Title from the screen. – Accessed: 09.June.2016.

В. В. ХМІЛЬ^{1*}

^{1*} Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна (Дніпропетровськ, Україна), ел. пошта broun@gmail.com, ORCID 0000-0003-4710-6681

ДВОЛИКИЙ ЯНУС СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Мета. Піддати аналізу неоднозначне поняття “демократія”, як феномену організації політичного буття, в розумінні якого домінує політико-інструменталістський підхід, що стає причиною затмарення більш глибоких основ життя людини, на противагу існування загальнолюдських цінностей та глобальних перспектив людства. **Завдання.** Розкрити зміст поняття демократії в його інваріантному розумінні, виявити наслідки глобальних суспільних трансформацій, що йдуть в напрямку ентропійного стану суспільств. **Методологія.** Для реалізації завдань використовується загально-цивілізаційний підхід, що включає в себе розрізнення двох підходів до розуміння демократії: політико-інструменталістського та філософського. Зосередження уваги на філософському смислі демократії дає можливість висвітлити цілісність людського буття. **Зміст.** Результатом означеного ентропійного стану - є процеси руйнації сімейних, релігійних, правових, моральних та інших соціокультурних структур та людських стосунків. Слабшають і втрачають свою силу нормативно-правові імперативи, що супроводжуються розпадом духовно-ціннісних компонентів світогляду, які зв'язують людей протягом минулих століть. Таке послаблення стає причиною активізації ентропії, завдяки чому людство опиняється в ситуації невизначеності. **Новизна та висновки.** Стаття спрямована на передбачення загроз щодо перспектив людства, які виникають в результаті подальших активних демократичних перетворень. Відтак, при всіх позитивах демократії, вона одночасно стає механізмом невпинного руйнування соціального цілого шляхом розшарування суспільства на автономні осередки, угруповання, сегменти в напрямку “номадичного” спрямування атомізації суспільств, що прискорює незворотні ентропійні процеси. Автор статті наполягає на думці, що тільки об'єднуюча ідея, що вміщує моральну субстанційну основу буття, на кшталт нового оприявлення ідеї “осьового часу” може запобігти ентропійному розпаду соціуму, наслідком якого можуть бути світові антропологічні катастрофи.

Ключові слова: демократія; буття людини; соціальна ентропія; європейська культура

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

В. В. ХМЕЛЬ^{1*}

^{1*} Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна (Дніпропетровськ, Україна), ел. пошта broun@gmail.com, ORCID 0000-0003-4710-6681

ДВУЛИКИЙ ЯНУС СОВРЕМЕННОЙ ДЕМОКРАТИИ

Цель. Осуществить анализ неоднозначного понятия «демократия», как политического феномена организации социальной жизни и ее некоторых непредвиденных последствий, в содержании которых доминирует политико-инструменталистский подход, что является причиной невнимания до глубинным основам социальной жизни, к общечеловеческим ценностям, к глобальным перспективам человечества. **Задачи исследования.** Раскрыть содержание понятия демократии в его инвариантных смыслах и проанализировать последствия глобальных общественных трансформаций, которые несут в себе тенденции в направлении энтропии обществ. **Методология исследования.** Для реализации задач используется общецивилизационный подход, который включает в себя выделение двух подходов к пониманию демократии: политико-инструменталистского и философского. Концентрация внимания на философском смысле демократии дает возможность осмыслить целостность бытия человек. **Содержание.** Автор статьи сосредотачивает внимание на понимании общественно значимых целях, дальнейшем углублении разрушительных процессов в семье, в религиозных, правовых, моральных и других социо-культурных структур. Ослабление связей приводит к потере нормативно-правовых императивов, сопровождающиеся распадом духовно-ценностного компонента мировоззрения, связывающего людей на протяжении многих веков. Разрыв этих связей стает активатором энтропии, благодаря чему общества оказываются в состоянии неопределенности. **Новизна и выводы.** Статья направлена на предвидение угроз, которые проявляются на пути реализации перспектив социума, подстерегают человечество на пути дальнейших активных демократических преобразований. При всех позитивных проявлениях демократии, она одновременно являются механизмом становления социального целого, что имманентно содержит в себе негативные процессы, связанные с расслоения общества на автономные анклавы, сегменты в направлении «номадической» атомизации обществ, что ускоряет необратимые энтропийные воздействия. Автор статьи проводит мысль, что только субстанциональные моральные основы человеческого бытия, содержащиеся в идее «осевого времени», могут предотвратить энтропийный распад социума, следствием которого может стать мировая антропологическая катастрофа.

Ключевые слова: демократия; бытие человека; социальная энтропия; европейская культура

REFERENCES

1. Berdyayev N.A. *Volya k zhyzni i volya k kulture. Smysl istorii* [Will for life and culture. Sence of history]. Moscow, Mysl Publ., 1990. pp. 97-178.
2. Berlin I. *Filisofiya svobody. Evropa. Predisloviye A. Etkinda* [Philosophy of freedom. Europe. Preface by A. Etkind]. Moscow, Novoye literaturnoye obozreniye Publ., 2011. 448 p.
3. Halchynskiy A.S. *Hlobalni transformatsii, konseptualni alternatyvy. Metodolohichni aspekty* [Global transformations, conceptual alternatives. Methodological aspects]. Kyiv, Lybid Publ., 2006. 312 p.
4. Ilin M.V. *Sushestvuyut li obshnye printsypy evolyutsii* [Are there any universal evolution principles?] *Polis. Politicheskoye issledovaniya – Policy. Political studies*, 2009, no. 2, pp. 186-189.
5. Knyazeva Ye.N., Kurdyumov S.P. *Osnovaniya sinergetiki: chelovek, konstruiyushiy sebya i svoyo budushcheye* [Synergy basis: a person modelling himself and his future]. Moscow, URSS Publ., 2006, 231 p.
6. Markudze G. *Eros i tsivilizatsiya. Odnomernyy chelovek: Issledovaniye ideologii razvito go industrialnogo obshchestva* [Eros and civilisation. One-dimensional man: Research on ideology of a developed industrial society]. Moscow, AST Publ., 2002, 526 p.
7. Khaytun S.D. *Sotsialnaya evolyutsiya, etropiya i rynok* [Social evolution, entropy and market]. *Obshchestvennyye nauki i sovremennost – Social sciences*, 2000, no. 6, pp. 94-109.
8. Hammer E., Adorno's Modernism: Art, Experience, and Catastrophe. Cambridge, Cambridge University Press Publ., 2015. 228 p. doi: 10.1017/CBO9781316399002.
9. Ibo van de Poel, L. Royackers, S.D. Zwart. *Moral Responsibility and the Problem of Many Hands*. Abingdon-on-Thames, Routledge Publ., 2015, 226 p. doi: 10.4324/9781315734217.
10. Fukuyama F. *The End of History and the Last Man*. Los Angeles, Avon Books Publ., 1992. 418 p.
11. Khmil V., Khmil T. *Anthropological aspect of the nature of the state. Anthropological measurements of philosophical research*, 2015, no. 7, pp.7-15.

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

12. Marino P. Moral Reasoning in a Pluralistic World. Montreal, McGill-Queen's University Press Publ., 2015, 201 p. Available at: <http://www.mqup.ca/moral-reasoning-in-a-pluralistic-world-products-9780773546158.php>. (Accessed 9 June 2016).

Prof. Dr. Philos. V. Ye. Hromov, (Ukraine) recommended this article to be published

Received: Feb. 03, 2016

Accepted: June. 09, 2016

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

UDC 130.2:930.85

T. V. DANYLOVA^{1*}

^{1*}National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kiev, Ukraine), e-mail danilova_tv@ukr.net,
ORCID 0000-0002-0297-9473

THE THEORY OF CIVILIZATIONS THROUGH THE LENS OF CONTEMPORARY HUMANITIES

Purpose. This paper invites reflections on the further development of civilizational theory through the lens of contemporary humanities. It argues that philosophy is one of the key dimensions of the integral theory of civilizations. The purpose is to promote dialogue-rich interdisciplinary civilizational approach with philosophical understanding of human essence at its core. **Methodology.** The author has used comparative historical analysis, along with hermeneutical methodology and interdisciplinary approach. **Theoretical basis and results.** Faced with the challenges of our time, researchers are turning to the civilizational approach, according to which world history appears to us as a colourful spectrum of the options for the development of humanity. At the present stage of scientific development the integral theory of civilizations seems to be the most productive tool for the interpretation of the events taking place in our world. **Originality.** The problem of human being is a key factor in understanding the dynamics of civilizational process and designing a promising theory of civilizations. Philosophy should occupy an important place in the development of a new theory of civilizations: philosophy is the spiritual quintessence of every epoch, every cultural and civilizational community. In particular, a new theory has to take into account both classic and contemporary investigations in the field of philosophical anthropology and theory of values. The increasing threat posed by the clash of civilizations can become a swan song of humanity. For the preservation and further development of the world civilization, there is no other choice but to elaborate the strategies, mechanisms for consultation and dialogue, cooperation and partnership of civilizations and states. That is why the urgent task is to create the certain philosophical position that will contribute to mutual understanding. **Conclusions.** It is important to involve philosophers in the development of a new integral theory of civilizations. We need to unite our efforts for the sake of human survival. It is only by a constructive and respectful dialogue that humanity will truly overcome mutual misunderstanding, controversy, and aggressiveness. As a result of it, people will realize that the world is much smaller than they previously imagined, and to preserve it the absolute value in the diversity of world civilizations has to be recognized.

Key words: civilization; theory of civilization; global civilization; local civilization; globalization

Introduction

Nowadays, the problems of the essence, dynamics, typology, and future of civilizations and their dialogue are of great importance: humanity's global civilization is going through one of the most complex, controversial periods of its history. The foundations of industrial civilization are destroying and at the same time a new civilization, the essence of which is still uncertain, is emerging. The new civilization may choose either technogenic or anthropogenic orientation. It will depend to a large extent on the humanity, on us all. In recent years the concept of civilization and various theories of civilizations are increasingly being used in political theory, economy, history, philosophy, and other disciplines. People of the 21st century show the growth of civilizational identity that is not based on the common origin, belonging to the same state or religious group. The basis of civilizational iden-

tity is the awareness of common historical traditions, collective destinies, similar cultural values, ideals, and projects of local/global significance. There are two opposite trends: some segments of society are interested in the concept of "contemporary", "world" civilization, the others – in the concept of "local", "regional", "national", i.e. "our" civilization that contrasts to "their", which therefore is "incomprehensible" and "threatening" to some extent. These trends are imbued with the great symbolic value. They are becoming the ideals of social and cultural development.

The problem of human being is a key factor in understanding the dynamics of civilizational process and designing a promising theory of civilizations. Humankind is interested in its destiny because human is an actor in the world historical process. For human beings all investigations make sense only in the context of their lives, their future, their destiny. Human acts as a central point of cul-

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

tural space: both the creator and the creation. Civilizational world is always someone's world, it is the world of different races, nations, and peoples. It is created by human and humankind, it is temporary and changeable. "The recognition of pluralistic interpretation of reality in postmodern era casts doubt on complete and absolute truth of any worldview represented by the only one position. Understanding that human self-determination is a probabilistic model, involvement in the situation and attachment to things are features of modern mass psychology, human consciousness is a set of artificial clichés forces us to reconsider the entire scientific worldview" [2, p.95], to develop most up-to-date scientific theories. The world's future is a matter of human choice, and for this choice human has to adapt his/her "I" to the paradoxical world of today. I argue that philosophy should occupy an important place in the development of a new theory of civilizations: philosophy is the spiritual quintessence of every epoch, every cultural and civilizational community. In particular, a new theory has to take into account both classic and contemporary investigations in the field of philosophical anthropology and theory of values. Neglecting these important aspects led to understanding human as a purely economic creature who is enslaved to "the logic of the global market, a logic which is now destroying the ecological conditions for civilization and most life on Earth" [4, p.264].

Many famous scientists, such as P. Bourdieu, F. Braudel, N. Danilevsky, E. Durkheim, R.F. Graebner, L. Gumilyov, S. Huntington, L. A. Kroeber, L. Levy-Bruhl, C. Levi-Strauss, F. Nietzsche, F. Northrop, V. Pareto, P. Sorokin, A. de Tocqueville, A. Toynbee, L. Frobenius, F. Fukuyama, O. Spengler, C. Jaspers, I. Wallerstein, paid attention to the historical and civilizational processes and problems of civilizational interaction. Many theories of civilization and culture place great emphasis on progress. In particular, linear-stadial approach represented by L. Morgan, F. Engels, W. Rostow, D. Bell, A. Toffler is based on the concept of linear time. Despite certain differences in their views, these scientists proceed from the assumption that the underlying logic of human history is the same for each society. For them, society appears as an integrated system of components and subsystems that develops from simple to complex states, and this development is irreversible. The momentum for change is deeply rooted in human society and generated by needs for self-realization and self-

transformation. In contrast to this interpretation of historical process, civilizational approach to history that is based on the concept of cyclical time was formed. Its advocates N. Danilevsky, O. Spengler, A. Toynbee reject the idea of permanent progress. They claim that every civilization follows the way of living organisms: from birth through flowering to decline and death. Cyclical approach (with certain interpretations) is represented in writings of P. Sorokin, A. Kroeber, C. Quigley, L. Gumilyov. I. Wallerstein's concept of social changes is based on bifurcation theory. Unlike linear, cyclical or wave-like models, it does not focus on the trajectory of changes, but rather on the choice of the future path of development. Relatively new resonant theories of civilizations - F. Fukuyama's "The End of History" and S. Huntington's "The Clash of Civilizations" - reflect certain aspects of the new world order. F. Fukuyama insists that Western liberal democracy is the final point of civilizational development: there are no alternatives to the social market economy and democratic political system. S. Huntington does not agree that there is the only one vector of development and expects world conflicts to unfold along the fault lines between civilizations. In particular, such differences in interpretation are based on their understanding of human nature. It should be mentioned that F. Fukuyama's concept is important and interesting because it draws attention to the sphere of human values. According to it, one of the major components of social transformation is the struggle for recognition and attainment of human dignity.

Various studies have accumulated a large amount of information about the civilizational interactions. However the relationships between civilizations are becoming more complex and contradictory in the modern world. H. Frankfort argues that "all comprehensive theories are probably futile because the forces that motivated the development of civilizations may never be known" [1]. Contemporary situation raises new questions that require integral research. Today we are aware of numerous ways of thinking, perceiving the world and identifying our "I". This is what enables us to identify and explore "alternative realities". Such an expanded consciousness will be capable to reshape and reunderstand human identity (including civilizational identity). This requires a deep philosophical analysis of the essence of humans as actors of civilizational process. That is why it is important to involve philosophers in the development of a new

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

integral theory of civilizations.

Purpose

This paper invites reflections on the further development of civilizational theory through the lens of contemporary humanities. It argues that philosophy is one of the key dimensions of the integral theory of civilizations. The purpose is to promote dialogue-rich interdisciplinary civilizational approach with philosophical understanding of human essence at its core.

Theoretical basis and results

The interaction of civilizations is becoming the imperative of contemporary world politics. The contradictions that can be decisive in the 21st century are manifesting in this interaction. On the one hand, the world is becoming the unified whole through economic, technological, and informational integration. On the other hand, this increased integration leads to the growth of cultural awareness. Societies, which have distinctive geographic features, history, traditions, languages, religions, and cultural practices, have to coexist within a single information space. They interact and influence each other through intercultural communication. The principle of multi-polar world system serves as a base norm and ideological reference point. However, in reality this approach comes into direct conflict with the ideology of unipolar globalism [11]. Different interpretations of the future structure of the world lead to political and economic clashes with opponents and emergence of dangerous strategies that absorb enormous resources and put the world on the verge of the new political order that does not exclude military methods. In this process, "national minds, ideas" are colliding with their opponents and fighting for their best "projects" for the world development. Modern civilization theory reflects the world globalization processes, increased interdependence of the states, and at the same time the deepening of regional cooperation and confrontation of existing regional blocks.

In this process, the civilizational identity is beginning to play a significant role in the political culture in any given country. Today the civilizational status of the countries and regions is a subject of scientific research as well as political speculations. Due to proliferation of religious influences that largely mediate civilizational identity, attention is focused on the threats of military conflict between countries that represent various local civi-

lizations. These civilizations are not always friendly to Western liberal values, processes of modernization, and development of post-industrial mass society. "The rivalry of the superpowers is replaced by the clash of civilizations. In this new world the most pervasive, important, and dangerous conflicts will not be between social classes, rich and poor, or other economically defined groups, but between peoples belonging to different cultural entities. Tribal wars and ethnic conflicts will occur within civilizations... And the most dangerous conflicts are those along the fault lines between civilizations... The philosophical assumptions, underlying values, social relations, customs, and overall outlooks on life differ significantly among civilizations. The revitalization of religion throughout much of the world is reinforcing these cultural differences. Cultures can change, and the nature of their impact on politics and economics can vary from one period to another. Yet the major differences in political and economic development among civilizations are clearly rooted in their different cultures. East Asian economic success has its source in East Asian culture, as do the difficulties East Asian societies have had in achieving stable democratic political systems. Islamic culture explains in large part the failure of democracy to emerge in much of the Muslim world. Developments of the postcommunist societies of Eastern Europe and the former Soviet Union are shaped by their civilizational identities. Those with Western Christian heritages are making progress toward economic development and democratic politics; the prospects for economic and political development in the Orthodox countries are uncertain; the prospects in the Muslim republics are bleak" [7, p.28-29].

Faced with the challenges of our time, researchers are turning to the civilizational approach that gives an opportunity to look at the history of mankind through the eyes of others, see its different facets, and deeply examine controversial issues. This approach has a number of advantages. It gives a new perspective of the multidimensional vision of history. According to this approach, world history appears to us as a colourful spectrum of the options for the development of humanity. Each of them has its advantages and disadvantages, and none is perfect. The history of civilizations is not a ladder that let humanity to go up, but shining peaks of a mountain chain that complement each other and form a magnificent and unshakable in its

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

glory panorama.

At the present stage of scientific development the integral theory of civilizations seems to be the most productive tools for the interpretation of the events taking place in our world. It allows to connect linear-stadial and local approaches, switch from the monistic explanation of the past to the pluralistic, and take into consideration the diversity of the factors causing human activity: from economic and technological to spiritual. Civilization is a social cultural community united by spiritual tradition, which allows people to combine and improve patterns of behaviour, values and ideals of local cultures, material culture, the environment, resources, and ways of using them. Unlike other human communities, civilizations, as a rule, try to extrapolate their cultural principles, especially their worldviews, to the representatives of the other regions. They create the so-called civilizing projects that are trying to actualize their own ideas about the perfect world order. Civilizational identity is directly connected to a sense of self as the link in the historical chain of humans. The theory of civilizations reflects an experience of thinkers who sought to build a logically consistent and historically accurate image of the past. It allows us to understand the present and predict the future. It has scientific, cultural and philosophical significance, can serve as the basis of historical consciousness, and promote the successful activity in our contradictory world. Thus, the integral theory of civilizations is a promising strategy for contemporary humanities.

The integral theory of civilizations is trying to combine the study of “our” and “their” civilizations, general and particular history, the major trends of global development, as well as the local variants of the historical process, the logic of which can only be understood within the ideology and values of local cultures. It is considering the new knowledge about human historical development in a broader context.

This combination of approaches developed by the best historians of civilizations reflects on a theoretical level the coexistence of two objective trends in the modern world processes: the trend toward universalization, formation of the world civilization and the trend toward differentiation, awareness of personal cultural identity and the desire to preserve it. Neither world system analysis, which considers mainly the global aspects of the historical life of mankind, nor culture-centered ap-

proaches that spread from Europe to the Third World and focus on restoring the uniqueness of historical fact, are able to reflect and take into account these two features of the modern historical process. The integral theory of civilizations has to consider the deep multidimensional crisis of the world civilization, peoples desire to rethink their experience as a part of their own cultural traditions, as well as the fact that the crisis itself is a manifestation of the existence of the world civilization. Therefore, the ways to overcome it require the preservation and development of the global social and cultural structures and forms of self-consciousness.

For the fruitful development of the modern theory of civilizations we need to move away from both total universalism and overemphasis on cultural differences, since in the above mentioned cases universal and particular, theory and factual account, linear-stadial and cyclic models of the historical process are opposed to each other. Thus, researcher’s attention is focused on a small part of the historical reality. Various concepts of the theory of civilizations come into conflict with each other forcing a scientist to insist on the “only one truth” and reject the achievements of the opponents.

United States researchers G.W. Hewes [6] and H.L. Guilderson [5], whose works were devoted to the study of the daily life components in civilizational analysis and the development of civilizational ideas during the Enlightenment, gave a new impetus to the activity of The International Society for the Comparative Study of Civilizations. In particular, G.W. Hewes stated that:

“1. An effort should be made, in connection with a serious study of any civilization to determine if there have been serious efforts to investigate its everyday life aspects.

2. Scholarly aids in the search for useful daily-life evidence should be consulted, and if they are inadequate, remedied by means of bibliographies and examination of sources likely to have been overlooked.

3. Assuming that substantial information can be assembled on everyday life in the history of a given civilization, it would be worthwhile to check the evidence for systematic regularities or discontinuities. Thus, some historians have asserted that “private life” has only existed in civilizations, or perhaps only in comparatively recent ones. The “grand narrative” approach should be examined for

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

possible deficiencies.

4. Some civilizations may exhibit marked differences in everyday life patterns from one region to another, rural and small towns to large cities, and especially from class to class, or different religious sects within a civilization, or from one age-group to another" [6, p.90]. It will be helpful in expanding our knowledge of certain civilizations.

Many classic books on the history and theory of civilizations have recently been issued and reissued. For example, "The Story of Civilizations" (11 volume set) by W. Durant and A. Durant [3] was reissued in 1993 and at the beginning of the 21st century (it also exists as e-book (2014). "The History of Civilization" originally published between 1920-70 started being reprinted in 1997. It covers prehistory and historical ethnography, Greek, Roman, Eastern, Judeo-Christian, European civilizations. The general editor C.K. Ogden summarized up-to-date findings and theories of historians, anthropologists, archaeologists and sociologists. Along with reissues of classic writings of O. Spengler, M. Weber, A. Toynbee, C. Jaspers, F. Braudel, A. Toffler, N. Danilevsky, etc., there are many new research works devoted to the theory of civilizations. A historiographical study of this theory, comparative study of values and norms of the cultures are necessary conditions for the further development of the integral theory of civilizations.

Today we can observe a process of synthesis of linear-stadial and local approaches to the theory of civilizations, in particular the world system approach, the history of local civilizations and micro-historical research. In USA comparative studies of civilizations involve a more comprehensive investigation of historical anthropology, history of daily life, and intellectual history. In turn, European historians are recently demonstrating great interest to comparative studies referring to the challenges of EU and the "rebirth" of civilizational identity in Europe. It should be mentioned that even linear historical processes, such as preconditions of modernization (the Anthropic, Agricultural, Urban, Axial, Scientific revolutions) [8] and modernization are considered recently in close connection with the peculiarities of local civilizations. The Eastern and the Western paradigms of civilizational development are seen as complementary. They are studied through the analysis of personal spiritual experience and social role of certain public figures performing similar functions/roles in different social cultural systems. "Many civilizations

developed in ways that influenced each other. Their own rhythms, if any, were considerably changed, having been influenced by other civilizations. For example, Japanese civilization changed considerably under the influences of the "Axial Revolution" of East Asia and the "Scientific Revolution" of the West. Therefore, the lateral axis comparing civilizations is not an assumed contemporaneity, but common transformations on the global scale" [8, p.5].

The increasing threat posed by the clash of civilizations can become a swan song of humanity. For the preservation and further development of the world civilization, there is no other choice but to elaborate the strategies, mechanisms for consultation and dialogue, cooperation and partnership of civilizations and states. That is why the urgent task is to create the certain philosophical position that will contribute to mutual understanding. Modern theory of civilizations is not an isolated endeavor, but it should be placed in the wider philosophical context. As J. Searle stressed, "Philosophy is easily the most important subject, because all the other subjects make sense only in relations to their philosophical implications" [10]. Every question has at its core a philosophical perspective. Basic issues that are raised within a new paradigm for relationship between humans and societies could be encountered within philosophy. Focusing on philosophical understanding of human being in Western and Eastern traditions and perspectives, examining the question whether representatives of different groups/cultures/races can understand each other and overcome their emotional barriers and mental stereotypes in the process of communication, we explore our own self and through philosophy come to new conclusions in experiencing our own realities.

Such experience in the scope of philosophical approaches to the theory of civilizations cultivates human strength without brutality, self-confidence without arrogance, empathy without weakness. Going deeper into philosophical narratives, we learn to interpret human nature and condition from diverse world perspective, avoid and overcome interpersonal and intercultural conflicts.

I am inclined to agree with T. Lombrozo who emphasizes urgent need to engage philosophers in public life: "When a political issue concerns the economy, we often turn to economists – they're quoted in news stories and interviewed on air. When a policy issue concerns the environment, we

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

sometimes hear from ecologists or biologists of an appropriate ilk. But when it comes to the kinds of issues we've confronted in a single week of news - issues about race, identity, moral responsibility and more - we rarely hear from philosophers. I think it's time we did" [9].

Conclusions

We need to unite our efforts for the sake of human survival. It is only by a constructive and respectful dialogue that humanity will truly overcome mutual misunderstanding, controversy, and aggressiveness. As a result of it, people will realize that the world is much smaller than they previously imagined, and to preserve it the absolute value in the diversity of world civilizations has to be recognized. Dialogue participants will realize that each of them has a unique experience, own way of posing problems and resolving them. The conversation will take on new meaning. The recognition of the

multifaceted/multicultural/multicivilizational world and the right of the "Others" to be who they are contributes to the true integration of diverse societies.

A disciple came to Zen Master and asked him:

- Why some people are beautiful and others are ugly, some are wise and others are stupid? Why does this contradiction exist? Why did God create some beautiful and others ugly? And do not tell me about karma, that all this is due to past lives. What it was in the beginning, when there was no past?

Zen Master took him into the garden and said:

- This tree is big and that one is small. I used to sit under these trees and think about the difference. But when I cleared my mind, the question disappeared. Now, I just know that this tree is big and the other one is small. There is no problem. They are equal in their existence.

LIST OF REFERENCE LINKS

1. An Overview of Civilizations [Electronic resource] / Ed. by R. Guisepi. - Available at: <http://history-world.org/civilization.htm>. - Title from the screen. - Accessed: 09 June 2016.
2. Danylova, T. Eastern Spiritual traditions Through the Lens of Modern Scientific Worldview / T. Danylova // *Anthropological Measurements of Philosophical research*. - 2014. - No. 5. - 2014. - P. 95-102.
3. Durant, W. The Story of Civilization (11 Volume Set) / W. Durant, A. Durant. - New York : MJF Books, 1993. - 14777 p.
4. Gare, A. Philosophical Anthropology, Ethics and Political Philosophy in an Age of Impending Catastrophe / A. Gare // *Cosmos and History: The Journal of Natural and Social Philosophy*. - 2009. - Vol.5. - No.2. - P. 264-286.
5. Guilderson, H. L. From the State of Nature to the Empire of Reason: Civilization in Buffon, Mirabeau and Raynal / H. L. Guilderson // *Comparative Civilizations Review*. - 1996. - No 34. - P.27-44.
6. Hewes, G. W. The Daily Life Component in Civilizational Analysis / G. W. Hewes // *Comparative Civilizations Review*. - 1995. - No 33. - P.79-96.
7. Huntington, S. P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order / S. P. Huntington. - New York : Simon & Schuster, 1996. - 368 p.
8. Ito, S. A Framework for Comparative Study of Civilizations / S. Ito // *Comparative Civilizations Review*. - 1997. - No 36. - P. 4-15.
9. Lombrozo, T. Why We Need Philosophers Engaged In Public Life [Electronic resource] / NPR. Cosmos & Culture. Commentary on Science and Society. - 2015. - Available at: <http://www.npr.org/sections/13.7/2015/06/22/416368227/why-we-need-philosophers-engaged-in-public-life>. - Title from the screen. - Accessed: 09 June 2016.
10. Searle, J. Why is philosophy important [Electronic resource] / J. Searle. - 2014. - Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=rgQMK9Ufi1c>. - Title from the screen. - Accessed: 09 June 2016.
11. Weber, S. How Globalization Went Bad [Electronic resource] / S. Weber, N. Barma, M. Froenig, E. Rather // *Foreign Policy*. - Available at: http://www.wright.edu/~tdung/How_globalization_went_bad_FT.pdf. - Title from the screen. - Accessed: 09 June 2016.

Т. В. ДАНИЛОВА^{1*}

^{1*}Національний університет біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна), ел. пошта daniлова_tv@ukr.net, ORCID 0000-0002-0297-9473

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

ТЕОРІЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ГУМАНІТАРИСТИКИ

Мета. Ця стаття запрошує до дискусії щодо подальшого розвитку теорії цивілізацій в контексті сучасної гуманітаристики. Вона наполягає на тому, що філософія є одним з ключових аспектів створення і розвитку нової теорії цивілізацій. Робиться наголос на застосуванні інтердисциплінарного цивілізаційного підходу з філософським розумінням сутності людини в його основі. **Методологія.** Автор використовував порівняльно-історичний аналіз, а також філософську герменевтику та інтердисциплінарний підхід. **Основна частина.** Стикаючись з викликами сьогодення, дослідники звертаються до цивілізаційного підходу, оскільки він дає можливість поглянути на історію людства очима інших людей, побачити різні її грані, дослідити питання, поставлені сучасною епохою перед кожною країною і світом в цілому. **Новизна.** Проблема людини є ключовою для розуміння цивілізаційної динаміки, а, отже, для створення перспективної теорії цивілізацій. Філософія повинна посідати чільне місце в процесі розробки нової інтегральної теорії цивілізацій, адже філософія є духовною квінтесенцією кожної епохи, кожної культурно-цивілізаційної спільноти. Зокрема, створення нової теорії потребує використання класичних і сучасних набутків філософської антропології та аксіології. Наростаюча загроза зіткнення цивілізацій може стати лебединою піснею людства, і для самозбереження та подальшого розвитку світової цивілізації не існує іншого виходу, крім вироблення певної стратегії, механізмів діалогу, співробітництва та партнерства цивілізацій і держав. Саме тому нагальною потребою є формування певної філософської позиції, яка сприятиме порозумінню, а не конфронтації культур. Таким чином, філософія є одним з ключових аспектів створення і розвитку нової інтегральної теорії цивілізацій. **Висновки.** Людство повинно об'єднати зусилля заради свого виживання. Для подолання взаємного непорозуміння, культурних розбіжностей, агресії необхідний конструктивний діалог, в результаті якого люди усвідомлять, що світ є набагато меншим, ніж це уявлялося раніше, і абсолютна цінність існуючих світових цивілізацій повинна бути визнана.

Ключові слова: цивілізація; теорія цивілізацій; глобальна цивілізація; локальна цивілізація; глобалізація

Т. В. ДАНИЛОВА^{1*}

^{1*}Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (Киев, Украина),
эл. почта danilova_tv@ukr.net, ORCID 0000-0002-0297-9473

ТЕОРИЯ ЦИВИЛИЗАЦИЙ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОЙ ГУМАНИТАРИСТИКИ

Цель. Статья приглашает к дискуссии, посвященной дальнейшему развитию теории цивилизаций в контексте современной гуманитаристики. Она подчеркивает, что философия является одним из ключевых аспектов создания и развития интегральной теории цивилизаций. Делается упор на применении интердисциплинарного цивилизационного подхода с философским пониманием сущности человека в его основе. **Методология.** Автор использовал сравнительно-исторический анализ, а также философскую герменевтику и интердисциплинарный подход. **Основная часть.** Сталкиваясь с вызовами современности, исследователи обращаются к цивилизационному подходу, поскольку он дает возможность взглянуть на историю человечества глазами других людей, увидеть различные ее грани, исследовать вопросы, поставленные современной эпохой перед каждой страной и миром в целом. **Новизна.** Проблема человека является ключевой для понимания цивилизационной динамики, а, следовательно, для создания перспективной цивилизационной теории. Философия должна занимать важное место в процессе разработки новой интегральной теории цивилизаций, поскольку философия является духовной квинтэссенцией каждой эпохи, каждой культурно-цивилизационной общности. В частности, создание новой теории требует использования классических и современных достижений философской антропологии и аксиологии. Нарастающая угроза столкновения цивилизаций может стать лебединой песней человечества, и для самосохранения и дальнейшего развития мировой цивилизации не существует другого выхода, кроме выработки определенной стратегии, механизмов диалога, сотрудничества и партнерства цивилизаций и государств. Именно поэтому насущной необходимостью является формирование определенной философской позиции, которая будет способствовать взаимопониманию, а не конфронтации культур. Таким образом, философия является одним из ключевых аспектов создания и развития новой интегральной теории цивилизаций. **Выводы.** Человечество должно объединить усилия ради своего выживания. Для преодоления взаимного непонимания, культурных разногласий, агрессии необходим конструктивный диалог, в результате которого люди осознают, что мир намного меньше,

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

чем это представлялось ранее, и абсолютная ценность существующих мировых цивилизаций должна быть признана.

Ключевые слова: цивилизация; теория цивилизаций; глобальная цивилизация; локальная цивилизация; глобализация

REFERENCES

1. Guiseppi R. An Overview of Civilizations. Available at: <http://history-world.org/civilization.htm>. (Accessed 9 June 2016).
2. Danylova T. Eastern Spiritual traditions Through the Lens of Modern Scientific Worldview. *Anthropological Measurements of Philosophical research*, 2014, no. 5, pp. 95-102.
3. Durant W., Durant A. The Story of Civilization (11 Volume Set). New York, MJF Books Publ., 1993. 14777 p.
4. Gare A. Philosophical Anthropology, Ethics and Political Philosophy in an Age of Impending Catastrophe. *Cosmos and History: The Journal of Natural and Social Philosophy*, 2009, vol. 5, no. 2, pp. 264-286.
5. Guilderson H.L. From the State of Nature to the Empire of Reason: Civilization in Buffon, Mirabeau and Raynal. *Comparative Civilizations Review*, 1996, no. 34, pp. 27-44.
6. Hewes G.W. The Daily Life Component in Civilizational Analysis. *Comparative Civilizations Review*, 1995, no. 33, pp. 79-96.
7. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York, Simon&Schuster Paperbacks Publ., 1996. 368 p.
8. Ito S. A Framework for Comparative Study of Civilizations. *Comparative Civilizations Review*, 1997, no. 36, pp. 4-15.
9. Lombrozo T. Why We Need Philosophers Engaged In Public Life. NPR. *Cosmos&Culture. Commentary on Science and Society*, 2015. Available at: <http://www.npr.org/sections/13.7/2015/06/22/416368227/why-we-need-philosophers-engaged-in-public-life> (Accessed 9 June 2016).
10. Searle J. Why is philosophy important. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=rgQMK9Uf1c>. (Accessed 9 June 2016).
11. Weber S., Barma N., Froenig M., Rather E. How Globalization Went Bad. *Foreign Policy*. Available at: http://www.wright.edu/~tdung/How_globalization_went_bad_FT.pdf. (Accessed February 9 June 2016).

Prof. Dr. Philos. V. V. Khmil, (Ukraine) recommended this article to be published

Received: March. 17, 2016

Accepted: June. 09, 2016

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

УДК 101+321.01+316

Л. В. КРИМЕЦЬ^{1*}

^{1*}Національний університет оборони України імені І. Черняхівського (Київ, Україна), ел. пошта karnall@mail.ru, ORCID 0000-0001-7945-968X

МІКРОСОФІЯ ВЛАДИ У КОНТЕКСТІ НАУКОВО-ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Мета. Актуалізувати значення мікрософії, як нового напрямку філософських досліджень, для аналізу науково-освітньої реальності. **Методологія.** У методологічному плані в процесі дослідження основна увага була зосереджена на виявленні теоретичних положень, що обумовлюють концептуальність, системність існуючих підходів щодо розуміння науково-освітнього простору, на з'ясуванні сутнісних аспектів, що лежать в основі даного явища. Аналіз основних тенденцій розвитку владних відносин в науковому та освітньому просторі транзитивного українського суспільства, а також оцінка можливих перспектив формування та подальшої еволюції суспільних відносин, які передбачають звернення до дослідження процесів, поки ще далекі від свого завершення, актуалізували використання методів ймовірного соціального прогнозування. **Наукова новизна.** Сучасний науково-освітній простір концептуалізовано як інтерактивне цілеспрямоване організоване середовище, основним суб'єктом якого є свідомо, відповідальна і творча особистість, що формується в процесі здійснення наукової та освітньої діяльності. Децентралізація управління науково-освітнім простором означена одним з важливих пріоритетів суспільного розвитку. Принцип децентралізації влади передбачає формування багатовимірної надскладної системи взаємоузгодження та взаємодетермінації управлінських суб'єктів, основними механізмами якої є соціальний діалог та самоорганізація. **Висновки.** Науково-освітній простір є контекстом, мірилом і перетином більшості векторів актуалізації соціального управління. Саме в науково-освітньому просторі формується активний, цілеспрямований та креативний громадянин, що має прагнути як до свідомого та відповідального суспільного управління та самоуправління, так і до сумлінного виконання управлінської волі в системі владних відносин. Постнекласична науково-освітня реальність бачиться нами як комунікативна сфера, що має динамічну структуру та постає в нестійкості і безперервності взаємодії різних рівнів розвитку. Інформаційна науково-освітня реальність репрезентує себе як у світі фіксованих владних взаємин в межах усталених соціальних інститутів, так і у певній віртуальній комунікативно-мережевій невловимості. Саме тому і актуалізується проблема визначення сутності владних відносин в науково-освітньому просторі. Мікрософія як мистецтво мікросоціальної актуалізації допомагає розширити світоглядні орієнтири в означеному аспекті.

Ключові слова: мікрософія; мистецтво; влада; науково-освітній простір; соціальна взаємодія; соціальний суб'єкт; соціальний діалог

Актуальність теми дослідження

Філософія як наука у всі часи прагнула фундаментально визначити і описати мікро- та макрозв'язки людини і людини, людини і соціуму, людини і природи. Фундаментальний характер філософських досліджень є методологічною базою для значної кількості природничих і гуманітарних наук. Проте у сучасному світі, де із стрімкою швидкістю розвиваються саме дискретні, ситуативні, імпульсивні і непослідовні комунікативні процеси, фундаментальність повинна поступитися місцем чомусь новому. Потрібний абсолютно інший підхід для аналізу мікросоціальних флуктуацій в інформаційному суспільстві [9].

Науково-освітній простір є контекстом, мірилом і перетином більшості векторів ак-

туалізації соціального управління. Саме в науково-освітньому просторі формується активний, цілеспрямований та креативний громадянин, що має прагнути як до свідомого та відповідального суспільного управління, так і до сумлінного виконання управлінської волі в системі владних відносин. Постнекласична науково-освітня реальність бачиться нами як комунікативна сфера, що має динамічну структуру та постає в нестійкості і безперервності взаємодії різних рівнів розвитку. Інформаційна науково-освітня реальність репрезентує себе як у світі фіксованих владних взаємин в межах усталених соціальних інститутів, так і у певній віртуальній комунікативно-мережевій невловимості. Саме тому і актуалізується проблема визначення сутності владних відносин в науково-освітньому просторі. І задля її вирішення

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

автор звертається до дослідження абсолютно нового феномену, мікрософії як мистецтва мікросоціальної актуалізації, що допомагає розширити світоглядні орієнтири в означеному аспекті.

Аналіз літературних джерел

Поняття «мікрософії» абсолютно нове і введено автором в науковий дискурс вперше. Підставою для концептуалізації мікрософії як унікального філософського напрямку служать викладки Ю. Габермаса, який доводив необхідність того, що передивляється вмісту комунікативної раціональності в теорії пізнання. Ю. Габермас відзначав, що: «На зміну старій парадигмі сьогодні приходить парадигма інтерсуб'єктивного розуміння комунікації. Фокус дослідження перемістився у бік комунікативної раціональності, для якої характерні не відношення окремого суб'єкта до об'єктивного світу, який можна представити і яким можна маніпулювати, а міжособові відношення, в яке вступають здібні до спілкування і діяльності суб'єкти в середовищі природної мови» [1].

На відміну від Ю. Габермаса, М. Фуко розуміє мікросоціальний інтерсуб'єктивний дискурс як можливість для інтерсуб'єктивного збагнення в межах комунікації певних фактів реальності. На думку філософа дискурс завжди суб'єктивний, тобто він може не мати єдиної логічної субстанції, але, навпаки, може бути непослідовним, базувати себе як мовна практика, на інтуїції. У такій якості мікросоціальні дискурсивні практики не нейтрально, раціонально і відчужено за допомогою логічної мови описують те, що відбувається з об'єктом, але особово його зачіпають [7].

Згідно Ю. Габермасу, мікросоціальну комунікативну дію можна описати як реалізацію спільного стратегічного плану, який спирається на об'єктивний і інтерсуб'єктивний контекст. Коли діяч здійснює свій план стратегічної дії, він опановує ситуацію, причому ситуація, в якій здійснюється дія, є фрагментом сприйняття діячем довкілля. Цей фрагмент конституюється відповідно до можливостей дії, які діяч вважає релевантними для успішного здійснення плану. Проблема координації дії виникає тоді, коли діяч може здійснювати свій план дії лише інтерактивно, тобто за допомогою дії (або ухилення від дії) принаймні, ще одного діяча. Культурно-опосередковані ін-

терації розрізняються залежно від контексту і процесуальних умов [8].

Представник сучасної грецької філософії, Ю. Петарінен, зазначає, що у разі, коли інтерактивні цілеспрямовані зусилля соціальних суб'єктів збігаються, інтегруючись у комунікативно-ментально-діяльнісному процесі, формується простір соціального взаємосприяння, який у свою чергу, породжує специфічні якісні зміни свідомості самих соціальних суб'єктів [10, с.128]. Згідно авторської концепції, саме так зароджується мікрософія, як мистецтво мікросоціальної інтерсуб'єктивної актуалізації.

Мета

Метою статті є інтеграція концептуальних особливостей мікрософії у сферу дослідження сучасного науково-освітнього простору для оптимізації процесів управління та самоуправління.

Виклад основного матеріалу

Згідно авторської концепції, мікрософія - це новий напрям в сучасній соціальній філософії. Це інтерсуб'єктивне, емоційно-забарвлене діалогічне мистецтво мікросоціальної комунікативно-ментальної актуалізації, що генерується соціальними суб'єктами крізь внутрішні когнітивні діалогічні механізми заради власної естетичної і морально-етичної адаптації, персоніфікації та суб'єктивації в світі, де мають місце постійні акти агресивного впливу на індивідуальну та масову свідомість [4].

Людиноцентризм є провідною рисою сучасного світу. А оскільки розвиток людини як особистості є головною передумовою подальшого розвитку суспільства, він виявляється основним показником прогресу, сутність якого складають актуалізовані мікросоціальні відносини, що сприяють формуванню абсолютно нових якісних соціально-значущих детермінант. Ось чому пріоритетними у ХХІ ст. стають наука як сфера, що продукує нові знання, й освіта як сфера, що олюднює знання і, насамперед, забезпечує індивідуальний розвиток людини. І тільки та країна, яка спроможеться забезпечити пріоритетний розвиток цих сфер, і зможе претендувати на гідне місце у світовому співтоваристві, бути конкурентоспроможною [6].

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

Стан розвитку науки й освіти в Україні перебуває в центрі уваги громадськості, стає предметом наукових досліджень. Слід віддати належне тому, що дослідники звертають увагу не тільки на актуальні завдання розвитку науки й освіти, а й на аксіологічні аспекти актуалізації науково-освітньої діяльності, на успадковані незалежною Україною досягнення, а також на проблеми, які за минулих часів заганнялися вглиб, а сьогодні гальмують інноваційний розвиток.

Під час аналізу ціннісних аспектів актуалізації влади в науково-освітньому просторі постіндустріального інформаційного суспільства, необхідно виходити з того, що сучасна соціально-політична та соціокультурна ситуація, і відповідні їй глобалізаційні процеси створюють багатовимірне проблемне поле, що породжує безперервний дискурс та генерацію постійних викликів [3, с.185]. Як зазначає В. Кремень, конструктивним результатом науково-освітнього дискурсу має бути створення нової освітньої парадигми. Сутність її полягає в зміщенні основного акценту із засвоєння обсягу інформації на активізацію мисленнєвої діяльності і розвиток самостійного, критичного і саморефлексивного мислення, в навчанні вирішення завдань, в удосконаленні навичок роботи з будь-якою інформацією, з різними завданнями, з інноваціями. Іншими словами, нова парадигма орієнтує на вміння володіти знаннями.

«Володіти» знаннями з методологічної точки зору означає мати над ними владу. Владу, що по-перше дозволить ефективно використовувати ці знання на практиці, по-друге, забезпечить відповідний рівень їх легітимації, а по-третє, надасть можливість адекватно сучасним соціокультурним реаліям ці знання репрезентувати. Слід зазначити, що міжнародне співтовариство сьогодні об'єднує зусилля у сферах науки та освіти, прагнучи сформувати світовий науково-освітній простір. Постнекласична освітня реальність бачиться нами як комунікативна сфера, що має динамічну структуру та постає в нестійкості і безперервності взаємодії різних рівнів розвитку. Інформаційна освітня реальність репрезентує себе як у світі фіксованих владних взаємин в межах усталених соціальних інститутів, так і у певній віртуальній невловимості.

В цьому аспекті необхідно згадати досвід

західних філософів зі створення нових моделей актуалізації мікросоціальних аспектів влади та екстраполювати їх на сферу науки та освіти. М. Фуко зайняв своє особливе місце у ряді найзначніших фігур сучасної західної думки. Він шукає відповідь на питання про те, як і в яких формах можлива вільна мікросоціальна поведінка морального суб'єкта, яка дозволяє йому індивідуалізуватися, стати «самим собою», долаючи задані коди і стратегії поведінки. Філософ зазначає, що область соціальної заданості індивідуального досвіду не безмежна: вона граничить з областю практик, які в античності називали «мистецтвами існування». За допомогою цих практик люди ставали здатними до самоформування, до побудови і зміни власного життя згідно з певними естетичними, стильовими критеріями [7, с.178]. У християнську епоху ці «само-техніки» стають частиною пасторської влади, потім зливаються з практикою лікаря або педагога, ще пізніше - із стратегіями державної влади, але ніколи не зникають зовсім: їх значущість зростає в епохи руйнування традиційних умов життя. У нинішній ситуації, вважає М. Фуко, коли мораль кодів і встановлень виявляється вичерпаною, на перший план виходить «естетика існування» як мораль конкретного вчинку.

Як нікому іншому, йому кожного разу вдавалося тонко відчувати специфіку розумової ситуації і яскраво відповісти на її запит: підкреслити інтелектуальну гідність об'єктивного і неантропоморфного знання, тверезо оцінити міру соціальної заданості самої людини і її пізнання, не заперечуючи, проте, і того шансу на «самотворчість», якого людина, залишаючись людиною, ніколи не втрачає [7, с.303]. Пропонуючи позицію рефлексії відносно розуму, його класичної влади над істиною, автор народжує і нову традицію розуміння влади. Мікрософія є інтерсуб'єктивним мистецтвом мікросоціальної актуалізації, що значною мірою містить в собі засади етики та естетики існування як краси внутрішнього і зовнішнього діалогу особистості з оточуючим світом.

У нову традицію аналітики влади вписується і протиставлення центрованої політичної влади держави як єдиного владного органу і мережі периферійних і повсякденних владних відносин. Влада в контексті сучасного наукового інформаційного простору є «розпорошена» децентрована, та не лише детермінує, а і кон-

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

ституює становлення людини. Мікрософія розглядає мікросоціальні аспекти актуалізації феномену влади, найважливішим з яких є влада спонукання. Влада спонукання - це влада, сприяюча людському становленню, влада, що створює людину у формах її суб'єктивації. «Мені представляється, що під владою слід розуміти передусім множинність відносин сили, іманентних сфері, де вони здійснюються, утворюючи складову частину її устрою; гру, яка шляхом безперестанної боротьби і сутичок ці сили трансформує, посилює, перетинає, утворюючи ланцюги, системи - або ж, навпаки, розриви, протиріччя, які їх роз'єднують» [7, с.192]. Суб'єкт в цьому випадку формується крізь мікросоціальний контроль. Влада виявляється механізмом виробництва суб'єктивності.

Влада - скрізь. Вона актуалізує себе через науково-освітній простір у функції виробництва індивіда. Немає одного місця, де були б зосереджені усі владні структури і куди можна було б направити дію з їх усунення. Влада - не в наявності деякої центральної точки, вона не в центрі, звідки посилаються і розходяться її похідні форми. Влада - це рухливі відношення, які через свою нерівність постійно, індукують владні стани, завжди локальні і не стабільні. Повсюдність влади не в тому, що у когось є привілей зробити щось по-своєму, а в тому що вона виробляється кожною мить, у всякій точці, точніше, в довільному відношенні однієї точки до іншої. Основна сфера влади - внутрішня і зовнішня регуляція інформаційного дискурсу, в якому зафіксований розподіл усієї соціальної сфери на норму і ненормальне, публічне і асоціальне. А генерування і продукування цього дискурсу і є завданням науково-освітньої сфери.

У контексті сучасного інформаційного суспільства, зміни, що відбуваються у процесі формування управлінської культури, формування холістичного світогляду виражають, передусім, процеси розширення змісту наукового універсуму за рахунок становлення нових наук і навіть цілих комплексів наук, пов'язаних з дослідженням природи інформації, її структурної організації, суті і ролі в суспільному розвитку. Тут необхідно виділити інформаційно-комунікаційні технології, розвиток яких дозволяє виступити їм як детермінуючій складовій інформаційної єдності науки, освіти, культури і

виробництва, стати квінтесенцією їх розвитку [5].

Завдання сучасної освіти стосовно її впливу на розвиток духовної культури особистості ускладнюється також необхідністю протидіяти засобам масової інформації, змістовне наповнення яких нерідко суперечить потребам культурної людини. Однак наявність у сучасній духовній культурі певної кількості негативних явищ не означає їх негайної заборони. Культура взагалі не терпить зовнішніх заборон і норм, окрім тих, котрі створює сама. Але не усвідомлювати процеси, які відбуваються у культурному просторі, не помічати, що в «екології» мистецтва знижується частка і роль «високих взірців» класики і поширюються вульгарні, низькі форми, було б антропологічно небезпечно.

Мікрософія як мистецтво мікросоціальної актуалізації визначає сукупність механізмів, що забезпечують динамічний розвиток соціального організму. Культура й розум - захисні механізми величезної сили, але і захисно-виховну силу потрібно підтримувати та стимулювати - насамперед через систему науки та освіти. У рамках української держави, підвищення ролі освіти у формуванні позитивних особистісних якостей громадян можливе за умови відповідного аксіологічного спрямування та інформатизації науково-освітнього процесу» [3, с.185].

Цивілізаційна функція науки, освіти й виховання здійснюється як на мікрорівні індивіда, так і макрорівні соціального універсуму. Ця ідея лежить в основі творчості Й. Фіхте, філософсько-педагогічні ідеї якого стають актуальними на даному етапі розгортання цивілізаційного процесу. Саме Й. Фіхте першим установив та обґрунтовував функціональний зв'язок між людською творчістю, спрямованою на розвиток особистості, та самоформування людства. Людина, на думку філософа, є «не просто членом певного людського суспільства, бо за короткий відрізок часу її життя вона сама, завдяки науковим досягненням та вихованню, стає визнаним членом вічного ланцюга Духовного життя як такого, котрий має вищий суспільний порядок. Не підлягає сумніву, що до розуміння цього вищого порядку людину підводить така освіта, котра намагається охопити людину в цілому, підштовхуючи її таким чином до усвідомлення образу морального світопорядку, якого тут ніколи не буває, але

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

котрий має стати вічним, наперед заданим людською власною самодіяльністю» [2, с.124].

В означеному контексті має рацію В. Дільтей, коли пише, що «наукові досягнення, виховання й системи освіти зростають разом із народами, досягають зрілості та приречені на загибель. Але оскільки самі вихованці залежать від духу цілого, жодна теорія у світі не здатна запобігти занепаду народу або розвалу системи освіти. Запобігти такій духовній катастрофі може лише практика співпраці та кооперації» [2, с.125]. Тематизація холистичного сприйняття науково-освітнього простору в сучасній комунікативній філософії виводить проблематику мультикультуралізму на новий рівень, одночасно підкреслюючи її морально-етичний рівень, який перетворюється на інструмент самовдосконалення людства.

Висновки

Небезпеки і ризики в постіндустріальному суспільстві вимагають посилення наукової та освітньої компоненти цивілізаційного процесу. Слід зазначити, що як єдність соціо-біо-технічного розвитку він є науково-технічним процесом, процесом навчання і виховання, формування людства як відповідальної комунікативної спільноти. Рівні такого простору є різними: як макро-, так і мікросоціальними. Зокрема, соціалізація нової генерації, що на емпіричному рівні репрезентуватиме сучасне динамічне людство, для якого політичні кордони вже не мають культурно-антропологічного значення, передбачає інтерсуб'єктивне за-

своєння холистичних гуманістичних принципів на мікросоціальному та міжособистісному рівні, що враховуватимуть ціннісні аспекти всіх рівнів соціальності. У свою чергу, це потребує також створення нових правил і вищого рівня світової тотальної відповідальності, щоб зберегти цей новий простір світового діалогу.

Сьогодні в Україні проблема мікросоціального аксіологічного спрямування освітнього процесу в навчальних закладах набула особливої актуальності. Причинами тому слугують виклики сучасності - від змісту і спрямованості навчальних дисциплін, виховного процесу залежить духовна, морально-психологічна культура нації та рівень національної безпеки.

Звичайно, визначаючи соціокультурну аксіологічну спрямованість науково-освітнього простору, потрібно враховувати як реалії сьогодення, так і прогностовані перспективи розвитку суспільства. Зважаючи на амбівалентний стан сучасної особистості, неоднозначні соціокультурні впливи на неї, актуалізація влади в освітянському процесі нинішньої України має бути децентрованою, дисперсною, мікросоціальною, інтегративною, індивідуально-спрямованою, персоніфікованою та гуманістично орієнтованою, формуючою основу для патріотичного виховання, духовного збагачення і творчої діяльності абсолютно кожної особистості, щоб надати їй можливість розкрити свої здібності та самореалізуватися на благо Вітчизни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Габермас, Ю. Постметафізичне мислення II. Прагматичний поворот (продовження) / Ю. Габермас // Філософія освіти. – 2011. – № 1-2 (10). – С. 35–96.
2. Дильтей, В. Предпосылки или условия сознания либо научного познания / В. Дильтей // Вопросы философии. – 2001. – № 9. – С. 124–125.
3. Кремень, В. Г. Україна: проблеми самоорганізації. В 2 т. / В. Кремень, Д. Табачник, В. Ткаченко. – Київ : Промінь, 2003 – Т.2 : Десятиріччя суспільної трансформації. – 464 с.
4. Кремень, В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – Київ : Т-во «Знання» України, 2011. – С. 185–192.
5. Крымец, Л. В. Микрософия. Зарождение нового направления / Л. В. Крымец // ScienceRise. –2015. – Т.11, №1(16). – С. 100–104. doi: 10.15587/2313-8416.2015.53808.
6. Пунченко, О. П. Образование в системе философских ценностей: Монография / О. П. Пунченко, Н. О. Пунченко. – Одесса : Печатный дом, Друк Південь, 2010. – 506 с.
7. Фуко, М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет / М. Фуко [Пер. с франц. С. Табачниковой]. – Москва : Касталь, 1996. – С. 157–192.
8. Хабермас, Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас [Пер. с нем. С. В. Шачин]. – Санкт-Петербург : Наука, 2001. – 382 с.
9. Globalistics and globalization studies / Edited by L. Grinin, I. Ilyin, A. Korotayev. – Moscow : Publishing house Lomonosov Moscow State University, 2012. – 400 p.
10. The philosophy of communication : Thirteenth International Conference on Greek Philosophy

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

(18.08-25.08.2001) / International center for
Greek philosophy and culture: studies in Greek

philosophy series. – Rhodes, 2012. – 216 p.

Л. В. КРЫМЕЦ^{1*}

^{1*}Национальный университет обороны Украины им. И. Черняховского (Киев, Украина), эл. почта karnall@mail.ru, ORCID 0000-0001-7945-968X

МИКРОСОФИЯ ВЛАСТИ В КОНТЕКСТЕ НАУЧНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА

Цель. Актуализировать значение микрософии, как нового направления философских исследований, для анализа научно-образовательной реальности. **Методология.** В методологическом плане в процессе исследования основное внимание было сосредоточено на выявлении теоретических положений, обуславливающих концептуальность, системность существующих подходов к пониманию научно-образовательного пространства, на выяснении сущностных аспектов, лежащих в основе данного явления. Анализ основных тенденций развития властных отношений в научном и образовательном пространстве транзитивного украинского общества, а также оценка возможных перспектив формирования и дальнейшей эволюции общественных отношений, которые предполагают обращение к исследованию процессов, пока еще далеких от своего завершения, актуализировали использования методов вероятностного социального прогнозирования. **Научная новизна.** Современное научно-образовательное пространство концептуализовано как интерактивная целенаправленно организованная среда, основным субъектом которой является сознательная, ответственная и творческая личность, формируется в процессе осуществления научной и образовательной деятельности. Децентрализация управления научно-образовательным пространством данная одним из важных приоритетов общественного развития. Принцип децентрализации власти предполагает формирование многомерной сверхсложной системы взаимосвязи и взаимодетерминации управленческих субъектов, основными механизмами которой является социальный диалог и самоорганизация. **Выводы.** Научно-образовательное пространство является контекстом, мерилем и сосредоточением большинства векторов актуализации социального управления. Именно в научно-образовательном пространстве формируется активный, целеустремленный и креативный гражданин, должен стремиться как к сознательному и ответственному общественному управлению и самоуправлению, так и к добросовестному выполнению управленческой воли в системе властных отношений. Постнеклассическая научно-образовательная реальность видится нами как коммуникативная сфера, что имеет динамическую структуру и предстает в неустойчивости и непрерывности взаимодействия различных уровней развития. Информационная научно-образовательная реальность представляет себя как в мире фиксированных властных отношений в пределах устоявшихся социальных институтов, так и в определенной виртуальной коммуникативно-сетевой неуволности. Именно поэтому и актуализируется проблема определения сущности властных отношений в научно-образовательном пространстве. Микрософия как искусство микросоциальной актуализации помогает расширить мировоззренческие ориентиры в рассматриваемом аспекте.

Ключевые слова: микрософия; искусство; власть; научно-образовательное пространство; социальное взаимодействие; социальный субъект; социальный диалог

L. V. KRYMETS^{1*}

^{1*}National Defence University of Ukraine (Kyiv, Ukraine), e-mail karnall@mail.ru, ORCID 0000-0001-7945-968X

MICROSOPHY OF POWER IN THE CONTEXT OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL SPACE

Purpose. The article is aimed to actualize the value of microsophy as the new direction of philosophical research, to analyze scientific and educational reality. **Methodology.** In terms of methodology used in the study, the focus was on identifying the theoretical positions that lead conceptuality, systematic approaches to understanding existing scientific and educational space, to clarify the essential aspects that underlie this phenomenon. Analysis of the main trends of power relations in the scientific and educational space of transitive Ukrainian society, as well as assessment of possible prospects for development and further evolution of public relations, providing treatment to study the processes are still far from complete, actualized using probabilistic methods of social forecasting.

doi 10.15802/ampr2016/72233

© Крымець Л. В., 2016

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

Originality. Modern scientific and educational space is conceptualized as an interactive purposefully organized environment, the main subject of which is conscious, responsible and creative personality, is formed in the course of research and education. Decentralization of scientific and educational space is designated one of the important priorities of social development. The principle of decentralization of power involves the formation of a multi-dimensional system of mutual confrontation and daunting interdetermination of management, the main mechanism of which is social dialogue and self-organization. **Conclusions.** Scientific and educational environment is the context, measure and vector updating section majority of social management. It is a scientific and educational space formed by an active, purposeful and creative citizen who has to seek a conscious and responsible public administration and government, and to the faithful implementation of the management system will power relations. Postnonclassical scientific and educational reality is seen by us as a communicative area that has a dynamic structure and appears in instability and continuous interaction between different levels of development. Information scientific and educational reality represents itself as the world's fixed power relations within established social institutions, and in particular communicative virtual network elusiveness. That is why actualized the problem of determining the nature of power relations in the scientific and educational space. Microsophy as art micro social updating helps expand the ideological guidance in the defined context.

Key words: microsophy; art; government; scientific and educational space; social interaction; social subject; social dialogue

REFERENCES

1. Habermas Yu. Posmetafizichne mislennia II. Prahmatychnyi povorot (prodovzhennia) [Postmetaphysical thinking. Pragmatic turn (sequel)]. *Filosofia osvity – Philosophy of education*, 2011, no. 1-2(10), pp. 35-96.
2. Diltey V. Predposylki ili usloviya soznaniya libo nauchnogo poznaniya [Requirements or conditions of consciousness or scientific knowledge]. *Voprosy filosofii – Problems of Philosophy*, 2001, no. 9, pp. 124-125.
3. Kremen V.H., Tabachnyk D., Tkachenko V. *Ukraina: problemy samoorganizatsii. Tom 2: Desiatyrichchia suspilnoi transformatsii* (Ukraine: problems of self-organization. Vol. 2: Decades of social transformation). Kyiv, Promin Publ., 2003. 464 p.
4. Kremen V.H. *Filosofia liudynotsentryzmu v osvithomu prostori* [Humanocentrism philosophy in educational space]. Kyiv, «Znannia» Ukrainy Publ., 2011. pp. 185-192.
5. Krynets L.V. Mikrosophiya. Zarozhdeniye novogo napravleniya [Microsophy. The rise of a new direction]. *ScienceRise*, 2015, no. 11 (16), pp. 100-104. doi: 10.15587/2313-8416.2015.53808.
6. Puchenko O.P., Puchenko N.O. *Obrazovaniye v sisteme filosofskikh tsinnostey* [Education system of philosophical values]. Odessa, Pechatnyy dom, Druk Pivden Publ., 2010. 506 p.
7. Fuko M. *Volya k istine: po tu storonu znaniya, vlasti i seksualnosti. Raboty raznykh let* [The will to truth: Beyond the knowledge, power and sexuality. Works of different years]. Moscow, Kastal Publ., 1996, pp. 157-192.
8. Habermas Yu. *Moralnoye soznaniye i kommunikativnoye deystviye* [Moral consciousness and communicative action]. Saint Petersburg, Nauka Publ., 2001, 382 p.
9. Grinin L., Ilyin I., Korotayev A. *Globalistics and globalization studies*. Moscow Publ., Publishing house Lomonosov Moscow State University, 2012. 400 p.
10. Thirteenth International Conference on Greek Philosophy «The philosophy of communication». Rhodes, 2012. 216 p.

Стаття рекомендована до публікації д. філос. н., проф. З. Ф. Самчук

Надійшла до редколегії 02.02.2016

Прийнята до друку 01.06.2016

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ

УДК 130.12

А. В. ХАЛАПСИС^{1*}

^{1*}Национальная металлургическая академия Украины (Днепропетровск, Украина), эл. почта prof.halapsis@gmail.com, ORCID 0000-0002-9498-5829

ЧУДЕСА И СОВЕРШЕНСТВО БЫТИЯ: ТЕОЛОГИЧЕСКИЕ КОРНИ НАУЧНЫХ КОНЦЕПЦИЙ

Цель статьи заключается в исследовании западной картины мира в аспекте представлений о возможности сверхъестественного вмешательства в бытийные процессы. **Методология.** Я исхожу из тезиса, что каждая культурно-историческая общность обладает набором присущих ей представлений о принципах реальности, на основании которых возникают уникальные «вселенные смыслов». Историческое пространство приобретает неевклидовы свойства, которые определяют специфические культурные установки соответствующих обществ и присущая им мифология. **Новизна.** Проблема чуда была рассмотрена в контексте психологической потребности в религиозном авторитете, которая находит свое выражение в религиозных и нерелигиозных (научных) картинах мира, на глубинном уровне связанных между собой посредством инвариантных шаблонов мышления. Доказано, что полноценное существование религии невозможно без чудесной составляющей. Продемонстрировано, что под влиянием развития общества происходит трансформация представлений как о богах, так и творимых ими чудесах. Выявлены теологические истоки научных представлений о необходимости и закономерности естественных процессов. **Выводы.** Религия предполагает эмоциональную вовлеченность и доказательство, что реализуется посредством чуда. Наука Нового времени воспроизводит на своем уровне теологическую концепцию неизменности Бога и Его воли. На протяжении истории человечества меняются не только характер чудесного (общий тренд здесь - расширение границ «обыденного»), но и предполагаемый субъект чуда (и здесь тренд - абстрагирование).

Ключевые слова: реальность; чудеса; совершенство; божественный план; теология; красота научной теории

Актуальность темы исследования

В августе 975 года воображение жителей Византии было потрясено невиданным прежде событием: в небе появилась огромная комета, которая ярко светила с полуночи до утра на протяжении восьмидесяти дней, а видом своим напоминала кипарис; люди были напуганы и озадачены. Вопрос касался национальной безопасности, поэтому император Иоанн I Цимисхий сформировал комиссию экспертов для изучения непонятого феномена. Поскольку событие было небесным, а структур, подобных НАСА, у римеев не было, выбор монарха пал на двух церковных сановников - Симеона и Стефана. После тщательного исследования комиссия пришла к единодушному выводу, что комета предвещает Иоанну победу над врагами и долгие годы жизни. О гонораре за качественную проведенную экспертизу ничего не известно, но можно не сомневаться, что в долгу император не остался.

Рассказывая об этом [10, p.211-212], Лев Диакон не скрывает негодования. Историк уверен в компетентности экспертов, считая, что их

искусство позволяло Симеону и Стефану увидеть будущее. Возмущение Льва вызвало то, что хитрые сановники дали Иоанну Цимисхию наиболее приятный для него ответ, хотя должны были сказать правду о том, что грядут мятежи, варварские вторжения, гражданские войны, голод, мор и почти полное уничтожение Ромейского государства.

В рамках своей парадигмы каждый участник этой истории, включая рассказчика, действовал не только вполне разумно, но и наиболее логично: император призвал специалистов из структуры, которая ближе всего к небесам, те дали заключение наиболее политически целесообразное и финансово выгодное, Лев, писавший свою книгу уже после произошедших событий, уличил сановников во лжи, но ему и в голову не пришло усомниться в способности священников читать небесные знамения, равно как и в том, что это было знамение. Одно остается непонятым: если бы Симеон и Стефан действительно раскрыли императору Иоанну будущее, смог бы он его изменить?

Культурные шаблоны превращаются в привычку зрения. Опыт, лишенный интерпретации

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ

онной составляющей - чистый опыт - почти невозможен. Появись подобная комета в наше время, отношение к ней, а также выбор экспертов, привлеченных политическими лидерами, были бы наверняка иными.

Интерпретации реальности не могут не оказывать влияние и на саму реальность, по крайней мере, на ту ее часть, которая вовлечена в орбиту человеческой деятельности: не только кометы, но уже и наши корабли бороздят космические просторы. Впрочем, хотя мы и научились в некоторых пределах изменять реальность, но все же не можем управлять ею, ибо, ибо что бы ни говорили последователи просветленного индийского принца или сторонники модных ныне учений, у нас нет кода доступа к исходникам бытия; используя законы природы, человек не может их регулировать.

Однако из того, что этого не можем сделать мы, еще не следует, что это не может сделать никто. И когда человек наблюдает нарушение протекания естественных процессов, он задумывается о существах, которые гипотетически могли бы делать то, чего не могут люди - управлять реальностью. Или наоборот - задумываясь о таких существах, он начинает искать подтверждение их способностям. Речь, конечно, не о тех, кто ушел в себя и создал свой собственный мир, а о тех, кто может невероятным образом изменять реальность этого, - о тех, кого люди называют богами.

Хорошая новость заключается в том, что связаться с богами несложно - почти в каждом населенном пункте нашей планеты есть хотя бы один офис, работники которого любезно помогут желающим сформулировать свои просьбы к небесам и пообещают доставить их по назначению. Но есть и плохая новость: никто не гарантирует результативность обращения. Я не буду поднимать болезненную тему лицензирования и аккредитации небесных представительств, равно как и не буду рассматривать вопрос о причинах конкуренции между ними - вызваны ли они проблемами на местах, или отражают соперничество их небесных руководителей. Впрочем, на деле божественная конкуренция не такая большая, как можно было бы ожидать, и на одном культурно-историческом пространстве редко серьезно соперничают более двух-трех религий. А зачастую - утверждается одна, имеющая, как правило, несколько локальных вариаций.

При этом следует заметить, что религиозные паттерны выходят далеко за пределы церковной оградки и оказывают влияние и на ту часть общества, которая к соответствующей религии относится индифферентно, а то и попросту - враждебно. Забавно, но даже западный атеизм глубоко монотеистичен: его сторонники по умолчанию принимают, что Бог один, хотя и уверены, что Его - нет. Традиции, которые разделяют люди, выросшие в тех странах, где к небесам возвышаются кресты, определяют и содержание всех остальных очевидностей. Житель Запада скорее поставит под сомнение бытие Бога, нежели Его же совершенство.

Однако эти очевидности влекут за собой множество вопросов, ответы на которые отнюдь не очевидны. Как связано совершенство Бога с Его моделью менеджмента? Иными словами, совершает ли Совершенное существо чудесное вмешательство в мировые процессы? Эти и подобные им сугубо теологические вопросы не оставались, однако, делом только теологии, оказывая немалое влияние на мировоззрение западного человека, на его политику и экономику, юриспруденцию и медицину, искусство и военное дело, но в особенности - на научную революцию Нового времени. Я *намереваюсь* исследовать историю становления того типа мышления, который сделал само понятие чуда синонимом чего-то баснословного.

Методология

При исследовании данной проблемы я исходил из тезиса, что каждая культурно-историческая общность (локальная цивилизация) обладает набором присущих ей представлений о принципах реальности («законах природы»), на основании которых возникают уникальные «вселенные смыслов». Вещи, невозможные в одних «мирах», могут быть «естественными» и даже обыденными - в других. Историческое пространство приобретает неевклидовы свойства, которые определяют специфические культурные установки соответствующих обществ и присущая им мифология. Это выдвигает и новые требования как к познанию иных культурных миров вообще, так и к интерпретации происходящих в них процессов - в частности. Подробно эти вопросы я рассмотрел в статье «On the nature of the gods, or Epistemological polytheism as history comprehension method» [7].

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ

Разработанный в указанной статье *метод* эпистемологического политеизма предполагает приверженность теологическому нейтралитету при погружении в прошлое. Это, в частности, означает, что исследователь не вправе навязывать читателю свои оценочные суждения относительно религиозных представлений иных народов. Недопустимо ни прямо утверждать, ни намекать, что, например, Исида или Кетцалькоатль - «ненастоящие» боги, а «настоящими» являются какие-то другие. Поскольку достоверных данных о небесном правительстве у нас нет, равно как нет данных и об его отсутствии, ученому (философу), претендующему на объективность своих выводов, следует исходить из допущения, что каждый из богов - настоящий в рамках соответствующей системы смыслов и теряет свою реальность за ее пределами. Вопрос же о подлинности в прямом смысле не может быть предметом научного обсуждения. Если в личной жизни человек имеет полное право отдавать предпочтение одному богу, отвергая всех прочих, то, будучи исследователем, он должен ко всем богам относиться с равной почтительностью, никого из них не выделяя, равно как и не унижая предмет чужой веры.

К сказанному добавлю еще одну уточняющую деталь для предупреждения возможных недоразумений. Когда речь идет о политеистических божествах или о боге вообще, я использую написание с маленькой буквы; когда же явно подразумевается Бог христиан, я использую написание с большой буквы исходя из тех соображений, что в рамках христианского мировоззрения это слово фактически является заменой имени; ничего иного мною при этом не подразумевается.

Изложение основного материала

Страх и надежда, кнут и пряник - главные инструменты влияния богов на сознание смертных. Чтобы их использовать, они должны время от времени *нарушать* существующий порядок вещей. Вовсе не случайно греческие театральные выступления имели обычай заканчиваться «богом из машины», что имело не столько жанровый (в отличие от «кавалерии из-за холмов»), сколько религиозный смысл. Чудо как чрезвычайное вмешательство, - что может быть более весомым аргументом в пользу религии? И жизнь людей в той или иной степени

подчинена богам, и исторические события, - во всем чувствовалось их влияние. Боги были участниками истории, не раз «появляясь из машины», они приходили на помощь или нарушали планы; боги были реальны и близки, любой грек мог легко назвать десятки случаев божественного вмешательства, части из которых он сам был свидетелем.

Люди возносят богам молитвы и совершают жертвоприношения, работа богов - совершать чудеса для подтверждения и стимуляции веры. Боги Олимпа требовали от людей лишь должного уважения. В целом, они вполне доброжелательны, и люди к ним относились по-семейному, как к друзьям и помощникам. Марк Аврелий приводил молитву жителей Афин: «Ниспошли дождь, милый Зевс, на пашни и долины афинян», добавляя: «Поистине, нам следует либо вовсе не молиться, либо вот так - просто и благородно» [11, p.70].

Христианские же теологи из лучших намерений не только запретили своему Богу грешить [13, p.58], но и отобрали право действовать, поймав в ловушку совершенства и всеведения: для Зевса, который никому ничего не должен, гораздо проще изменить мир, нежели для Бога христиан - нарушить собственный совершенный план. Начало было положено святым Августином, который из вечности Бога вывел вечность и *неизменность* Его воли [1, p.316]. Под благовидным предлогом Богу придали такую степени совершенства, которая полностью лишила Его пространства для маневра. Он знает все, что было, есть *и будет*, а значит, Его ничто не может удивить и заставить изменить собственное решение. История оказывается излишним, а с учетом того, что подавляющее большинство ее участников отправятся прямоком в ад - и довольно жестоким процессом. Свой изощренный садизм (например, решение отправить на вечные муки некрещенных младенцев) святые отцы вслед за Августином приписали Богу, выставив Его в чрезвычайно дурном свете. Надо было обладать поистине виртуозным мастерством, чтобы при этом делать вид, что все это делается для вящей славы Божьей.

Благочестивые мыслители попытались совершить с Богом то же, что совершил Кронос с Ураном, который, будучи оскотлен, лишился своей (мужской) силы, а значит - творческой способности. В случае с христианским Богом

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ

внешне все выглядело более чем благопристойно, ведь на Него никто открыто не покушался. Однако приписав Всевышнему неизменную волю, его тем самым отстранили от власти - Он создал мир, а обо всем остальном позаботятся теологи, уверяя окружающих, что им известна Его воля и у них прямой канал связи с небесами.

В одном эссе Хорхе Луис Борхес описал общество, имеющее весьма забавное устройство. Короля избирали жрецы, и сразу после выборов его ослепляли и отрубали конечности, дабы ничто не отвлекало монарха от размышлений. Он никогда не видел свою королеву, всю жизнь проводя в пещере. Круг общения короля составляли четверо жрецов и двое слуг, которые обмазывали его нечистотами. Лишь во время войны монарха водружали на носилки и отправляли в самую гущу сражения, где он, как правило, сразу же погибал. При этом считалось, что король обладал абсолютной властью. Бога люди этого племени измыслили по образу и подобию своего короля: это слепое, уродливое и беспомощное существо, наслаждающееся неограниченной властью [3, p.116-117].

Доктора теологии с радостью загнали бы своего Бога если и не в пещеру, то в трансцендентную бутылку, однако у Него оказался мощный союзник в лице народной религии, в которой нет места абстракциям высоких порядков, зато есть вполне практические запросы. Послужившая источником вдохновения для легиона теологов, доктрина мрачного гиппонского епископа никогда не имела большого воздействия на живую практику религиозности. На стороне Бога оказались булочники, торговцы и портнихи, ни слова не понимавшие полатыни, однако искренне верившие, что Бог постоянно творит чудеса.

Церковное руководство быстро сориентировалось, оценив открывшиеся перспективы, и усилило позиции Всевышнего, ограничив притязания теологов. Последние, упражняясь в остроумии, сочинили немало доказательств бытия Божьего, но единственное доказательство, имеющее силу для подавляющего большинства прихожан - чудо, причем не во времена пророков или апостолов, а здесь и сейчас.

Есть потребность - и чудеса посыпались как из рога изобилия. Лишь самый бедный храм не имел хотя бы одной чудотворной иконы, лишь в самом глухом селе не было чудотворного ис-

точника, лишь самый нерадивый князь не располагал коллекцией конечностей святых. Предприниматели от Церкви ложными чудесами и поддельными реликвиями поддерживали, тем не менее, пламя веры, давно остывшее бы, будь у теологов больше власти. Короче говоря, простодушие и корысть помешали фанатизму догматиков оскотить Бога.

Возникло как бы два мира под одной крышей. В одном - мире мужчин, лишивших себя женской ласки - Божество превратилось в застывший, неизменный, холодный и совершенный интеллект, а мир - в отлаженный механизм (образ механических часов наверняка пришел бы в голову схоластам задолго до Лейбница, имей они их в своем распоряжении), в другом - чудеса происходили повсюду, знамения были на каждом углу, а ведьмы никогда не переводились.

Однако первый мир едва ли далеко выходил на пределы монастырских келий и университетских аудиторий, не будучи в силах серьезно ограничить чудесную реальность второго мира. Наука стала проектом, запущенным изнутри Церкви ее «пятой колонной» - теологией. Последнее не означает, конечно, что теология родила науку, но при родах присутствовала. И дело не столько в личностях, подобных Сильвестру II, сколько в том, что научные представления о красоте теории [4; 6; 8; 9; 12; 14; 15] в сущности оказались инвариантом религиозной идеи совершенства Бога; наука - это теология в квадрате.

Поэтому неудивительно, что сорвавшаяся с церковной цепи наука пошла по пути, намеченному своей крестной матерью - теологией; пошла, и превзошла ее, взявшись толковать, *что в этом мире быть может, а чего - нет*. Даже самые абстрактные теологические системы хоть и с неохотой, все же допускали право Бога творить чудо, а значит - менять установленный (Им же) порядок, мотивируя это рассуждениями, смысл которых сводился к тому, что нарушение плана является частью плана. Ученые в своем большинстве не стали ниспровергать Бога. Они просто отобрали у Него право на чудо.

Молния перестала разрывать небо, став лишь явлением природы, да и другие чудеса стали вызывать вопросы. В таких условиях Церковь была вынуждена призвать на помощь теологию, которая для нее была одновременно и помощницей, и головной болью. Ведь как бы

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ

по-разному ни трактовали бытие парящие в абстрактных сферах теологи и занимающиеся продажей священных реликвий церковные дельцы, они находились в симбиозе: теологи оправдывали власть Церкви над душами мирян, а та, в свою очередь, давала им работу. Наука же стала представлять прямую угрозу, когда стало очевидно, что контроль над нею утратила не только Церковь, но и теология. Перед лицом общей опасности прежние разногласия отошли на второй план. С теологических систем был снят гриф «Для служебного пользования», а их авторы, польщенные оказанным доверием, взялись отделять «чистую религию» от «народных суеверий». И здесь оказалось, что сделать это безболезненно не получится, ибо чтобы нечто подобное осуществить, необходимо обладать если и не личным сакральным авторитетом, то хотя бы надежными верительными грамотами. С ними возникла заминка, ибо если в прежние времена достаточно было печати церковной канцелярии, то с падением церковного влияния этого стало мало - если печать канцелярии, то непременно Небесной. А без грамоты только и оставалось, что уходить от стрел критики в область трансцендентного. Заняв в ней устойчивую позицию, можно было бы раздавать вечные истины направо и налево, объясняя и суеверам, и маловерам как *на самом деле* работает Бог. Проблема в том, что, рассуждая о трансцендентном, сам теолог вовсе «не был» ни в каком месте, которое можно было бы назвать словом «трансцендентное». Умозрительные гипотезы способны *обозначить* позицию, но не служить доказательством, ибо духовные путешествия никаким образом не фиксируются, и скептик может потребовать штамп, удостоверяющий прохождение границы миров.

Если нечто неопровержимо, но и недоказуемо, то оно переходит в разряд умозрительных концепций, которые можно разделять теоретически, но которые не вызовут живого *практического отклика*. Теологические системы мало что значат без конкретной связи с высшими силами, - связи, которая была бы в состоянии преодолеть ужас холодной бессмысленности мира; деизм - лишь лицемерная и осторожная версия атеизма. От таких манипуляций с трансцендентным совсем недалеко до сведения его к иллюзии, как это сделал, например, Жорж Батай, с изумительной непристойностью отказавший богам в реальности [2, p.36-37].

А вот пограничные состояния изрядно способствуют пробуждению религиозного чувства, поэтому неудивительно, что большинство постоянных посетителей храмов - люди преклонного возраста. Однако было бы ошибочно религиозную веру целиком сводить к страху смерти. Люди всегда боялись умирать, но идеи возможности загробного блаженства или перспектив перерождения появляются далеко не повсеместно. Должна быть *реакция* со стороны неба. Ведь дело не в том, что кто-то хочет жить вечно (мало ли что кому-то придет в голову!), а в том, что такая вера получает (или не получает) санкцию и подтверждение. Это могут быть явленные ауспиции, исполнившееся пророчество, не поддающиеся объяснению факты, - короче говоря, все, что противоречит «законам природы», причем законы Ньютона - лишь частный случай. Люди могли не думать о «законах» и не предполагать, что к природе можно применить это слово, но представления о *порядке вещей* были у них всегда. Но вот на чем основан этот порядок?

Если у Бога есть *совершенный* (и завершённый) план, то нелепо надеяться, что чьи-либо молитвы внесут в него коррективы. Человеку невозможно изменить мир, в котором Бог созерцает лишь то, что заранее Сам же запланировал. Если же мир настроен на потребности человека, тогда он преобразует его в соответствии со своими запросами, а молитва оказывается обращением к «службе поддержки». На основе «жалоб» и «предложений» система совершенствуется, а благодарственные молитвы могут быть неким аналогом «пяти звезд», которые пользователи ставят за удачные разработки. Понятно, что в этом случае говорить о совершенстве этой «службы» или ее Начальника (у Которого есть лучший из возможных планов для лучшего из возможных миров) не приходится; это компенсируется с лихвой, ибо *только мир, лишенный цели, имеет смысл*. В этом контексте представляют интерес «неавгустинские теологии», рассматривающие Бога как артиста [16], или утверждающие, что «как Творец, а не как Демиург, Бог вообще не действует по плану» [5, p.204].

Именно отсутствие плана позволяет Богу действовать, а сами чудеса - считать их багом или фичей - разрывают не только материалистическое одеяло, но и идеалистическую трансцендентную обертку, в которую заворачивают

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ

чивают божественность. И дело здесь не в масштабе, и даже не в реальной пользе от чуда (хотя и это важно); самое главное - что божество вообще ответило, что оно заинтересовано в этом мире и его обитателях, а не занято только собой, как бог Аристотеля. Последний интересен только достаточно узкой целевой аудитории интеллектуалов, но даже они не станут строить храмы подобным трансцендентным божествам. Большинству же нужен такой бог, которому можно было бы пожаловаться на житейские невзгоды или на начальника-самодура, который займется здоровьем и карьерой своих подопечных, станет их финансовым консультантом, брачным агентом и семейным психологом.

Но есть еще одно обстоятельство. Абсурдно ожидать, что небеса отреагируют на каждое к ним обращение, но хотя бы время от времени и хотя бы в особых случаях человеку необходимо наблюдать ответную реакцию, иначе он начинает подозревать, что его молитвы уходят в никуда. Немного напрягает, когда при попытке соединиться с божеством человек слышит одно и то же: «Абонент находится вне зоны досягаемости». И здесь чудо (пока в него верят) оказывается тем «дымящимся пистолетом», который демонстрирует как могущество небес, так и их вовлеченность в земные события. Религия без чуда - как любовь без секса, со всеми вытекающими следствиями.

Выводы

Чистая вера - довольно редкое блюдо, чтобы какая-либо религия рассчитывала только ею и питаться. Пламя веры быстро угасает без чудес, представляющих собой свидетельство сверхъестественного вмешательства в обычный (обусловленный законами природы или неизменной волей божества) порядок вещей. Появление бога «из машины» демонстрирует его заинтересованность в подлунном мире и дает ему возможность проявить свою волю и реализовать свою власть; кроме того, чудо дает религии важнейшую эмоциональную составляющую.

С теми или иными оговорками сказанное может быть применено к любой религиозной системе; применимо оно и к христианству. Но в его недрах возникает не имеющая прямых аналогов в других культурах особая страта теологов (не путать со священниками!), представители которой профессионально занимаются пере-

водом воли Творца на язык греческой философии. Потребность в этой страте была вызвана ощущением фундаментального разрыва между - говоря словами Павла - Иерусалимом и Афинами, и необходимостью во что бы то ни стало его преодолеть. Задача была выполнена, но за счет мумификации Бога под предлогом наделения Его совершенными качествами.

Так теология заложила в церковное учение мину замедленного действия, безопасную до тех пор, пока живая практика религиозности и церковная практика чудесного бизнеса игнорировала абстрактные построения вошедших в раж ученых монахов. Наука, выступая как наследница теологии, переняла у последней ее интенцию, выводит необходимые следствия, тем самым подрывая эту мину. Причем удар по религии наносит не знание само по себе, а то из его следствий, которое заставляет усомниться как в достоверности отдельных чудес, так и в чудесности всего мира.

На протяжении истории человечества меняются не только характер чудесного (общий тренд здесь - расширение границ «обыденного»), но и предполагаемый субъект чуда (и здесь тренд - абстрагирование). Первые боги - это духи предков, позже боги становятся силами природы, затем боги превращаются в что-то наподобие верховных принципов. Монотеизм - это дальнейший шаг на пути абстрагирования, когда вся божественность переносится на Одного носителя. Тем не менее, в отношении человека к божеству изменилось не так уж много, и главное требование, выдвигаемое к богам - это способность сверхъестественным образом управлять реальностью, проще говоря - чудить.

P.S. Жесткие требования к объему статьи не позволили мне полностью раскрыть заявленную тему. В следующем выпуске журнала «Антропологічні виміри філософських досліджень» я планирую опубликовать еще одну статью, которая станет логическим продолжением этой.

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Augustine. The Confessions of St. Augustine / Augustine [transl. J. G. Pilkington]. – New York : Liveright Publishing, 1943. – I, 414 p.
2. Bataille, G. Theory of religion / G. Bataille [transl. R. Hurley]. – New York : Zone Books, 1989. – 126 p.
3. Borges, J. L. Doctor Brodie's report / J. L. Borges [transl. N. T. di Giovanni]. – New York : E. P. Dutton & Co., 1972. – 128 p.
4. Dubay, T. The evidential power of beauty: science and theology meet / T. Dubay. – San Francisco : Ignatius Press, 1999. – 365 p.
5. Foster, M. B. Political philosophies of Plato and Hegel / M. B. Foster. – 2 ed. – New York : Russell & Russell, 1965. – xii, 232 p.
6. Glynn, I. Elegance in science: the beauty of simplicity / I. Glynn. – New York : Oxford University Press, 2010. – 304 p.
7. Halapsis, A. On the nature of the gods, or "Epistemological polytheism" as history comprehension method / A. Halapsis // Evropský filozofický a historický diskurz. – 2015. – Vol. 1. – Iss. 1. – P. 53–59.
8. Inglis, M. Beauty is not simplicity: an analysis of mathematicians' proof appraisals / M. Inglis, A. Aberdeen // Philosophia Mathematica. – 2015. – Vol. 23. – Iss. 1. – P. 87–109. doi: 10.1093/philmat/nku014.
9. Kuipers, T. A. F. Beauty, a road to the truth / T. A. F. Kuipers // Synthese. – 2002. – Vol. 131, № 3. – P. 291–328. doi: 10.1023/A:1016188509393.
10. Leo the Deacon. The History of Leo the Deacon: Byzantine military expansion in the tenth century / Leo the Deacon [transl. A.-M. Talbot and D. F. Sullivan]. – Washington : Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2005. – xix, 264 p.
11. Marcus Aurelius. The Meditations of Marcus Aurelius / Marcus Aurelius [transl. J. Collier]. – Rev. ed. – London : Walter Scott, 1887. – xxvii, 212 p.
12. McAllister, J. W. Beauty and revolution in science / J. W. McAllister. – Ithaca; London : Cornell University Press, 1999. – 231 p.
13. Nietzsche, F. Beyond good and evil / F. Nietzsche [transl. J. Norman]. – New York : Cambridge University Press, 2002. – xxxiv, 193 p.
14. Walhout, P. K. The beautiful and the sublime in natural science / P. K. Walhout // Zygon. – 2009. – Vol. 44. – Iss. 4. – P. 757–776. doi: 10.1111/j.1467-9744.2009.01032.x.
15. Weinberg, S. Dreams of a Final theory / S. Weinberg. – New York : Vintage Books, 1994. – xi, 340 p.
16. Woodward, J. Simplicity in the best systems account of laws of nature / J. Woodward // British Journal for the Philosophy of Science. – 2014. – Vol. 65. – Iss. 1. – P. 91–123. doi:10.1093/bjps/axt026.

О. В. ХАЛАПСИС^{1*}

^{1*} Національна металургійна академія України (Дніпропетровськ, Україна), ел. пошта prof.halapsis@gmail.com, ORCID 0000-0002-9498-5829

ЧУДЕСА І ДОСКОНАЛІСТЬ БУТТЯ: ТЕОЛОГІЧНІ КОРИННЯ НАУКОВИХ КОНЦЕПЦІЙ

Мета статті полягає в дослідженні західної картини світу в аспекті уявлень про можливості надприродного втручання в буттєві процеси. **Методологія.** Я виходжу з тези, що кожна культурно-історична спільнота має набір властивих їй уявлень про принципи реальності, на базі яких виникають унікальні «всесвіти смислів». Історичний простір набуває неевклідові властивості, які визначають специфічні культурні установки відповідних суспільств і притаманна ним міфологія. **Новизна.** Проблема чуда була розглянута в контексті психологічної потреби в релігійному авторитеті, яка знаходить своє вираження в релігійних і нерелігійних (наукових) картинах світу, на глибинному рівні пов'язаних між собою за допомогою інваріантних шаблонів мислення. Доведено, що повноцінне існування релігії неможливо без чудової складової. Продemonстровано, що під впливом розвитку суспільства відбувається трансформація уявлень як про богів, так і про чудеса, які вони творять. Виявлено теологічні витоки наукових уявлень про необхідність і закономірність природних процесів. **Висновки.** Релігія передбачає емоційну залученість і доказ, що реалізується за допомогою чуда. Наука Нового часу відтворює на своєму рівні теологічну концепцію незмінності Бога і Його волі. Протягом історії людства змінюються не тільки характер чудесного (загальний тренд тут - розширення меж «буденного»), а й суб'єкт дива (і тут тренд - абстрагування).

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ

Ключові слова: реальність; чудеса; досконалість; божественний план; теологія; краса наукової теорії

ALEXIS HALAPSIS^{1*}

^{1*}National Metallurgical Academy of Ukraine (Dnipropetrovsk, Ukraine), e-mail prof.halapsis@gmail.com,
ORCID 0000-0002-9498-5829

MIRACLES AND THE PERFECTION OF BEING: THE THEOLOGICAL ROOTS OF SCIENTIFIC CONCEPTS

Purpose of the article is to study the Western worldview as a framework of beliefs in probable supernatural encroachment into the objective reality. **Methodology** is underpinned with the idea that every cultural-historical community envisions the reality principles according to the beliefs inherent to it which accounts for the formation of the unique “universes of meanings”. The space of history acquires the Non-Euclidean properties that determine the specific cultural attitudes as well as part and parcel mythology of the corresponding communities. **Originality** consists in the approach to the miracle as a psychological need in a religious authority, expressed through the religious and non-religious (scientific) worldviews, which are interconnected by invariant thinking patterns deeply inside. It has been proven that the full-fledged existence of the religion is impossible without a miraculous constituent. It has been illustrated that the development of society causes a transformation of beliefs in gods and in miracles they do. The theological origins of the scientific beliefs stating the importance and regularity of the natural processes have been outlined. **Conclusions.** Religion suggests emotional involvement and reasoning which is realized by means of a miracle. The modern science reproduces the theological concept of the permanence of God and His will at own level. Through the history of humankind not only the nature of miracle (whereof the common tendency belongs to the daily reality expansion) underwent changes but also its suggested subject (wherein abstraction is in trend).

Key words: reality; miracles; divine plan; perfection; theology; beauty of a scientific theory

REFERENCES

1. Augustine. The Confessions of St. Augustine. New York, Liveright Publ., 1943. 414 p.
2. Bataille G. Theory of religion. New York, Zone Books Publ., 1989. 126 p.
3. Borges J.L. Doctor Brodie's report. New York, E. P. Dutton & Co Publ., 1972. 128 p.
4. Dubai T. The evidential power of beauty: science and theology meet. San Francisco, Ignatius Press Publ., 1999. 365 p.
5. Foster M.B. Political philosophies of Plato and Hegel. 2 ed. New York, Russell & Russell Publ., 1965. 232 p.
6. Glynn I. Elegance in science: the beauty of simplicity. New York, Oxford University Press Publ., 2010. 304 p.
7. Halapsis A. On the nature of the gods, or “Epistemological polytheism” as history comprehension method. *Evropský filozofický a historický diskurz*, 2015, vol. 1, issue 1, pp. 53-59.
8. Inglis M., Aberdein A. "Beauty Is Not Simplicity: An Analysis of Mathematicians' Proof Appraisals." *Philosophia Mathematica*, 2015, vol. 23, issue 1, pp. 87-109. doi: 10.1093/philmat/nku014.
9. Kuipers T.A.F. Beauty, a road to the truth. *Synthese*, 2002, vol. 131, no. 3, pp. 291-328. doi: 10.1023/A:1016188509393.
10. Leo the Deacon. The History of Leo the Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century. Washington, DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection Publ., 2005. 264 p.
11. Marcus A. The Meditations of Marcus Aurelius. London, Walter Scott Publ., 1887. 212 p.
12. McAllister J.W. Beauty and revolution in science. Ithaca; London, Cornell University Press Publ., 1999. 231 p.
13. Nietzsche F. Beyond good and evil. New York, Cambridge University Press Publ., 2002. 193 p.
14. Walhout P.K. The beautiful and the sublime in natural science. *Zygon*, 2009, vol. 44, issue 4, pp. 757-776. doi: 10.1111/j.1467-9744.2009.01032.x.
15. Weinberg S. Dreams of a Final theory. New York, Vintage Books Publ., 1994. 340 p.
16. Woodward J. "Simplicity in the Best Systems Account of Laws of Nature." *British Journal for the Philosophy of Science*, 2014, vol. 65, issue 1, pp. 91-123. doi:10.1093/bjps/axt026.

Стаття рекомендована к публікації д. філос. н, проф. В. В. Хмелем (Україна)

Поступила в редколлегию 29.01.2016

Принята к печати 03.06.2016

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ

УДК 167/168:140.8:62

О. Ф. ТЕРЕШКУН^{1*}

^{1*}Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна), ел. пошта eforat@bk.ru, ORCID 0000-0001-7448-8756

АНТИЧНА ПАРАДИГМА ТЕХНІКИ

Мета дослідження – з'ясувати специфіку античної парадигми техніки. Завдання: визначити античні світоглядні універсалії, що детермінували античну картину світу; розкрити зміст античного поняття «техне». **Методологія** дослідження. Для виконання поставлених завдань застосовано парадигмальний підхід стосовно історичних трансформацій техніки, а також здійснено історичну реконструкцію та експлікацію продукування та розвитку техніки в Античності. Використання функціонального підходу дозволило розкрити тісний, нерозривний зв'язок між конституюванням і функціонуванням античної техніки та античними світоглядними універсаліями. **Наукова новизна.** Елементами наукової новизни є, по-перше, парадигмальний підхід до історичних трансформацій техніки, по-друге, дослідження техніки в рамках світоглядної картини світу, що зумовлена пануванням античних світоглядних універсалій, наповнених новим змістом, відмінним від архаїчної парадигми техніки та парадигм техніки Стародавнього Сходу. **Висновок.** Доведено, що історичні трансформації техніки зумовлені перш за все кардинальними змінами світоглядних універсалій, які у свою чергу призводять до нової картини світу і нового змісту та місця техніки в ній. Обґрунтовано, що розвитку техніки та включенню її у світоглядну картину світу сприяли такі чинники: по-перше, антична картина світу вже не є суто міфологічною, в неї вплітаються натурфілософські ідеї про світобудову; основу світогляду античності становить космоцентризм з ознаками логоцентризму; по-друге, вміння мислити за допомогою понять, утворювати їх, що дозволило виокремлювати раціональні міркування з практичного повсякденного досвіду і стало великим завоюванням античної філософії, першою спробою наукового осмислення світу, передумовою та основою науки як такої; по-третє, суто механічні, технічні моделі світу, які започаткували давньогрецькі філософи, поклали початок переходу до наукового раціонального пояснення природи, на відміну від попереднього - ірраціонально-містичного; по-четверте, незважаючи на те, що людина античності ще була залежною від природи, від космічної необхідності, вона вже була достатньо автономною від традиційних візріців життєдіяльності та поведінки при реалізації свого життєвого шляху; по-п'яте, принцип творчого становлення, продукування нового, який був притаманний макрокосму, природі, поширився і на його мікрокосм – людину.

Ключові слова: техне; антична техніка; антична філософія; світогляд; світоглядна картина світу; ремесло; парадигма техніки

Актуальність теми дослідження

Дослідження, які присвячені феномену техніки, зокрема її історичного розвитку та трансформацій, носять здебільшого локальний характер та звернені переважно на окремі науково-технічні аспекти, конкретні технічні відкриття, винаходи, діяльність видатних учених, техніків, винахідників. Технічні досягнення часто виступають як суміжна, додаткова інформація в дослідженнях і публікаціях, які присвячені аналізу інших феноменів, пов'язаних з проблемами історії, науки, філософії, суспільства, культури тощо. Переважна більшість сучасних дослідників техніки здійснює аналіз впливу техніки на природу, людину, суспільство та культуру. Проте такий аналіз виявляється однобічним і веде до демонізації техніки, надання їй розвитку автоном-

ного, часто незрозумілого, навіть містичного характеру. Його необхідно доповнити зворотнім впливом людини, суспільства та культури на розвиток техніки, визначити її місце у загальній картині світу, тобто необхідно пов'язати розвиток техніки з культуротворчими, світоглядними процесами, що відбувалися в різні епохи.

Звернення до античної парадигми техніки зумовлено насамперед не високим рівнем розвитку античної техніки, а пов'язано з включенням поняття «техніка» у світоглядну картину світу та філософський дискурс. Осмислення історичного становлення суспільного світогляду кожної епохи допоможе зрозуміти не тільки те, яку роль відігравала техніка у розвитку людини, а й те, чому і як відбувалась трансформація самої техніки, а головне - допоможе збагнути глибинний взаємозв'язок між сучасною

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ

«світоглядною перспективою й прийдешньою долею інформаційної цивілізації» та виробити погляд на майбутній розвиток техніки, «світоглядну мегаперспективу» [13, с.21]. Філософія техніки прагне допомогти суспільству в само-рефлексії, сприяти формуванню основ нового світогляду, а на його основі й нового світу.

Огляд літератури

У філософії техніки склалося декілька підходів до дослідження історії розвитку техніки. Перший - це аналіз суто історії технічних артефактів, технологій та технічного знання. Такого підходу дотримується, наприклад, В. Черняк, який розглядає історію та «філософське осмислення необхідності й удосконалення знарядь техніки та технологічної діяльності людей на всіх етапах розвитку людства» [23, с.2]. При такому підході поза аналізом залишається дилема між технічною цивілізацією та гуманістичною культурою.

Другий підхід - соціологічний. Він досліджує всезагальну історію техніки як феномен, що притаманний життєдіяльності людського суспільства впродовж його історії. Специфіка такого дослідження полягає в акцентуванні саме на внутрішньому розвитку техніки в рамках того чи іншого суспільства. Наприклад, О. Симоненко при виділенні періодів розвитку техніки розглядає зміни у внутрішніх процесах розвитку техніки та становлення інфраструктури різноманітних галузей [18]. Обмеженість зазначеного підходу полягає у формальній єдності техніки і суспільства. Основна увага приділяється саме внутрішнім процесам розвитку техніки.

Третій підхід - марксистський. Техніку розглядають крізь призму зміни суспільно-економічних формацій як провідного елемента продуктивних сил. Такий підхід домінував у радянський час і представлений у працях С. Шухардіна, М. Ламана, О. Федорова та ін. [19; 22]. Слабким місцем у марксизмі виявляється розгляд техніки переважно як елемента продуктивних сил.

З різким збільшенням наукоємності техніки, технологічного освоєння біологічних, когнітивних, інформаційних та інших процесів четвертий підхід досліджує техніку крізь призму розвитку науки. Техніку розглядають як продукт наукових досліджень, а її історію - як систему знань безперервного конструктивного

параметричного вдосконалення у часі. Історія техніки постає як розділ технічних знань (інженерознавство, технікознавство), метою якого є створення аналітичних моделей розвитку техніки, технологій та різноманітних методик прогнозування основних параметрів майбутніх технічних систем та пристроїв. Такий підхід до історії техніки є обмеженим і не дає широкого уявлення про розвиток техніки. За рамки виносяться всі соціокультурні чинники, які безпосередньо пов'язані з появою того чи іншого технічного артефакту. Історія техніки - це не тільки спеціальна галузь технікознавства, а й складний, суперечливий комплекс природничих, суспільних та гуманітарних наук. Ми вважаємо за необхідне представити історію техніки як історію філософії техніки, яка має своїм предметом дослідження закономірностей розвитку техніки як відкритої системи, що пов'язана насамперед з діяльністю людини, її ментальністю, з різноманітними сферами суспільства (економічною, політичною, релігійною, культурною, морально-етичною, аксіологічною тощо).

П'ятий підхід розглядає періодизацію історії розвитку техніки у контексті цивілізаційного підходу. Прикладом може служити концепція Ю. Яковця [25]. Відмінність цивілізаційного підходу Ю. Яковця від формаційного (марксистського), який представляє історичний процес через об'єктивні закони розвитку економічного базису суспільного виробництва, полягає у залежності цивілізаційних процесів від духовних та суб'єктивних чинників. Проте автора цієї концепції більшою мірою цікавлять цивілізаційні процеси, технологічні революції, а не діалектика історичних трансформацій техніки зі світоглядними змінами.

В контексті нашого дослідження має вагоме значення ґрунтовна концепція цивілізаційного підходу до аналізу історії техніки, взаємозв'язку техніки і цивілізації американського культуролога і філософа техніки Люїса Мамфорда, яка викладена у працях «Міф машини. Техніка і розвиток людства», «Техніка і цивілізація» та ін.

Сучасний угорський дослідник у галузі філософії техніки Імре Гронський (Imre Hronszky) вважає «плідною аналогією використання кунівських наукових парадигм» і для більш широкого кола застосування: соціології, економіки, психології, математики, літератури,

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ

мистецтва в тому числі й до історії розвитку техніки [27]. У своїй праці «Технологічні “парадигми”: когнітивні традиції і спільноти в часи технологічних змін» зазначає, що розглядати природу наукових змін необхідно у тісному зв'язку з технологічними змінами. Проте технологічні парадигми мають тісний зв'язок не тільки з науковими парадигмами. «Технологічні спільноти» обіймають виробництво-споживання-розподіл, а тому значно ширші від спільнот наукових. На них істотно впливають зміни соціальних цінностей в яких відбувається переосмислення соціального функціонування технічних артефактів.

У праці «Постфеноменологічні дослідження технологічного досвіду» Арун Кумар Трипатхі, досліджуючи постфеноменологічні практики трансформацій людського тіла та етичні наслідки постгуманізму, вказує, що «технологічна форма життя є невід'ємною частиною культури, так само, як людська культура неминуче має на увазі техніку» та способи її функціонування [28]. Підсилюючи та збільшуючи людське панування, технології змінюють людське існування. Але для того, щоб техніка ефективно функціонувала, мала смисл, вона вимагає культурного контексту для свого вбудовування в соціальні відношення. Адже техніка нерозривно вплетена у соціальну та культурну сфери різних суспільств.

Українська дослідниця О. Бойко, звертаючись до антропологічного виміру техніки, акцентує увагу на впливі техніки на людину, суспільство, культуру. Розгляд техніки здійснено в історико-культурному контексті загалом, не виокремлюючи античну епоху, її світоглядні універсалії, картину світу та місце і роль техніки в ній [4].

Таким чином, спільною властивістю різноманітних підходів до історії розвитку техніки виступає їх фрагментарність, яка пов'язана з різними предметними сферами дослідження: науки, економіки, історії, культурології, соціології, психології тощо. А якщо проаналізувати суто історико-технічні науки, то історія техніки постане як система знань, які пов'язані з галузевими технічними та інженерними знаннями. При такому підході залишаються поза увагою духовні, зокрема світоглядні, аксіологічні та морально-етичні чинники, які істотно впливали на розвиток техніки і на яких ми хотіли би зупинитися.

У попередніх дослідженнях техніки, застосовуючи парадигмальний підхід щодо розвитку техніки, автором було здійснено дослідження парадигм техніки у класичній, некласичній та постнекласичній методології науки, а також піддано аналізу архаїчну парадигму техніки [21].

Мета

Мета дослідження - з'ясувати специфіку античної парадигми техніки. **Завдання:** визначити античні світоглядні універсалії, що детермінували античну картину світу; виявити причини трансформації та специфічні риси античної техніки.

Методологія

Для виконання поставлених завдань застосовано парадигмальний підхід стосовно історичних трансформацій техніки, а також здійснено історичну реконструкцію та експлікацію продукування та розвитку техніки в Античності. Використання функціонального підходу дозволило розкрити тісний, нерозривний зв'язок між конституванням і функціонуванням античної техніки та античними світоглядними універсаліями.

Філософсько-методологічною базою даного дослідження виступили праці відомих філософів XX ст. - М. Гайдеггера, Х. Ортеги-і-Гассета, К. Ясперса, О. Шпенглера, Л. Мамфорда, Ж. Еллюля та ін., які осмислювали техніку в історико-культурному контексті та надавали історії техніки більш людських рис. Техномістичним ідеям та практикам минулого, що працюють в сучасних умовах, присвячено монографію американського філософа Е. Девіса «Техногнозис: міф, магія і містицизм в інформаційну епоху» [26]. В ній автор пов'язує витoki технологій з містичними імпульсами, поєднуючи різноманітні технології з духовністю. Продовжуючи їх традицію щодо рефлексії техніки, ми здійснили спробу співвіднести розвиток техніки зі світоглядними універсаліями Античності, звертаючи увагу на «нетехнічні» засади техніки.

Виклад основного матеріалу

Світоглядні універсалії як основа картини світу. Світогляд людини формується за допомогою світоглядних універсалій, таких як світ, буття, рух, простір, час, природа, людина, Бог,

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ

добро, зло, істина, космос та ін. В них акумулюється історично накопичений соціально-культурний досвід, за допомогою якого людина осмислює, оцінює та переживає світ, зводить у єдине ціле всі явища дійсності, що потрапляють у сферу її життєдіяльності, досвіду.

Світоглядні універсали існували ще до виникнення філософії, вони формували картину світу людини. Це стосується перш за все архаїчного суспільства та деяких інших культур, наприклад Стародавнього Єгипту, Вавилону, в яких не склалися розвинуті форми філософських знань. На основі світоглядних універсалій у тій чи іншій культурі формуються базові цінності та смисли, за допомогою яких людина вибудовує ставлення до світу, до себе, оцінює вчинки свої та інших, емоційно переживає їх.

Різним типам суспільства притаманні різні типи світовідчуття, світосприйняття та світорозуміння, і залежать вони від змісту світоглядних універсалій, які є фундаментом культури. Проявляються світоглядні універсали у різноманітних формах духовного та практичного освоєння людиною світу в буденній мові, феноменах моральної свідомості, естетичному освоєнні світу, функціонуванні техніки тощо. Світоглядні універсали культури транслиують накопичений досвід, передають його з покоління в покоління, забезпечують певний образ соціокультурного життя та відповідних йому типів особистості. Для людини «смисли універсалій виступають як своєрідні глибинні програми, які обумовлюють зчеплення, відтворення і варіації всього розмаїття конкретних форм і видів поведінки та діяльності, характерних для певного типу соціальної організації» [20, с.57].

Отже, світоглядні універсали виконують такі важливі соціально-культурні функції: по-перше, виступають своєрідним фільтром історично змінюваного соціального досвіду; по-друге, служать фундаментальною структурою людської свідомості, а їх смисли визначають категоріальну канву свідомості кожної історичної епохи; по-третє, взаємозв'язок універсалій утворює цілісну картину людського світу, так званий світогляд епохи; по-четверте, вони формують певну шкалу цінностей, яка панує у даному типі культури, суспільстві. Споконвіків людство виробляло та використовувало техніку для забезпечення своєї життєдіяльності. Однак місце, роль та значення техніки у різних світо-

глядних картинах світу різне.

Антична світоглядна картина світу. Різні культури на основі притаманних їм світоглядних універсалій, а отже світоглядних картин світу, породжували різні парадигми техніки. Не є винятком й антична культура. Після тривалого панування анімістичної та міфологічної картин світу з'являється перша картина світу з ознаками раціоналізму, яку можна назвати науковою, і зароджується вона в наступну історичну епоху - епоху Античності. Міфологічні уявлення ще займали важливе місце у світогляді античності, але вони піддавалися щораз більшій критиці з боку філософів.

Ідея космосу стала ключовою для античної культури, а світоглядні універсали античності характеризуються космоцентризмом, який ще зберігає риси міфології. Так, Платон вважав космос «видимою живою істотою, яка охоплює все видиме, чуттєвим Богом, образом Бога, що осягається розумом, найвеличнішим і найкращим, найпрекраснішим і найдосконалішим єдиним і однорідним» [16, с.541]. Розмірковуючи про гармонію космосу, Платон бачить у діях богів ознаки, схожі з ремеслом: «Невже вважатимемо, що бог стоїть нижче за смертних ремісників, котрі чим кращі самі, тим ретельніше і досконаліше, завдяки лише мистецтву, виконують і малу, і велику роботу відповідно до свого фаху? ...Позаяк ...будь-який вправний ремісник усе робить заради всього цілого і спрямовує все до спільного блага» [12, с.783-784]. Космос для греків був найвищим взірцем краси, гармонії та досконалості, а тому він зі всіма своїми процесами виникнення та знищення, із своєю вічною правильністю та досконалістю вищий за всі речі. Він сприймався як вічний та абсолютний ідеал. Поза матеріально-чуттєвим космосом немає нічого. Навіть античні боги не створюють космос, а він створює їх сам. Обоюючи космос, Платон наділяє богів, які лише символізують принципи окремих космічних стихій, всіма людськими вадами. Античний космос обмежений у просторі та часі. Знаходячись у вічній круговерті, він постійно повертається до свого стану, а тому ідеальною формою такого перманентного руху є коло. В світобудові панує вічна закономірність. Для греків космос був тим універсальним майстром-деміургом, який, поєднуючи ідеї та матерію, утворює різноманітність та гармонію світу. Проте і сам космос поставав як

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ

«ідеально сформований результат певного універсально-космічного ремесла» [9, с.445]. Отже, у світоглядну картину світу античності вже діалектично вплітаються ремесло, техніка та технічна діяльність.

Техніка вже усвідомлюється філософами античності і трактується як така, що притаманна людині. І якщо космос - це величезний витвір мистецтва, то малі витвори людських рук не тільки допустимі, а й корисні. Космічний Розум скеровує втілення ідей у матерію, але не всі вони втілюються природним шляхом, деякі дозволено втілити і людині, наприклад, ідею лавки, ліжка, будинку, зброї тощо. Принцип творчого становлення, який був притаманний космічному цілому, поширився і на його складову - людину.

Первісно техніка появляється у грецькій міфології, де вона змальовується у найвищих ступенях захоплення та схвалення у діяльності богів, титанів, героїв та людей. Самі боги були вправними ремісниками. Так, наприклад, Гефест - бог вогняної стихії, ковальського мистецтва - славився майстерністю створювати технічні артефакти: «виковує грандіозний щит Ахіла... З допомогою миловидних андродів, “рукотворних дів, що викувані з золота і виглядають як живі дівчата”, виковує бронзовий диск, який він магічним чином прикрашає картинами всього, що є на небесах і на землі» [7, с.28]. Постійно вдосконалюючи свою майстерність, Гефест не тільки викував скіпетр та егіду Зевсу, золотий трон матері богині Гери, тирс Діонісу, обладунок Ахілу, колісницю Геліосу, вінок Пандорі та багато інших технічних артефактів, а й створив собі двох металевих механічних помічників, яких використовував як служниць у своїй майстерні. Гефест був найбільш шанованим богом у ремісників та майстрів Афін.

В арсеналі античних міфів є ціла низка персонажів, які мають справу з технічною діяльністю. Наприклад, міфічний титан Прометей дарує людям вогонь, вчить плавити метал, споруджувати будинки, будувати кораблі тощо. Дедал реалізує споконвічну мрію людей літати як птахи, створює безліч винаходів, і, що важливо, вже без допомоги богів. Бог Гермес - покровитель торгівлі, ораторського мистецтва та дипломатичних справ. Він є втіленням життєвої спритності, покровителем усіх занять, які пов'язані з умінням красномовно говорити,

приховувати правду, прикидатися, обманювати, тобто він є втіленням соціальної техніки комунікації, технології мовлення. Гермес є справжнім покровителем *techné* у розумінні вміння та майстерності, відповідно він «втілює технологію, тепер уже не в образі корисної прислужниці, а як трікстер» [7, с.33]. Трікстер в античній міфології - це не просто раціональна технічна навичка, вправність, майстерність, а ще й вираження магічної сили. Гермес є втіленням технологічного ентузіазму стародавнього світу.

Діяльність давньогрецьких філософів була спрямована на пошук істинного знання, а не здогадок, які були характерні для міфів. Як наслідок, міф перестає бути безумовним репрезентантом реальності, а пануюча тривалий час міфологічна картина світу витісняється натурфілософською.

Філософи античності вперше спробували раціонально осмислити природу, її становлення та розвиток у поняттях. А всі явища та процеси намагалися пояснити природним шляхом. Замість міфологічних пояснень про природу, космос вони пропонували механістичні пояснення, які базувалися на моделюванні природних процесів та явищ. Таким чином, «грецькі вчені почали створювати моделі космосу, передбачивши тим самим найважливішу рису всього наступного природознавства - моделювання механізму природних явищ» [17, с.201].

Найпершою моделлю космосу можна вважати механічну модель, яку запропонував Анаксимандр. Він розвинув суто «фізичну, засновану на спостереженні і раціональному мисленні історію становлення Космосу - дослідження і пояснення сутності речей в природі раціональними засобами, без залучення богів (наприклад, пояснення природи затемнення)» [5, с.112-113]. Анаксимандр вперше на основі техніки і технічного знання використовує аналогії для раціонального пояснення облаштування природи, функціонування космосу, тобто глобальних процесів: «кільце сонця в 28 разів більше за землю. Воно подібне до колеса колісниці, яке має обід, наповнений вогнем. Цей вогонь показується крізь отвір у деякій частині [обода] мовби розрядами блискавки. Це і є сонце...» [1, с.272]. Незважаючи на свою наївність, механічний спосіб пояснення світу був прогресом порівняно з анімістичним та міфологічним. Він сприяв розвитку механіки,

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ

становленню наукового пізнання світу. В античній картині світу технічне витісняє містичне. В Анаксимандра немає місця міфологічним богам. Замість них філософ наводить механічні аналогії при розмірковуванні про природу небесних світил, їх розміри, пропорції, місце розташування, механізм сонячних та місячних затемнень. Отже, Анаксимандр використав техніку для імітації світобудови, створивши її механічну модель для пізнання світу і для служби науці.

У натурфілософській картині світу олімпійські боги були усунені від управління світом. Їх місце зайняв логос. Тепер він став умовою всезагального порядку та гармонії. Логос іманентно притаманний космосу. Це безособистісний принцип організації світу. Це закон, що править світом (Геракліт). Будучи законом буття, логос вічний, всезагальний і необхідний. Він панує над речами - як зовні, так і всередині них. Світ без логосу - хаос. Логос, який править світом, - це свого роду пануюча у світі необхідність. Отже, антична картина світу не тільки космо-, а й логоцентрична. Завдяки тому, що у людини є логос-розум, вона може адекватно пізнавати світ, наблизитися до розгадок таємниць світобудови.

В античній світоглядній картині світу спостерігається протиставлення природи як образу (оригіналу) та мистецтва (і художнього, і технічного) як його тіні, копіювання. Природу вважали оригіналом, а тому високо цінували, а мистецтво сприймали як її копію. Справжнім творцем була природа. Людський витвір у порівнянні з природою - це «завжди дрібне, безсильне, безпомічне» творіння, «нікчемне мавпування» [11, с.578-579]. Особливо це стосується мистецтва або техніки зображення. Платон виокремлює три види техне: техніку виготовлення, техніку використання і техніку зображення: «стосовно кожної речі вміння може бути трояким: вміння нею користуватися, вміння її виготовити і вміння її зобразити» [15, с.358]. Художник, митець - теж майстер і творець речей, але він наслідувач, імітатор виробів ремісників. Майстерність художника як відтворювача речей Платон ставить лише на третє місце стосовно розуміння істини та сутності, тому що, зображаючи вироби кравця, столяра, коваля, зброяра, будівельника, гончара та ін., сам митець «нічого не розуміє в цих ремеслах» [15, с.354]. Художник не знає, якими повинні

бути, наприклад, повідки та вуздечка. Цього не знають навіть ті, хто виготовив їх, тобто ковалі. Ремісників філософ ставить на друге місце. На першому місці, найближче до істини, «лише той, хто вміє ними користуватися, тобто вершник» [15, с.358]. Платон робить висновок, що ніхто з майстрів не створює саму ідею, яка і є сутністю всіх речей. Тому вся діяльність майстрів - це «одна лише видимість, а не справді сутнісні речі» [15, с.352].

Отже, антична людина, спостерігаючи за природними процесами, копіювала їх, не втручаючись у природу, вивчаючи її заради самого пізнання, а не з метою управління нею. Ведучою в античності була природа, а не людина. Людина тих часів сама пристосовувалася до природи, а не пристосовувала природу до себе.

Античне поняття «техне». Всі якості, які були необхідні для ефективної, успішної діяльності, об'єдналися у грецькому терміні «техне», який служив для позначення і ремесла, і мистецтва, і будь-якої майстерності, вміння. У греків межа між ними не була визначеною, а таке широке застосування «техне» пояснюється відсутністю чіткого розмежування та розуміння різниці між наукою, технікою та мистецтвом. Цим терміном називали і суспільно-політичну діяльність, і медицину, і діалектику, і риторіку, і ремесло - словом, усе, що стосувалося життєвого устрою та діяльності людини. На думку О. Лосева, термін «техне» можна трактувати і як «цілеспрямована діяльність», і як «ідейно осмислена діяльність», і як «діяльність у відповідності зі здійсненням тієї чи іншої моделі, тобто модельно-породжуюча діяльність» [8, с.399-400]. Поняття «техне» в античності включало не тільки діяльність, професійну майстерність, а й продукт діяльності, тобто все, що зроблено руками людини, - знаряддя праці, вироби ремісників (предмети домашнього вжитку, зброя та інша військова техніка, різноманітні іграшки тощо), а також витвори мистецтва.

Поняття техніки у греків нерозривно пов'язане з людиною та природою. Їх єдність є передумовою виникнення техніки. На думку Демокрита, не боги і не герої, а природа була головним ремісником і найкращим вчителем. Найважливішим ремеслом люди навчилися у природи. Спостерігаючи, як сонце зігріває все навкруги, людина навчилася готувати гарячу їжу, «шляхом наслідування ми навчилися від

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ

павука ткацтву і штопанню, від ластівки - побудові житла, від співочих птахів - лебедя і солов'я - співу» [14, с.352]. Демокрит наполягав на природному походженні всього сущого без будь-якої участі богів. Природі притаманна властивість породжувати із самої себе щось нове. Техніка - це теж породження, продукування нового, того, чого немає у природі, але причина технічного породження, на відміну від природи, криється в людині. Штучно утворені речі «не мають ніякого вродженого прагнення до зміни або мають його за збігом», тобто зміни в них відбуваються тільки тому, що вони зроблені з природного матеріалу (камінь, дерево, залізо тощо) [3, с.19]. Аристотель вважав, що спільною властивістю, яка становить сутність і природи, і техніки, є рух, а «теорія насильницьких рухів і є, строго кажучи, теорія техніки, яка відрізняється від природи тим, що ставить перед собою цілі, відмінні від природних, і пов'язує форми з непридатними їм, неприродними для них матеріями» [5, с.141].

Можливість продукування нового закладена і в природі людини, яка має розум: «розумним істотам як досконалий вождь даний розум, і для них жити за природою - означає жити за розумом, тому що розум - це налагодчик (technites) мотивування» до дії, він детермінує цілі та цінності для людини [6, с.273]. Людський розум за своєю природою технологічний, а тому він не може не породжувати техніку.

Поняття «техне» вперше зустрічається у філософії Сократа. Саме його можна вважати родоначальником філософської рефлексії техніки як чогось суто технічного. Батько Сократа був каменярем-скульптором, тому Сократ за способом своїх думок був природженим техніком. Для викладу власних філософських поглядів Сократ запозичував усі приклади з ремісницької діяльності, а простіше - з техніки. Саме Сократом було введено для обговорення дві важливі теми: тема Істини (знання) і тема Блага (цінності). Сократ не просто розмірковує про Істину і Благо, а намагається поєднати їх у техніці в єдине ціле. Сократівська філософія створила для нас «модель техніки» як поєднання блага зі знанням.

Сократівське розуміння технічного процесу актуальне і сьогодні, а його стратегія, що пов'язувала задум із реалізацією, ціль виробу з його призначенням, виявилася продуктивною. Платон запозичує сократівську «модель тех-

ніки» саме як мисленнєву модель для дослідження Істини і Блага.

Якщо у Платона поняття «техне» вживається (використовується) для позначення людської діяльності взагалі в силу неповної усвідомленості технічної активності, що зароджувалась, та інструментальної діяльності, то в Аристотеля намітилось розмежування між ремеслом, наукою та мистецтвом. На думку філософа, витвори мистецтва та науки відрізняються від ремесла наявністю у них певного принципу та методу побудови. Тим часом ремесло ґрунтується на традиціях, звичках, на сліпому копіюванні учнем майстра чи одним майстром іншого. Ремісник підпорядковується традиції, а тому «в силу трафаретності своєї роботи часто діє без будь-якого свідомого наміру, діє за звичкою, сліпо, не потребує того, щоб давати собі звіт за виконану роботу. Вона у нього здійснюється ніби сама собою і для нього майже несвідомо. Інша справа - мистецтво і науки, які завжди засновані на здійсненні якоїсь оригінальної ідеї, не терплять трафарету у своїй побудові і не допускають механічного творення множини предметів, які ідейно між собою ніяк не відрізняються. Наука і мистецтво завжди здійснюють якийсь оригінальний принцип, і здійснюють цей принцип з допомогою оригінального методу, тимчасом як ремесло, навіть якщо воно не сліпе (повторення, копіювання. - О.Ф), не відрізняється ніяким оригінальним принципом і ніяким оригінальним методом» [10, с.342].

Проте для Аристотеля техне - це не тільки вміння, здібність, спрямовані на виробництво та конструювання речей, а й знання. Техне займає проміжне положення між просто досвідом (емпірією) і теоретичним знанням (епістеме). Теоретичне знання відрізняється від техне тим, що має справу з «незмінним, чисто існуючим і первинним, у всіх його проявах і смислах» [24, с.99]. Техне виступає як продуктивне знання і стосується сфери мінливого, того, що знаходиться в процесі становлення і ще тільки набуває буття, воно будується на емпірії, досвіді. Проте техне переходить від багаторазових випадків до загального поняття. Якщо людина-практик з простим досвідом знає тільки, що треба зробити для того, щоб отримати результат, то людина, яка володіє техне, знає більше, вона володіє каузальними зв'язками. Отже, «досвід знає тільки "що", а техне знає "чому",

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ

причини і в цьому плані наближається до теоретичного знання, епістеме» [2, с.66]. Отже, за Аристотелем, техне має справу з виникненням нового, його становленням, а бути майстром - значить розуміти, як виникає щось із речей, які можуть бути, а можуть і не бути.

Наукова новизна

Елементами наукової новизни є, по-перше, парадигмальний підхід до історичних трансформацій техніки, по-друге, дослідження техніки в рамках світоглядної картини світу, що зумовлена пануванням античних світоглядних універсалей, наповнених новим змістом, відмінним від архаїчних та Стародавнього Сходу.

Висновки

Таким чином, розвитку техніки та включенню її у світоглядну картину світу сприяли такі чинники:

по-перше, антична картина світу вже не є суто міфологічною, в неї вплітаються натурфілософські ідеї про світобудову; основу світогляду античності становить космоцентризм з ознаками логоцентризму;

по-друге, вміння мислити за допомогою понять, утворювати їх, рухатися у площині «чистої» думки, яка дозволяла виокремлювати раціональне міркування з практичного повсякденного досвіду, було великим завоюванням античної філософії і першою спробою наукового осмислення світу, передумовою та основою

науки як такої;

по-третє, саме механічні, технічні моделі світу, які започаткували давньогрецькі філософи, поклали початок переходу до наукового раціонального пояснення природи, на відміну від попереднього - ірраціонально-містичного;

по-четверте, принцип творчого становлення, продукування нового, який був притаманний макрокосму, природі, поширився і на його мікркосм - людину.

Споконвіків людство виробляло та використовувало техніку для забезпечення своєї життєдіяльності. Однак місце, роль та значення техніки у різних світоглядних картинах світу різні. Відтак в історії людства в рамках різних картин світу сформувалась низка парадигм техніки. Проте залишаються недослідженими парадигми техніки Стародавнього Сходу, Середніх віків, Відродження. Відповідно перед сучасними дослідниками техніки стоїть завдання дослідити специфіку кожної з таких парадигм техніки для розуміння доленосних рубежів змін у світовідчутті, світобаченні та світорозумінні впродовж багатовікової історії людства. Аналіз історичних трансформацій парадигм техніки як моделей осмислення та пояснення техніки, її включеності у світоглядну картину світу дозволить зрозуміти логіку історичних зрушень у розвитку техніки та її осмисленні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антология мировой философии: в 4 т. – Т. 1, ч. 1: Философия древности и средневековья. – Москва : Мысль, 1969. – 576 с.
2. Аристотель. Метафизика / Аристотель // Сочинения: в 4 т. – Т. 1 / ред. В. Ф. Асмус. – Москва : Мысль, 1976. – С. 64–367.
3. Аристотель. Физика / Аристотель // Сочинения: в 4 т. – Т. 3 [пер. с древнегреч., вступ. статья и примеч. И. Д. Рожанский]. – Москва : Мысль, 1981. – С. 59–262.
4. Бойко О. Антропологічний вимір техніки / О. Бойко // Світогляд. Філософія. Релігія. – 2014. – Вип. 5. – С. 5–14.
5. Горохов, В. Г. Концепции современного естествознания и техники: учебное пособие / В. Г. Горохов. – Москва : ИНФРА-М, 2000. – 608 с.
6. Диоген Лаэртский. Зенон / Лаэртский Диоген // О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов [ред. тома и авт. вступ. ст. А. Ф. Лосев; перевод М. Л. Гаспарова] 2-е изд. – Москва : Мысль, 1986. – Кн. VII. – С. 248–306.

7. Дэвис, Э. Техногнозис: миф, магия и мистицизм в информационную эпоху / Э. Дэвис [пер. с англ. С. Кормильцевича, Е. Бачинской, В. Харитоновой]. – Екатеринбург : Ультра. Культура, 2008. – 480 с.
8. Лосев, А. Ф. История античной эстетики. Аристотель и поздняя классика / А. Ф. Лосев. – Харьков : Фолио; Москва : ООО «Изд-во АСТ», 2000. – 880 с.
9. Лосев, А. Ф. История античной эстетики. Итоги тысячелетнего развития: в 2 кн. / А. Ф. Лосев. – Харьков : Фолио; Москва : ООО «Изд-во АСТ», 2000. – Кн. 1. – 832 с.
10. Лосев, А. Ф. История античной эстетики. Итоги тысячелетнего развития: в 2 кн. / А. Ф. Лосев. – Харьков : Фолио; Москва : ООО «Изд-во АСТ», 2000. – Кн. 2. – 688 с.

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ

11. Лосев, А. Ф. История античной эстетики. Ранняя классика / А. Ф. Лосев. – Москва : ООО «Изд-во АСТ»; Харьков : Фолио, 2000. – 624 с.
12. Лосев, А. Ф. История античной эстетики. Софисты. Сократ. Платон / А. Ф. Лосев. – Москва : ООО «Изд-во АСТ»; Харьков : Фолио, 2000. – 846 с.
13. Лук'янець, В. С. Сфера світоглядного знання: новітня трансформація / В. С. Лук'янець // Науковий світогляд на зламі століть. – Київ : ПАРАПАН, 2006. – С. 11–21.
14. Лурье, С. Я. Демокрит. Тексты. Перевод. Исследования / С. Я. Лурье. – Ленинград : Наука, 1972. – 664 с.
15. Платон. Диалоги: пер. с древнегреч. / Платон. – Москва : ООО «Изд-во АСТ»; Харьков : Фолио, 2001. – 384 с.
16. Платон. Тимей / Платон // Сочинения: в 3 т. [пер. с древнегреч. под общ. ред. А. Лосева, В. Асмуса]. – Москва : Мысль, 1971. – Т. 3, ч. 1. – С. 531–680.
17. Рожанский, И. Д. Древнегреческая наука / И. Д. Рожанский // Очерки естественнонаучных знаний в древности. – Москва : Наука, 1982. – С. 197–275.
18. Симоненко, О. Д. История техники и технических наук: философско-методологический анализ эволюции дисциплины / О. Д. Симоненко. – Москва : ИИЕТ РАН, 2005. – 218 с.
19. Современная научно-техническая революция: Историческое исследование / под ред. С. В. Шухардина. – Москва : Наука, 1970. – 255 с.
20. Степин, В. С. Философская антропология и философия культуры / В. С. Степин. – Москва : Академический проект; Альма Матер, 2015. – 542 с.
21. Терешкун, О. Архаїчна парадигма техніки / О. Терешкун // Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наук. праць. Філософія. – 2015. – Вип. 754. – С. 119–125.
22. Техника в ее историческом развитии. От появления ручных орудий труда до становления техники машинно-фабричного производства / отв. ред. С. В. Шухардин, Н. К. Ламан, А. С. Федоров. – Москва : Наука, 1979. – 412 с.
23. Черняк, В. З. История и философия техники: пособие для аспирантов / В. З. Черняк. – Москва : КНОРУС, 2006. – 576 с.
24. Шадевальд, В. Понятия «природа» и «техника» у греков / В. Шадевальд // Философия техники в ФРГ [пер. с нем. и англ., составл. и предисл. Ц. Г. Арзакяна и В. Г. Горохова]. – Москва : Прогресс, 1989. – С. 90–103.
25. Яковец, Ю. В. История цивилизаций / Ю. В. Яковец. – Москва : ВлаДар, 1995. – 459 с.
26. Devis, E. Technosis: Myth, magic and mysticism in the age of information / E. Devis. – New York: Harmony Books, 1998. – 456 p.
27. Hronszky, I. Technological «Paradigms»: Cognitive Traditions and Communities in Technological Change [Електронний ресурс] / I. Hronszky. – Режим доступу : <http://www.bu.edu/wcp/Papers/Scie/ScieHron.htm>. – Назва з екрану. – Перевірено 13.06.2016.
28. Tripathi, A. K. Postphenomenological investigations of technological experience / A. K. Tripathi // AI & Society. – 2015. – Vol. 30. – Iss. 2. – P. 199–205. doi: 10.1007/s00146-014-0575-2.

О. Ф. ТЕРЕШКУН^{1*}

^{1*}Івано-Франківський національний університет імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна),
ел. пошта eforat@bk.ru, ORCID 0000-0001-7448-8756

АНТИЧНА ПАРАДИГМА ТЕХНІКИ

Цель исследования - выявить специфику античной парадигмы техники. **Задача:** определить античные мировоззренческие универсалии, детерминировавшие античную картину мира; раскрыть содержание античного понятия «технэ». **Методология** исследования. Для выполнения поставленных задач применен парадигмальный подход к историческим трансформациям техники, а также произведена историческая реконструкция и экспликация продуцирования и развития техники в Античности. Использование функционального подхода позволило раскрыть тесную, неразрывную связь между конституированием и функционированием античной техники и античными мировоззренческими универсалиями. **Научная новизна.** Элементами научной новизны являются, во-первых, парадигмальный подход к историческим трансформациям техники, во-вторых, исследование техники в рамках мировоззренческой картины мира, обусловленной господством античных мировоззренческих универсалий, наполненных новым содержанием, отличным от архаичной парадигмы техники и парадигм техники Древнего Востока. **Вывод.** Доказано, что исторические трансформации техники обусловлены прежде всего кардинальными изменениями мировоззренческих универсалий, которые в свою очередь приводят к новой картине мира и новому содержанию и месту техники в ней. Обосновано, что развитию техники и включению ее в мировоззренческую картину мира способствовали такие факторы:

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ

во-первых, античная картина мира уже не является исключительно мифологической, в нее вплетаются нату-рфилософские идеи о мироздании; основу мировоззрения античности составляет космоцентризм с призна-ками логоцентризма; во-вторых, умение мыслить с помощью понятий, создавать их, позволившее вычленять рациональные рассуждения из практического повседневного опыта, стало большим завоеванием античной философии, первой попыткой научного осмысления мира, предпосылкой и основой науки как таковой; в-третьих, сугубо механические, технические модели мира, основанные древнегреческими философами, по-ложили начало переходу к научному рациональному объяснению природы, в отличие от предыдущего - ир-рационально-мистического; в-четвертых, несмотря на то, что человек античности еще зависел от природы, от космической необходимости, он уже был достаточно автономным от традиционных образцов жизнедея-тельности и поведения при реализации своего жизненного пути; в-пятых, принцип творческого становления, продуцирования нового, который был присущ макрокосму, природе, распространился и на его микрокосм - человека.

Ключевые слова: технэ; античная техника; античная философия; мировоззрение; мировоззренческая кар-тина мира; ремесло; парадигма техники

O. F. TERESHKUN^{1*}

^{1*}Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine), e-mail eforat@bk.ru,
ORCID 0000-0001-7448-8756

ANTIQUE PARADIGM OF TECHNOLOGY

The purpose is to find out the specifics of the ancient paradigm of technology. **Task:** to determine the ancient worldview universals that define ancient picture of the world; find out the meaning of the ancient concept of «techne». **Methodology.** To perform the tasks it was used the paradigm approach to the historical transformation technology, and was made historical reconstruction and explication of the production and development of technology in antiquity. Using a functional approach has revealed a close, the inextricable link between the constitution and functioning of ancient technology and ancient philosophical universals. The elements of scientific novelty is, first, the paradigm approach to historical transformation technology, and secondly, research technology within the ideological world view that is due to the domination of ancient philosophical wagon filled with new content, different from the archaic paradigm of technology and paradigms machinery Ancient East. **Conclusions.** Proved that historical transformation technology primarily due to dramatic changes philosophical Universal, which in turn lead to a new world and a new content and technology space in it. Proved that the development of technology and its inclusion in an ideological view of the world contributed to several factors: first, the ancient world view is no longer a purely mythological, woven natural-philosophical ideas about the universe; basis of ancient philosophy cosmocentrism with signs of logocentrism. Second, the ability to think through concepts, form them, allowing isolate rational considerations of practical everyday experience was the great achievement of ancient philosophy, the first attempt at scientific understanding of the world, the precondition and foundation of science as such. Thirdly, purely mechanical, technical model of the world that started the ancient Greek philosophers, initiated the transition to a scientific rational explanation of nature, unlike the previous one - irrational and mystical. Fourth, despite the fact that ancient man was still dependent on the nature of space needed, he was sufficiently autonomous from traditional models of life and behaviour in the implementation of his career. Fifthly, the principle of creative development, production of the new, which was characteristic of the macrocosm, nature, spread his microcosm - man.

Key words: techne; ancient technology; ancient philosophy; philosophy; worldview; trade; technology paradigm

REFERENCES

1. *Antologiya mirovoy filosofii. T. 1, ch. 1: Filosofiya drevnosti i srednevekovya* (Anthology of the World Philosophy. Vol. 1., part 1: The philosophy of antiquity and the Middle Ages). Moscow, Mysl Publ., 1969. 576 p.
2. Aristotel. *Metafizika. T. 1* [Metaphysics. Vol. 1]. Moscow, Mysl Publ., 1976. 64–367 pp.
3. Aristotel. *Fizika. T. 3*. [Physics]. Moscow, Mysl Publ., 1981, pp. 59-262.
4. Boiko O. Antropolohichniy vymir tekhniki [Anthropological measurement of technology]. *Svitohliad. Filosofiia. Relihiia* [Outlook. Philosophy. Religion], 2014, vol. 5, pp. 5-14.
5. Gorokhov V.G. *Kontseptsii sovremennogo estestvoznaniya i tekhniki* [Concepts of modern natural science and technology]. Moscow, INFRA-M Publ., 2000. 608 p.

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ

6. Diogen Laertskiy. *Zenon. Kn. VII: O zhizni, ucheniyakh i izrecheniyakh znamenitykh filosofov* [Zenon. Vol. VII: On the life, teachings and sayings of famous philosophers]. Moscow, Mysl Publ., 1986, pp. 248-306.
7. Devis E. *Tekhnognozis: mif, magiya i mistitsizm v informatsionnuyu epokhu* [Tehnognozis: myth, magic and mysticism in the information age]. Yekaterinburg, Ultra. Kultura Publ., 2008. 480 p.
8. Losev A.F. *Istoriya antichnoy estetiki. Aristotel i pozdnyaya klassika* [History of ancient aesthetics. Aristotle and later classics]. Moscow, OOO AST Publ., 2000. 880 p.
9. Losev A.F. *Istoriya antichnoy estetiki. Itogi tysyacheletnego razvitiya. Kn. 1* [History of ancient aesthetics. The results of the millennium development. Vol. 1]. Moscow, OOO AST Publ., 2000. 832 p.
10. Losev A.F. *Istoriya antichnoy estetiki. Itogi tysyacheletnego razvitiya. Kn. 2* [History of ancient aesthetics. The results of the millennium development. Vol. 2]. Moscow, OOO AST Publ., 2000. 688 p.
11. Losev A.F. *Istoriya antichnoy estetiki. Rannyya klassika* [History of ancient aesthetics. Early classics]. Moscow, OOO AST Publ., 2000. 624 p.
12. Losev A.F. *Istoriya antichnoy estetiki. Sofisty. Sokrat. Platon* [History of ancient aesthetics. Sophists. Socrates. Plato]. Moscow, OOO AST Publ., 2000. 846 p.
13. Lukianets V.S., Kravchenko O.M., Ozadovska D.V. *Sfera svitohliadnoho znannia: novitnia transformatsiia Naukovyi svitohliad na zlami stolit* [Scope of philosophical knowledge, the latest transformation. Scientific outlook at the turn of the century] Kyiv, PARAPAN Publ., 2006. pp. 11-21.
14. Lurye S.Ya. *Demokrit. Teksty. Perevod. Issledovaniya* [Democritus. Texts. Translation. Research]. Leningrad, Nauka Publ., 1972. 664 p.
15. Platon. *Dialogi* [Dialogues]. Moscow, OOO AST Publ., 2001. 384 p.
16. Platon. *Timey. T. 3, ch. 1* [Timaeus. Vol. 3, part 1]. Moscow, Mysl Publ., 1971. pp. 531-680.
17. Rozhanskiy I.D. *Drevnegrecheskaya nauka. Ocherky yestestvennonauchnykh znaniy v drevnosti. Ser. «Biblioteka Vsemirnoy istorii yestestvoznaniya»* [Ancient Greek science. Sketches of scientific knowledge in antiquity. Series "Library of the world history of science."]. Moscow, Nauka Publ., 1982. pp. 197-275.
18. Simonenko O.D. *Istoriya tekhniki i tekhnicheskikh nauk: filosofsko-metodologicheskii analiz evolyutsii distsipliny* [History of technology and technical sciences: the philosophical and methodological analysis of the evolution of the discipline]. Moscow, IIET RAN Publ., 2005. 218 p.
19. Shukhardin S.V. *Sovremennaya nauchno-tekhnicheskaya revolyutsiya: Istoricheskoye issledovaniye* [The modern scientific and technological revolution: Historical research]. Moscow, Nauka Publ., 1970. 255 p.
20. Stepin V.S. *Filosofskaya antropologiya i filosofiya kultury* [Philosophical anthropology and philosophy of culture]. Moscow, Akademicheskii proekt; Alma Mater Publ., 2015. 542 p.
21. Tereshkun O. Arkhaichna paradyhma tekhniki [Archaic technology paradigm]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Filosofiia* [Scientific Bulletin of Chernivtsi University. Philosophy], 2015, vol. 754, pp. 119-125.
22. Shukhardin S.V., Laman N.K., Fedorov A.S. *Tekhnika v yeye istoricheskoy razvitii. Ot poyavleniya ruchnykh orudiy truda do stanovleniya tekhniki mashinno-fabrichnogo proizvodstva* [Technology in its historical development. From the appearance of hand-held instruments of labor to the formation of the art machinery and factory production]. Moscow, Nauka Publ., 1979. 412 p.
23. Chernyak V.Z. *Istoriya i filosofiya tekhniki* [History and philosophy of technology]. Moscow, KNORUS Publ., 2006. 576 p.
24. Shadevald V. *Ponyatiya «priroda» i «tekhnika» u grekov. Filosofiya tekhniki v FRG* [The concepts of "nature" and "technology" of the Greeks. Philosophy of technology in Federal Republic of Germany]. Moscow, Progress Publ., 1989. pp. 90-103.
25. Yakovets Yu.V. *Istoriya tsivilizatsii* [Civilization history]. Moscow, VlaDar Publ., 1995. 459 p.
26. Devis E. *Techgnosis: Myth, magic and mysticism in the age of information*. New York, Harmony Books Publ., 1998. 456 p.
27. Hronszky I. *Technological «Paradigms»: Cognitive Traditions and Communities in Technological Change*. Available at: URL: <http://www.bu.edu/wcp/Papers/Scie/ScieHron.htm>.
28. Tripathi A.K. Postphenomenological investigations of technological experience. *AI & Society*, 2015, vol. 30, issue 2, pp. 199-205. doi>10.1007/s00146-014-0575-2.

Стаття рекомендована до публікації д. філос. н., проф. В. В. Хмілем (Україна)

Надійшла до редколегії 17.03.2016

Прийнята до друку 15.06.2016

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ

УДК 001.5:141:379.823

Ю. Д. ГЕНСІЦЬКИЙ^{1*}

^{1*}Національний університет біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна), ел. пошта yuraletter@gmail.com, ORCID 0000-0003-0858-6862

ФОРМУВАННЯ МЕДІАІНФРАСТРУКТУРИ BIG DATA SCIENCE В ДОБУ ВИСОКОЇ ЕЛЕКТРОНІКИ

Мета. Проаналізувати специфіку формування медіаінфраструктури науки під впливом поширення цифрових медіатехнологій, зміну характеру наукової діяльності, реалізацію комунікації науковців при використанні Big Data. **Методологія.** Реалізація мети вбачається в використанні науково-теоретичної бази філософії науки, медіафілософії, медіафілософського підходу до розуміння суспільства, науки та техніки, використанні публікацій з обраної тематики дослідження. **Наукова новизна.** Проаналізована проблема зміни наукової комунікації під впливом Big Data. Розглянуто формування медіаінфраструктури науки під впливом медіатехнологій. **Висновки.** Виникнення, становлення і розвиток медіаінфраструктури змушує світове наукове співтовариство переглянути модерністську парадигму виробництва наукового знання, звернути увагу на формування якісно нових способів передачі, використання та отримання наукових даних та інформації, проведення наукових досліджень. Разом з цим виникає потреба в синхронному і комплексному вивченні потенційних негативних наслідків впливу медіатехнологій на науковців та пізнавальну діяльність. Слід звернути увагу на ускладнення самоідентифікації індивіда, моделювання процесів і явищ, що відбувається поза опори на емпіричну базу. Також постає проблема контрольованості та відбору інформації: величезні потоки інформації різного роду глибини і змістовності ускладнюють відбір і трансляцію значимого знання.

Ключові слова: інфраструктура; медіаінфраструктура; Big Data; наука; медіа технології; метод; методологія

Постановка проблеми.

У сучасний період постіндустріального суспільства кластер когнітивних медіатехнологій перетворюється на основний засіб та умову виробництва і трансляції наукового знання. Когнітивні медіатехнології перетворюють потоки даних та знання в інформаційний ресурс суспільства. Ефективність роботи наукових структур тепер залежить від якості забезпечення зберігання, обробки та трансляції інформації за допомогою медіаторів. Кластер когнітивних медіатехнологій істотно перетворює зміст і характер наукового пізнання, формує нові наукові методи та принципи, змінює підходи до роботи з інформацією та даними, по-новому ставить проблеми розвитку людського інтелекту та особистості, здійснює перетворювальний вплив на світогляд людини, трансформуючи таким чином всю інфраструктуру науки. Інтернет розумних речей, смарт-техніка, смартавтоматизовані системи визначають магістральні напрямки розвитку та ефективність виробництва і технологій, проектно-конструкторських розробок і наукових досліджень, констатуючи таким чином процес трансформації інфраструктури науки в

медіакогнітивну інфраструктуру науки. Традиційна система виробництва знання епохи модерну вже не здатна ефективно взаємодіяти і використовувати весь когнітивний потенціал NBICS технологій, обробляти величезні потоки даних Big Data. Таким чином весь базис науки, весь її структурний апарат збагачується когнітивними медіатехнологіями, формується медіакогнітивна інфраструктура - сукупність інструментів та сервісів, галузей та структур, що тісно синтезовані, інтегровані з когнітивними медіаінструментами і в своїй взаємодії формують інститут Big Data Science.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вплив Big Data на наукову практику аналізується в статті «What difference does quantity make? On the epistemology of Big Data in biology. Big data & society» С. Леонеллі. А. Сзалай і Дж. Грей розглянули розвиток методології та інфраструктури науки в контексті їх співвідношення з обсягами даних. Становленню четвертої парадигми науки присвячена книга The fourth paradigm: data-intensive scientific discovery під редакцією Т. Хей, С. Тенслі, К. Толле. Про роль Big Data для гуманітаристики йдеться у роботах У. Маккарті.

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ

Формулювання цілей дослідження

Формулювання цілей дослідження: 1) Розглянути вплив медіатехнологій на структуру та процес виробництва знання; 2) Проаналізувати вплив потоків великих даних на інфраструктуру науки; 3) Вияснити специфіку формування медіаінфраструктури науки.

Виклад основного матеріалу

В епоху цифрових технологій з прогресивним накопиченням та розвитком інформаційних структур та пов'язаних з ними соціально-гуманітарних преображень, постає закономірне питання про вплив великих потоків даних на методологію та інструментарій продукування знання. Все швидшими темпами початковий фокус сучасних медіатехнологій спрямовується на першу частину спектра дані-інформація-знання. Наука, що оперувала величезним арсеналом інструментарію змушена переорієнтуватися на новий формат структури науки та виробництва знання. Наука під натиском величезних потоків інформації перетворюється на своєрідний цифровий конвеєр продукування знання та технологій.

Для оцінки масштабу обсягів цифрових даних Р. Вільямс склав таблицю відповідності між одиницями виміру даних і звичними для людського сприйняття об'єктами, переведеними в цифрову форму. До 2010 р. обсяг всіх створених у світі цифрових даних становить 1,2 зеттабайт, що можна представити як стопку DVD-дисків від Землі до Місяця і назад. [15]. Інформація накопичена людством виривається з під його контролю та може перетворитись в практику, що буде недосяжною для людського розуміння. Необхідність приборкання інформаційних процесів викликала появу цілого ряду наук, в центрі яких знаходиться робота з масивами даних.

Поняття «дані» та «інформація» в контексті цифрової медіареальності помилково використовують як взаємозамінні. На думку К. Боргман, поняття «дані» має більш обмежене число визначень і одночасно є суб'єктом багатьох різних тлумачень [5]. В традиційному розумінні дані це інформація, що повторно піддається тлумаченню у формалізованому вигляді для подальшої їх передачі, інтерпретації або обробки [10]. Медіареальність розширює семантику слова «дані», в якості даних в цифровій парадигмі можуть використовуватись конфігурація,

опис взаємодії та структур медіаторів, як електронні файли так і їх зміст і т.д.

С. Леонеллі вказує, що новизна Big Data Science може бути виявлена в двох основних зрушеннях, що характеризують наукову практику протягом останніх двох десятиліть: 1) популярність і статус придбаних даних як визнаний результат як всередині, так і поза наукою і 2) методи, інфраструктура, технології та для обробки (форматування, поширення, моделювання та інтерпретація) даних [7].

Кріс Андерсон висловив думку, що зважаючи на величезні потоки даних наукові методи вже неактуальні. У статті «Століття петабайт» він заявив, що це означає не що інше, як «кінець теорії». Традиційний процес наукового відкриття, що включає перевірку гіпотези на достовірність за допомогою моделі основних причин, за твердженням Андерсона, відійшов в минуле і замінений статистичним аналізом кореляцій, в якому немає місця теорії [4]. На підтвердження Андерсон пояснив, що квантова фізика стала практично повністю теоретичною областю, оскільки експерименти занадто складні, дорогі і занадто масштабні для реалізації. Ця теорія, як вважає Андерсон, вже не має нічого спільного з дійсністю. Щоб пояснити новий метод, він наводить як приклад пошукову систему Google і генетичне секвенування. «Це світ, в якому великі обсяги даних і прикладна математика замінюють будь-які інші потрібні інструменти, при достатній кількості даних числа говорять самі за себе. І петабайт інформації дозволяє чекати, що кореляцій цілком достатньо» [4]. Незважаючи на суперечливість такого підходу, проект з виробництва високоефективного реактивного турбінного двигуна інженерами з General Electric та Політехнічного інституту Rensselaer при використанні генетичного алгоритму був розроблений за два дні, а за традиційною технологією цей процес зайняв би до п'яти років [1]. Поява Big Data відображає зміну парадигми експериментальної науки, що спиралася на висунення і верифікації гіпотез, і дозволяє тепер виробляти наукове знання без використання гіпотез, без опори на традиційну методологію.

Аналізуючи епістемологічну роль потоків великих даних і технології роботи з ними, виникає питання: чи можуть впливати потоки даних і метаданих не тільки на структуру виробництва сучасного знання, але і на виникнення

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ

нової інфраструктури та методології науки?

NBICS технології впливають на наукове співтовариство двома способами. По-перше, вони привели до поширення великих баз даних і обчислювальних потужностей. Такі сервіси є розумним варіантом для наукових завдань, які можуть виконуватися за допомогою стандартних сервісів. Все більше університетів покладаються на такі сервіси для резервного копіювання даних, електронної пошти, додатків для підвищення ефективності

Ще одна риса, яку набуває наукове співтовариство, - це радикальна персоналізація. Маючи персональний доступ до терафлопа обчислень і терабайтів баз даних, вчені можуть створювати свої власні обчислювальні хмари. Інновації і нові наукові сервіси приходять з мереж, а не з керованих продуктами центрів обробки даних. Не тільки вчені, але й величезна кількість сенсорних та смарт пристроїв підключені до Інтернету зі своїми власними локальними сервісами обчислювання і зберігання, що формує потужну мережу масивно розподілених сервісів знань [3].

А. Сзалай і Дж. Грей запропонували розглядати розвиток методології та інфраструктури науки в контексті їх співвідношення з обсягами даних [12]. Вони вважають, що за обсягом використовуваних даних історію науки можна розділити на чотири періоди.

- Тисячу років тому даних було мало, наука була емпіричною. В античні часи наука обмежувалася описом спостережуваних феноменів і логічними висновками, зробленими на основі спостережень.

- В останні кілька сотень років даних стало більше, з'явилася можливість для створення теорій, використовуючи в якості доказів ті чи інші аналітичні моделі.

- За останні кілька десятиліть наука стала обчислювальною, комп'ютери дозволили використовувати методи чисельного моделювання.

А. Сзалай і Дж. Грей [13] сформулювали кілька неформальних постулатів щодо ролі даних в сучасній науці:

- наукові дослідження все більше і більше націлюються на роботу з даними;
- проблеми з обробкою даних можуть бути обумовлені застосуванням горизонтального масштабування;
- слід наближати обчислення до даних, а не дані до обчислень.

Сучасній науці властива можливість обробки величезних обсягів експериментальних даних, поява нових наукових методів, що орієнтовані на ефективну роботу з потоками Big Data. Еволюція наукових досліджень, і кожної дисципліни, зокрема, під впливом Big Data відбувається за двома напрямками - Обчислювальна-X і X-інформатика, де під змінної X можна позначити будь-яку наукову дисципліну [14]. Розвиток наук за двома напрямками констатується і в гуманітаристиці: формуються обчислювальні гуманітарні науки і гуманітарна інформатика, яка останнім часом все частіше називається цифровою гуманітарною наукою. Дані гуманітарних наук стають «обчислювальними», інтегруючись в систему Big Data . У. Маккарті підкреслює роль сфери «гуманітарних обчислень» в якості одного способу отримання знань і епістемологічної практики гуманітарних наук [9]. Конвергенція наук вимагає ефективізує взаємодію гуманітаристики з технічними галузями для виявлення структури та оптимізації пошуку і аналізу величезних комплексів соціогуманітарних даних, забезпечення актуальними даними, дослідного тестування теоретичних алгоритмів або нових інструментів.

З виникненням Інтернету в якості платформи для додатків, обміну даними та взаємодії були зруйновані бар'єри в методах проведення досліджень і поширення їх результатів. Інфраструктури хмарних обчислень (наприклад, Amazon) і нове покоління обчислювальних платформ з використанням великої кількості даних (наприклад, DISC, Google MapReduce, Hadoop і Dryad), спрямовані на управління та обробку великих обсягів даних.

Для медіанфраструктури характерною стає зміна форм організації наукових досліджень у форматі мереж віртуальних інформаційних ресурсів, технологій і людей, за допомогою створення віртуальних дослідницьких середовищ і лабораторій. Виникають наукові портали, колективні та особисті блоги, соціальні мережі забезпечують умови для самопрезентації людей, обговорення їх ідей і планів, розміщення інформації про проведені роботи, що сприяє поширенню результатів наукової діяльності.

Важливий напрямок застосування медіатехнологій у науці - організація роботи віртуальних дослідницьких лабораторій, які дозволяють залучати вчених з різних країн світу для прове-

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ

дення досліджень безпосередньо в своїх лабораторіях з наступним обміном інформацією через комп'ютерну мережу; віртуальний комплекс навчальних матеріалів, тренажерів, приладів, що дозволяє моделювати реальні експерименти із заздалегідь відомими результатами. Створюються дослідницькі мережі в Інтернеті для забезпечення співпраці вчених і відкритого доступу до дослідницьких інструментів і сервісів, баз даних, обчислювальних ресурсів, для апробації та впровадження нових технологічних стандартів і мережевої інфраструктури на базі Інтернет [1].

Принциповою відмінністю медіаінфраструктури науки можна назвати ігнорування офіційних структур, вертикальних ієрархічних зв'язків, в результаті чого розвивається горизонтальна наукова інфраструктура, яка включає наукові веб-сайти вчених, творчих груп і колективів, блоги, наукові соціальні мережі, інтернет-лабораторії, інтернет-конференції, віртуальні дослідні середовища і відкриті електронні архіви.

П. Леві говорить про формування колективного розуму (*collective intelligence*), який постійно збільшується, координується в реальному часі членами мережевого співтовариства і ефективно впливає на їх навички [8]. Р. Кац і Р. Райс, доводять, що Інтернет поєднує в собі обидві можливості колективних та індивідуальних форм комунікації - соціальної залученості і міжособистісної дружби і є синтетичним з'єднанням можливостей всіх сучасних медіатехнологій [6,11]. До аналогічного висновку раніше прийшов Мануель Кастельс, відзначаючи все більшу структуризацію суспільства навколо біполярних протилежностей - Мережі та особистості. Відкритий обмін інформацією, доступний в мережі між дослідниками, має основоположне значення для науки, для збільшення швидкості досліджень і зростання визнання вчених, стає можливим обмін інформацією між дослідниками, який охоплює ряд ініціатив з метою видалення перешкод для доступу до даних і опублікованих документів.

Медіаінфраструктурі характерні підходи, парадигма, моделі, орієнтовані на цифрові дані. Цифрові дані є не тільки результатом досліджень в одній науці, представлені у вигляді баз даних, банків даних, електронних колекцій, цифрових документів і зображень, багатовимірних цифрових масивів і т.д., а й «ма-

теріалом» для проведення досліджень в інших дисциплінах. Внаслідок синтезу «старих» і «нових» даних можуть виникнути нові можливості в конструюванні об'єкта наукового дослідження. Величезний за масштабом потік цифрових даних створює потенціал для вирішення «старих» методологічних проблем за допомогою «нових» підходів у полі різних дисциплін: астроінформатики, біоінформатики, екологічних наук, ядерної та атомної фізики, Data-медицини, соціальних і гуманітарних наук. До недавнього часу дані були лише продуктами наукових досліджень, але в даний час вони не тільки «капітал» вченого, проміжний результат його дослідження, а й рушійна сила для створення наукових продуктів іншого рівня, таких як наукові інструменти і моделі.

У добу високої електроніки такі когнітивні практики, як збір величезних масивів даних, практика збереження, трансляції, обміну й добування з них знань, здійснюється не тільки людьми, але й автономно функціонуючими комп'ютерними смарт-пристроями. Завдяки цьому стрімко розширюється експансія, величезних масивів даних практично в усі базові сфери життєдіяльності постіндустріального суспільства. У цих умовах людино-машинний інтерфейс стає одним з найважливіших завдань методології аналізу й синтезу поступально зростаючих масивів даних. Суть цього завдання полягає у тому, щоб дозволити вченому, котрий виконує збір і обробку даних за допомогою смарт-пристроїв, здійснювати контроль над зібраним їм даними. Контроль, про який тут йдеться, стає можливим лише при розробці таких електронних засобів аналізу й синтезу величезних масивів даних, які не обтяжували б інтелект ученого, і були інтуїтивно зрозумілими і посилюючими його інтелект [2].

Висновки

Медіакогнітивні практики оперування зростаючим обсягом цифрових даних і зміна структури їх використання починають грати все більш значиму роль у сучасному науковому пізнанні. Науково-дослідну діяльність в даний час все більше слід розглядати в прямій залежності від ефективного доступу до загальних цифрових наукових даних і до сучасних медіаінструментів, які дозволяють здійснювати зберігання, пошук, візуалізацію і високий

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ

рівень аналізу даних. Неодмінно науку чекатимуть кардинальні зміни, однак невідомо наскільки світове наукове товариство буде готовим до приборкання потоків даних, що заповнили світ. На разі ми можемо тільки пророкувати майбутні зміни, а те що ми спостерігаємо зараз - глобальне переформатування та формування нового наукового мислення, інструментарію та дослідницької парадигми.

Виникнення, становлення і розвиток медіаінфраструктури змушує світове наукове співтовариство переглянути модерністську парадигму виробництва наукового знання, звернути увагу на формування якісно нових спо-

собів передачі, використання та отримання наукових даних та інформації, проведення наукових досліджень. Разом з цим виникає потреба в синхронному і комплексному вивченні потенційних негативних наслідків впливу медіатехнологій на науковців та пізнавальну діяльність. Слід звернути увагу на ускладнення самоідентифікації індивіда, моделювання процесів і явищ, що відбувається поза опори на емпіричну базу. Також постає проблема контролюваності та відбору інформації: величезні потоки інформації різного роду глибини і змістовності ускладнюють відбір і трансляцію значимого знання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Журавлёва, Е. Ю. Научно-исследовательская инфраструктура Интернет / Е. Ю. Журавлёва // *Вопр. философии*. – 2010. – № 8. – С. 155–166.
2. Індустрія наукових знань: вплив на соціогуманітарну сферу. Монографія / В. С. Лук'янець, О. М. Кравченко, О. Я. Мороз [та інші] – Київ : УкрСІЧ, 2015. – 407 с.
3. Эбботт, М. Р. Новый путь для науки? / М. Р. Эбботт // *Научные исследования с использованием больших объемов данных* [под ред. Т. Хей, С. Тэнсли, К. Толле]. – Редмонд : Microsoft Research, 2009–2014. – С. 111–116.
4. Anderson, C. The End of Theory: The Data Deluge Makes the Scientific Method Obsolete [Електронний ресурс] / C. Anderson – 2008. – Режим доступу: <http://www.wired.com/2008/06/pb-theory/>. – Назва з екрана. – Перевірено 09.06.2016.
5. Borgman, C. L. Scholarship in the Digital Age: Information, Infrastructure, and the Internet / C. L. Borgman. – Cambridge : MIT Press, 2007. – 360 p.
6. Katz, R. L. The Information Society: An International Perspective / R. L. Katz. – New York: Praeger, 1998. – xvii, 168 p.
7. Leonelli S. What difference does quantity make? On the epistemology of Big Data in biology / S. Leonelli // *Big data & society*. – 2014. – Vol. 1. – Iss. 1. – 11 p. doi: 10.1177/2053951714534395.
8. Levy, P. Collective Intelligence: Mankind's emerging world in cyberspace / P. Levy. – New York : Plenum Press, 1997. – 312 p.
9. McCarty, W. Humanities Computing / W. McCarty. – London : Palgrave, 2005. – 288 p.
10. Consultative Committee for Space Data Systems [Електронний ресурс]. – 2002. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/2860931_Consultative_Committee_for_Space_Data_Systems. – Назва з екрана. – Перевірено 09.06.2016.
11. Katz, J. E. Social Consequences of Internet Use: Access, Involvement, and Interaction / R. E. Rice, J. E. Katz. – London: MIT Press, 2002. – 486 p.
12. Szalay, A. 2020 Computing: Science in an exponential world / A. Szalay, J. Gray // *Nature*. – 2006. – Vol. 440, No. 7083. – P. 413-414. doi: 10.1038/440413a.
13. Szalay, A. «eScience — A Transformed Scientific Method» [Електронний ресурс] / A. Szalay, J. Gray // *Computer Science and Technology Board of the National Research Council*, 11.01.2007 : [презентація] // SlideShare. – Mountain View, 2007. – Режим доступу: <http://www.slideshare.net/dullhunk/escience-a-transformed-scientific-method>. – Назва з екрана. – Перевірено 09.06.2016.
14. The fourth paradigm: data-intensive scientific discovery/ Edited by T. Hey, S. Tansley, K. Tolle. – Redmond : Microsoft Research. 2009–2014. – 252 p.
15. Williams, R. Data Powers of Ten [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://web.archive.org/web/19990508062723/http://www.ccsf.caltech.edu/~roy/dataquan>. – Назва з екрана. – Перевірено 09.06.2016.

Ю. Д. ГЕНСИЦКИЙ^{1*}

^{1*}Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (Київ, Україна),
ел. почта yuraletter@gmail.com, ORCID 0000-0003-0858-6862

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ

ФОРМИРОВАНИЕ МЕДИАИНФРАСТРУКТУРЫ BIG DATA SCIENCE В ВЕК ВЫСОКОЙ ЭЛЕКТРОНИКИ

Цель. Проанализировать специфику формирования медиаинфраструктуры науки под влиянием распространения цифровых медиатехнологий, изменение характера научной деятельности, реализацию коммуникации ученых при использовании Big Data. **Методология.** Реализация цели видится в использовании научно-теоретической базы философии науки, медиафилософии, медиафилософского подхода к пониманию общества, науки и техники, использовании публикаций по выбранной тематике исследования. **Научная новизна.** Проанализирована проблема изменения научной коммуникации под влиянием Big Data. Рассмотрено формирование медиаинфраструктуры науки под влиянием медиатехнологий. **Выводы.** Возникновение, становление и развитие медиаинфраструктуры заставляет мировое научное сообщество пересмотреть модернистскую парадигму производства научного знания, обратить внимание на формирование качественно новых способов передачи, использования и получения научных данных и информации, проведения научных исследований. Вместе с этим возникает потребность в синхронном и комплексном изучении потенциальных негативных последствий влияния медиатехнологий на научную и познавательную деятельность. Следует обратить внимание на осложнения самоидентификации индивида, моделирование процессов и явлений, которые происходят вне опоры на эмпирическую базу. Также возникает проблема контролируемости и отбора информации: огромные потоки информации различного рода глубины и содержательности затрудняют отбор и трансляцию значимого знания.

Ключевые слова: инфраструктура; медиаинфраструктура; Big Data; наука; медиатехнологии; метод; методология

YU. D. GENSITSKIY^{1*}

^{1*}National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kiev, Ukraine), e-mail yuraletter@gmail.com, ORCID 0000-0003-0858-6862

FORMATION OF MEDIA SCIENCE INFRASTRUCTURE BIG DATA SCIENCE IN THE AGE OF HIGH ELECTRONICS

Purpose. The article is aimed to analyze the specificity of formation of media infrastructure of science under the influence of digital media distribution technology, the changing nature of scientific activity, implementation of communication researchers using Big Data. **Methodology.** The implementation of the purpose is seen in the use of scientific and theoretical basis of the philosophy of science, mediaphilosophy, mediaphilosophical approach to understanding society, science and technology, use of publications on selected topics of research. **Originality.** It was considered the problem of scientific communication change under the influence of Big Data. Forming of media infrastructure of science under the influence of media technology was analyzed. **Conclusions.** The emergence, formation and development of media infrastructure makes the world scientific community see the modernist paradigm of scientific knowledge production, pay attention to the formation of a qualitatively new ways of transmission and reception using scientific evidence and information research. At the same time there is a need for simultaneous and comprehensive study of the potential negative effects of media technologies for researchers and educational activities. Note the complications self-identification individual simulation processes and phenomena that occurs reliance on empirical base. Also there is a problem controllable and selection of information: the huge flow of information of different kinds of content depth and complicate the selection and broadcast meaningful knowledge.

Key words: infrastructure; media infrastructure; Big Data; science; media technology; technique; methodology

REFERENCES

1. Zhuravleva E.Yu. Nauchno-issledovatel'skaya infrastruktura Internet [Research Infrastructure of Internet]. *Voprosy filosofii – Problems of philosophy*, 2010, no. 8, pp. 155-166.
2. Lukianets V.S., Kravchenko O.M., Moroz O.Ya., Ozadovska L.V., Belichenko A.V. *Industriia naukovykh znan: vplyv na sotsiohumanitarnu sferu* [Industry of scientific knowledge: impact on the socio-humanitarian sphere]. Kyiv, UkrSICH Publ., 2015. 407 p.

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ

3. Ebbott M. *Novyy put dlya nauki? Nauchnyye issledovaniya s ispolzovaniyem bolshikh obyemov dannykh* [The new way for science? Research using large amounts of data]. Redmond, Washington, Microsoft Research Publ., 2009-2014, pp. 111-116.
4. Anderson C. The End of Theory: The Data Deluge Makes the Scientific Method Obsolete. 2008. Available at: http://www.wired.com/science/discoveries/magazine/16-07/pb_theory/. (Accessed 9 June 2016).
5. Borgman C.L. *Scholarship in the Digital Age: Information, Infrastructure, and the Internet*. Cambridge, MIT Press Publ., 2007. 360 p.
6. Katz R.L. *The Information Society: An International Perspective*. N.Y., Praeger Publ., 1998. 168 p.
7. Leonelli S. What difference does quantity make? On the epistemology of Big Data in biology. *Big data & society*, 2014, vol. 1, issue 1, pp. 11. doi: 10.1177/2053951714534395.
8. Levy P. *Collective Intelligence: Mankind's emerging world in cyberspace*. New York, Plenum Press Publ., 1997. 312 p.
9. McCarty W. *Humanities Computing*. London, Palgrave Publ., 2005. 288 p.
10. Consultative Committee for Space Data Systems. 2002. Available at: https://www.researchgate.net/publication/2860931_Consultative_Committee_for_Space_Data_Systems. (Accessed 9 June 2016).
11. Katz J.E., Katz J.E. *Social Consequences of Internet Use: Access, Involvement, and Interaction*. London, MIT Press Publ., 2002. 486 p.
12. Szalay A., Gray J. 2020 Computing: Science in an exponential world. *Nature*, 2006, vol. 440, no. 7083, pp. 413-414. doi: 10.1038/440413a.
13. Szalay A., Gray J. «eScience — A Transformed Scientific Method». *Presentation to the Computer Science and Technology Board of the National Research Council*, Mountain View, 2007. Available at: <http://www.slideshare.net/dullhunk/escience-a-transformed-scientific-method>. (Accessed 9 June 2016).
14. Hey T., Tansley S., Tolle K. *The fourth paradigm: data-intensive scientific discovery*. Redmond, Washington, Microsoft Research Publ., 2009-2014. 252 p.
15. Williams R. Data Powers of Ten. Available at: <http://web.archive.org/web/19990508062723/http://www.ccsf.caltech.edu/~roy/dataquan/>. (Accessed 9 June 2016).

Стаття рекомендована до публікації д. філос. н., проф. В. С. Лук'янець (Україна)

Надійшла до редколегії 04.02.2016

Прийнята до друку 13.06.2016

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

УДК [141.132:165.62]:141.319.8

А. М. МАЛІВСЬКИЙ^{1*}

^{1*} Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна
(Дніпропетровськ, Україна), ел. пошта telepat-57@mail.ru, ORCID 0000-0002-6923-5145

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ РАЦІОНАЛІЗМ ДЕКАРТА ТА ЙОГО ГУССЕРЛІВСЬКА РЕЦЕПЦІЯ

Мета. З'ясування особливостей Гуссерлівської рецепції антропологічного раціоналізму Декарта. Її реалізація передбачає послідовне розв'язання наступних задач: 1) схематично окреслити сучасне бачення базової інтенції філософування Картезія як антропологічного раціоналізму; 2) виокремити основні моменти рецепції Гуссерлем раціоналізму Декарта як деантропологізованого та проаналізувати радикалізацію його базового проекту як реантропологізацію. **Висновки.** В ході з'ясування питання про спосіб рецепції та завершення філософського проекту Декарта у вченні Едмунда Гуссерля автор виявляє, що оригінальність його рецепції антропологічного раціоналізму Декарта постає як парадоксальне поєднання заперечення наявності антропології в базовому проекті та перевідкриття її ключової ролі в ході радикалізації позиції Декарта. Продумуючи її шляхи, він приходить до перевідкриття ряду ключових ідей французького філософа, укорінених в його антропологічному раціоналізмі. До їх числа належать амбівалентність базової інтенції, відмова від уявлень про панраціоналізм Декарта, визнання нередукованості філософського методу до математичного, конститутивності людської присутності в новому раціоналізмі. Перспективи подальшого дослідження автор пов'язує з осмисленням змістовної спорідненості та спадкоємності двох великих мислителів, а саме - особистісним характером філософування та етична спрямованість їх шукань. **Новизна.** Звертання до гуссерлівської рецепції картезіанського проекту підтверджує тезу про істотну значимість антропології для базового проекту Декарта. Окреслений Гуссерлем варіант рецепції базового проекту Декарта є відтворення поверхових стереотипів епохи, котрі пов'язують шукання філософа з природничими науками та нехтують антропологічними вимірами. Запропонований варіант радикалізації проекту Декарта значною мірою є перевідкриттям ключової значимості антропологічних вимірів в шуканнях засновника раціоналізму. І хоча сам Гуссерль побоювався перетворення феноменології в антропологію, істотність тенденції антропологізації раціоналізму для його шукань є незаперечною.

Ключові слова: Декарт; Гуссерль; раціональність; антропологічна раціональність; фізикалістська раціональність; об'єктивність; суб'єктивність

Актуальність теми дослідження

Філософська спадщина Декарта - незавершений філософський проект, а тому кожна епоха пропонує своє бачення її ключових моментів - базової інтенції та шляхів завершення. Будучи втіленням революційної епохи, вчення Декарта особливо актуалізується в перехідний період. Наочним прикладом останньої тези є феноменологія Гуссерля як неокартезіанство та одна з найбільш глибоких та неординарних спроб тлумачення проекту Декарта. Революція в декартознавстві та його нинішній рівень відкривають нові можливості та перспективи осмислення перед істориками філософії.

Особливий інтерес для Гуссерля мають ключові моменти спадщини Картезія - поняття раціональності, базова інтенція, оцінка можливостей універсалізації науки, редукованість філософії до деантропологізованих гносеологій

та онтологій, наявність та істотність антропологічних вимірів, етичних шукань тощо. А тому для нас сьогодні, в контексті чергової кризи раціоналізму, першочергову значимість має питання про те, наскільки гуссерлівська рецепція раціоналізму Декарта виходить за межі свого часу та є автентичною. Її критичне осмислення передбачає послідовне зосередження уваги на таких проблемах: наскільки адекватною є гуссерлівська рецепція базового проекту Декарта? Як виглядає з позицій сучасного рівня історико-філософської науки запропонована Гуссерлем радикалізація проекту французького філософа?

Огляд літератури

В ході сучасного осмислення раціоналізму Декарта принципово важливим є питання про те, чи зводиться базова інтенція його філософування до фізики, тобто чи є вона антропо-

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

логічною чи деантропологізованою. Схематично основні варіанти відповіді на означене питання зводяться до трьох: перший - деантропологізований, тобто базова інтенція філософування редукується до власне фізики (нині поступово відходить на задній план); другий виходить за межі уявлення про редукованість проекту та приймає до уваги людину як метафізичну істоту, тобто має місце уявлення про домінування метафізичної інтенції [8]; третій представлений тенденцією, котра увиразнюється в останні роки та пов'язує базову інтенцію філософування з антропологічним проектом Декарта [6; 12].

Передумовами змістовного осмислення гуссерлівської рецепції антропологічного раціоналізму Декарта є увага до особливостей раціоналізму самого Гуссерля. Істотна роль феномену людини в спадщині Гуссерля не залишилася поза увагою дослідників, зокрема Ж.-Ф. Ліотара. Оригінальність засновника феноменології він справедливо вбачає в виході за межі методології природничих наук: «Богатство феноменології, її «позитивна сторона», заключається в усилії заново постигнуть самого человека вне объективистских схем, к которым антропологическая наука не может не прибегать» [5, с.139]. Але, на жаль, змістовне окреслення означених форм виходу за межі методології природничих наук відсутнє на сторінках цитованої праці. Сам Гуссерль, як відомо, побоювався перетворення феноменології в антропологію, хоча французька феноменологія пішла саме по такому шляху [1, с.52, 54].

Відсутність належної уваги в дослідницькій літературі до антропологічної складової проекту Декарта, і до форм присутності антропологічного інтересу в текстах Гуссерля, істотно збіднює конструктивне осмислення діалогу двох великих мислителів. В означених умовах ми можемо претендувати максимум на фіксацію в обох вченнях змістовно споріднених моментів, залишаючи поза увагою як питання про те, чому вони мають місце, так і моменти їх істотної відмінності та ті чинники, що їх уможливають. Прикладом є публікація Вейна М., котрий виокремлює основні споріднені рубрики в спадщині обох мислителів, а саме - філософія суб'єкта, метод сумніву, *cogito* та *ego*, ясні та виразні ідеї, повернення до світу [14]. Поза увагою автора одного з останніх досліджень гуссерлівської рецепції Декарта за-

лишився той факт, що фундатор феноменології не стільки доповнює, скільки перевідкриває ключові моменти позиції великого француза [113].

Побіжний огляд літератури засвідчує як відсутність уваги до своєрідності антропологічного раціоналізму Декарта, так і своєрідності нового раціоналізму Гуссерля, який він розбудовував в ході переосмислення та радикалізації картезіанського проекту. А тому правомірним та доцільним в контексті сучасної кризи раціоналізму виглядає з'ясування особливостей способу гуссерлівської рецепції антропологічного раціоналізму Декарта, в чому автор вбачає головну мету даної статті. Її реалізація передбачає послідовне розв'язання наступних задач: 1) схематично окреслити сучасне бачення основної інтенції філософування Картезія як антропологічного раціоналізму 2) виокремити основні моменти тлумачення Гуссерлем раціоналізму Декарта як деантропологізованого та проаналізувати його радикалізацію як реантропологізацію.

Виклад основного матеріалу

Передумовою осмислення гуссерлівської інтерпретації раціоналізму Декарта є звертання до текстів останнього. Становлення раціоналізму європейської філософії та його специфіка в епоху Нового часу, справедливо пов'язуються з фізикою як наукою про природу. Декарт як представник першої наукової революції, не є винятком. Здавалось би, справедливості означеної тези підтверджує біографія мислителя. В ході становлення його філософської концепції пріоритетне місце посідає фізика, яку він виклав на сторінках амбіційного та знакового (за задумом) твору - трактату «Світ».

Декарт дає достатні засади для створення стійкої ілюзії (стосовно однозначного та незаперечного) пріоритету для нього ідеалу фізики та відповідного типу раціоналізму в усіх сферах філософського знання. В ході ознайомлення з текстами Декарта, написаними після його відмови від публікації «Світу», складається ілюзія щодо незмінності основної інтенції його філософування, свідчення чого легко знайти на сторінках тексту «Дискурсії про метод», в якому наголошується на незаперечній пріоритетності проблем фізики: «Я мав намір включити в нього [текст] все, що вважав відомим мені до його написання стосовно природи матеріальних

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

речей» [9, АТ, VI, р.41]. Додатковими аргументами виглядають його більш пізні тексти, зокрема відома метафора зі Вступу до «Принципів філософії», де засновник раціоналізму відводить фізиці роль стовбура, з якого виростають всі інші науки - медицина, механіка та етика [9, АТ, IX, р.14]. Здавалось би, неспростовним свідченням Декарта щодо його безсумнівної відданості ідеалам фізики є теза про прагнення пояснювати природу пасій з точки зору фізики. Вона висловлена в одному з приватних листів, котрий, як правило, друкується в вигляді вступу до «Пасій душі» [9, АТ, IX, р.326]. Побіжне звертання до текстів мислителя, здавалось би, однозначно підтверджує правомірність редукціоністського тлумачення Декартом раціональності та природи універсуму, включаючи природу людини.

Але окреслений підхід є поверховим та не відображає повною мірою позицію Декарта, а більшість текстів філософа дають достатні підстави для іншої оцінки ролі ідеалів фізики в структурі філософського знання та його концепції раціональності. Інакше кажучи, Декарт далекий від редукціоністського бачення світу та наголошує на доцільності більш широкого бачення предмету фізики. Вже в тексті «Дискурсії» мова йде про намір дотримуватися більш широкого бачення предмету фізики, тобто включити все, що стосується світла, Сонця та інших зірок, планет, комет та Землі, і, що надзвичайно важливо для нас, «про людину» [9, АТ, VI, р.42].

Наголошення на істотності більш широкого розуміння предмету фізики є для Декарта ключовим моментом, а тому неодноразово зустрічається на сторінках інших, більш пізніх праць мислителя, зокрема тексту «Принципів філософії» в параграфі під красномовною назвою - «що ще потрібно включити для того, щоб завершити цей трактат». Окреслюючи задум трактату, Декарт акцентує непересічну значимість двох відсутніх на даний момент частин, а саме - п'ятої - про природу рослин та тварин та шостої - про природу людини [9, АТ, VIIA, р.315].

Отже, притаманне Декарту бачення фізики як основи всіх інших знань, має свою специфіку, котра полягає в більш широкому розумінні її предмету, що включає в якості окремого компонента природу людини. Для нього вкрай принципово, що людина має бути зро-

зумілою на базі попереднього освоєння більш простих попередніх етапів. Можливість пересвідчитися в цьому дає цитований вище текст Вступу, в якому він перераховуючи основні компоненти фізики (як другої частини філософії), акцентує важливість переходу «після виявлення істинних начал матеріальних речей ми вивчаємо загальну композицію цілісного універсуму», переходимо до неживої та живої природи, наголошуючи при цьому на особливій значимості людини - «особливо людини» [9, АТ, IX, р.14].

Як ми бачили, своєрідність раціоналізму Декарта полягає в тому, що людина є одним з найважливіших компонентів його вчення про універсум. Наскільки означена риса засновника новоевропейського раціоналізму стала об'єктом уваги в історії філософії? До числа оригінальних, глибоких, впливових та недостатньо осмислених варіантів рецепції в філософії початку XX століття вчення Декарта належить феноменологія Едмунда Гуссерля. Сучасний філософський ландшафт для нього та нинішня криза в філософії має своїм змістовним аналогом ситуацію на зорі Нового часу. А тому до числа змістовних передумов конструктивного подолання кризи нинішнього філософування, переконаний Гуссерль, належить повернення до філософського проекту Декарта як ключового для епохи Нового часу. Розв'язання означеної задачі передбачає перехід до більш широкого історичного та світоглядного контексту, а саме - до теми духовної Європи, до античності, до історії людства та антропологічно-етичної проблематики, що, як правило, випадає з поля зору дослідників.

Передумовою досягнення підходу Гуссерля до осмислення як філософських, так і історико-філософських проблем, стає увага до його світоглядного кредо, а саме - глибока переконаність, по-перше, стосовно покликання філософії виступати в ролі джерела смислових орієнтирів для людства, по-друге, - в тому, що філософія може і має бути раціоналістичною. Оцінюючи нинішню йому ситуація на початку XX ст. як глибоку кризу раціоналізму, Гуссерль наголошує на її позірному характері. До числа її проявів відносяться посилення моментів спонтанності та хаотичності соціального розвитку, наростання тривоги та невизначеності. розмивання та втрата мети, пріоритетів та перспектив. Означені риси є не стільки ознаками

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

кризи, скільки свідченням доцільності виходу за межі його вузького, редукованого тлумачення поняття раціоналізму.

Основним об'єктом критики Гуссерля є редукціоністський раціоналізм та його проява в формі позитивізму. Філософія в означеному контексті втрачає свої людські виміри та смисл, тобто питання про природу людини та шляхи її самореалізації виглядають неістотними, пріоритетними ж цінностями є технічні досягнення та матеріальне процвітання. Найбільш руйнівним результатом збереження домінуючої редукціоністської настанови є нігілізм стосовно культурно-сислового універсуму, що означає послідовне усунення будь-яких оціночних суджень наук в науках про дух [3, с.21]. Позитивні науки визначають світогляд сучасної людини, засліплюючи її плодами матеріальних благ, людина, абстрагуючись від усього суб'єктивного, зводить свій внутрішній світ лише до науки про факти: «Науки всего лишь о фактах формируют людей, заботящихся лишь о фактах» [3, с.20].

Втіленням в життя настанови на редукціонізм в філософії, тобто її деантропологізацію зумовлює відсутність серйозної полеміки, наявність конгресів, де збираються філософи, але відсутня власне філософія тощо, - пише він на сторінках «Картезіанських медитацій» [2, с.16-17]. Як відомо, Гуссерль мав задум розбудови сучасної версії цілісної філософії в ході роботи над текстом «Кризи європейських наук та трансцендентальної феноменології», але її IV частина під назвою «Ідея повернення всіх наук в єдність трансцендентальної філософії» так і не була написана, про що згадує Е. Фінк в передмові німецького видавця [3, с.15].

Змістовний аналог філософії позитивізму Гуссерль вбачає в філософії Декарта як втіленні об'єктивістської настанови на розбудову вчення про Всесвіт на взірці фізики. Окреслюючи становлення базової інтенції філософії Нового часу як раціоналізму, Гуссерль наголошує на детермінуючій ролі галілеєвської фізики. Позиція ж самого Картезія кваліфікується як вперте та наполегливе дотримання настанови на об'єктивне бачення світу, що детермінує своєрідність деантропологізованого раціоналізму, який засновник феноменології вживає поняття «фізикалістський раціоналізм» [3, с.108].

Осмыслиючи мотиви означеної деформації, Гуссерль наводить свого роду «пом'якшуючі обставини», котрі певною мірою виправдовують Картезія. Мова йде про аксіоматичні на протязі тисячоліть очевидності, вийти за межі яких не спромоглася вся попередня традиція філософування, які Гуссерль характеризує як спокусу «натуралістичного об'єктивізму»: «... в упрек философии всех времен.... Не смогла преодолеть натуралистический объективизм... вполне естественное искушение» [3, с.355].

Основна ж вада означеної настанови - відсутність належної уваги до суб'єктивності людини як вихідного та кінцевого пункту філософії. Саме зі змістовним осмисленням суб'єктивності Гуссерль пов'язує оригінальність власного підходу до тлумачення ключових філософських проблем, наголошуючи на доцільності пріоритетної розробки науки про дух. В ході пошуку форми вираження власної позиції його увагу привертає запропоноване Вільгельмом Дільтеєм поняття «науки про дух». Гуссерль переконаний, що суб'єктивність (як в епоху Нового часу, так і в сучасній йому думці) має бути основним об'єктом філософії, а отже, остання має розроблятися як наука про трансцендентальну суб'єктивність як Егологія тощо.

Подальше некритичне редукування задач філософії до розбудови об'єктивістської картини світу, оцінюється Гуссерлем як небезпечно для природи філософії, оскільки зумовлює деформацію суб'єктивності. А тому аналізуючи підхід великого француза, він звинувачує його в нехтуванні тією «глибиною», котра відкрилася йому в ході власних медитацій, що дало можливість «ускользнуть великому открытию» [3, с.108].

Істотною вадою підходу Декарта Гуссерль вважає приховану від нього самого двозначність його думок, тобто відсутність послідовного проведення оригінального радикалізму. Одним з найбільш негативних наслідків реалізації моністичної об'єктивістської настанови є зовні непомітний роковий поворот, а саме - субстанціалізація его, що врешті-решт привело до започаткування нового типу реалізму - «абсурдного трансцендентального реалізму» [2, с.38-39].

До числа найбільш негативних наслідків дії настанови об'єктивізму Гуссерль правомірно відносить свого роду рідиму пляму європейсь-

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

кої ментальності, яку він називає «невикорінюваною наївністю», котра унеможливило бачення реального еґо як найбільш значимого та важливого, сприяючи поширеності його деформованого образу. Інакше кажучи, найважливіше залишилося непоміченим - еґо як «не-что великое и величайшее», котре є, як пише сам мислитель, за своєю природою чимось парадоксальним. Ми сьогодні можемо опосередковано судити про справжній масштаб означеної загадки, якщо звернемо увагу на те «потрясіння», котре пережив сам Декарт в процесі виходу за межі звичних та повсякденних явищ [3, с.116].

Декарт, на думку Гуссерля, робить хибний крок, коли некритично переносить нівелюючий та уніфікуючий підхід природничих наук на унікальні особистості, результатом чого є отожднення еґо з чистою душею, тобто його знеособлення: «Все, чего удалось достичь, великое открытие этого еґо, обесценивается бессмысленной подменой...» [3, с.115].

А тому Гуссерль наголошує на необхідності радикалізації основного проекту філософії Декарта. З погляду сучасної науки запропоновані ним форми радикалізації можуть бути кваліфіковані як перевідкриття ключових положень антропологічного раціоналізму Декарта. Найбільш репрезентативні прояви позірної переконливості усталених стереотипів заслуговують на окрему увагу.

Змістовною передумовою автентичного осмислення правомірності усталеного образу філософії Картезія як репрезентанта філософії Нового часу Гуссерль справедливо вважає увагу до факту амбівалентності базової настанови філософії, котра увиразнюється уже у давніх греків та проявляється як поєднання об'єктивізму та суб'єктивізму, науки та етики. Аргументуючи хибність ідеї універсалізації редукціоністської настанови Нового часу, Гуссерль нагадує, що ще в Давній Греції великі мислителі встояли проти спокуси екстраполяції природничонаукового способу мислення, тобто остерігалися робити той останній крок, коли в об'єктивістській настанові усе духовне здається приналежним фізичній тілесності [4, с.61].

Грунтовні історико-філософські дослідження останнього часу засвідчують поверховість сциєнтистських підходів до тлумачення шукань Декарта та акцентують істотність антропологічно-етичного ракурсу. Глибокою та спра-

ведливою виглядає констатація авторитетного декартознавця Ж.-Л. Марйона щодо наявності в текстах мислителя поруч з настановою на розбудову універсальної математики принципово іншої, відмінної настанови. Марйон відзначає глибоку відмінність між тим мисленням простором, «в якому панує *Mathesis universalis*, та «другим началом картезіанської думки» [8, с.342]. В ході ретроспективного звертання до тексту «Дискурсії про метод» вчений зазначає, що: «Так інтерпретоване благородство (*generosite*) вперше створює можливість подолати відокремлення, так часто згадуване, між теоретичною роботою та *morale par provision*, котре в 1637 році розбалансувало Картезіанську справу» [10, р. 116-117].

Серед числа тих недостатньо обґрунтованих звинувачень на адресу Декарта, котрі поширені і досі, належить хибне уявлення Гуссерля про те, що його філософський метод є наслідуванням методології математики. На думку засновника феноменології, Декарт став жертвою захоплення математичним природознавством, результатом чого є його філософська методологія як наслідування математичного підходу. На думку Гуссерля, сфера математики залишилася поза увагою Картезія, тобто не піддавалася сумніву та не зазнала переосмислення. А тому, пише фундатор феноменології, вона стала тим невеликим острівцем, котрий послужив вихідним пунктом в ході розбудови цілісної картини Всесвіту за допомогою дедукції. Надамо слово фундатору феноменології: «...никак нельзя считать само собой разумеющимся, будто бы мы в нашем аподиктическом чистом Еґо с п а с л и м а л е н ь к и й к у с о ч е к м и р а, как то единственное [из всего] мира, которое не стоит под вопросом, и что все теперь зависит от того, чтобы вывести весь остальной мир посредством верно сделанных заключений и в соответствии с принципами, врожденными Еґо» [2, с.38-39].

Примітка. З окресленою думкою Гуссерля важко погодитися, особливо якщо звернути увагу на однозначні висловлювання французького мислителя, які заперечують правомірність окресленого підходу. «...ні про що я не думаю тут так мало, - пише він в тексті «Правил» Декарт, - як про загальноприйняту математику, але викладаю деяку іншу дисципліну (підкр. мною - М.А.), таку що... має містити в собі перші начала людського розсудку... вона пере-

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

вищує будь-яке інше знання, так ніби вона є джерелом всіх інших знань» [9, АТ, X, р.374].

Одним з основних об'єктів критики Гуссерля є уявлення про абсолютність картезіанського раціоналізму як універсалізації його природничонаукової форми. Істотна вада означеного раціоналізму - заперечення права на існування доцільності, котра відіграє роль ключового поняття в феноменології. Акцентуючи увагу на самотності власних ідей, пов'язаних з поняттям раціоналізму, Гуссерль наголошує на співвідносності поняття «розуму» як синоніму світла з темнотою як його антиподом. «...философия есть не что иное, как рационализм, ... но ... истории человечества, врожденный разум которого до той поры еще целиком находился в скрытом состоянии, окруженный ночной темнотой» [3, с.355]. Змістовна спорідненість позицій Картезія і Гуссерля стає незаперечною після ознайомлення з наведеним фрагментом для того читача, котрий добре обізнаний з текстами французького мислителя. В його пам'яті мимоволі постає образ людини з «Дискурсії...» котра, позбавлена орієнтирів, знаходиться в темному лісі [9, АТ, VI, р.16].

Ще одна проява спорідненості позицій обох мислителів пов'язана з визнанням конститутивного характеру людської присутності в сучасній концепції раціоналізму. Змістовно окреслюючи методологічні засади власного бачення природи філософії як раціоналізму, Гуссерль наголошує на його принциповій відмінності від природничонаукового як «старого», акцентуючи його своєрідність та універсальність, котра в якості істотної компоненти включає екзистенцію. В наведеному нижче фрагменті тексту легко побачити змістовну спорідненість зі згаданою вище інтенцією Картезія щодо доцільності включення цілісної природи людини у всезагальну теорію універсуму: «Ratio, про яке тут ідеться, є не чим іншим, як справді універсальним і справді радикальним самопізнанням духу у формі універсальної відповідальної науки, що в ній має постати

цілком новий модус науковості, в якому дістануть своє місце всі мислимі питання - про буття, про норми і про так звану екзистенцію» [4, с.66].

Примітка. Основна вада позиції картезіанців вбачається сучасною дослідницею в упередженості підходу та неспроможності досягнути автентичну позицію мислителя як ідею субстанційного союзу в спадщині Декарта. «Принципова трудність для картезіанців - визнати абсолютно винятковий характер унікального людської істоти...» [11, с.208].

Висновки

Об'єктом окремої уваги стає питання про спосіб завершення філософського проекту Декарта у вченні Едмунда Гуссерля. Оригінальність його позиції стосовно раціоналізму Декарта полягає в актуалізації її антропологічної інтенції. Вчення Гуссерля є парадоксальним поєднанням заперечення наявності антропології в базовому проекті та перевідкриття її ключової ролі в ході радикалізації позиції Декарта. В ході продумування шляхів завершення базового філософського проекту Нового часу як його радикалізації Гуссерль приходить до перевідкриття ряду ключових ідей французького філософа, укорінених в його антропологічному раціоналізмі. До їх числа належать амбівалентність базової інтенції як поєднання науки та етики, а також відмова від уявлень про панраціоналізм Декарта, визнання нередукованості філософського методу до математичного, конститутивності людської присутності в новому раціоналізмі. Перспективи подальшого дослідження автор пов'язує з увагою до тих моментів позиції Гуссерля, які дають шанс більш глибоко обґрунтувати тезу щодо змістовної спорідненості та спадкоємності двох великих мислителів, а саме - бачення історії філософії як самоосмислення мислителів та їх бесіда, особистісний характер філософування та етична спрямованість шукань тощо.

Москва : Академический проект, 2010. – 232 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вальденфельс, Б. Вступ до феноменології / Б. Вальденфельс. – Київ : «Альтерпрес», 2002. – 176 с.
2. Гуссерль, Э. Картезианские медитации / Э. Гуссерль [пер. с нем. В. И. Молчанова]. –
3. Гуссерль, Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология: Введение в феноменологическую философию / Э. Гуссерль [пер. с нем. Д. В. Складнева]. – Санкт-Петербург, 2004. – 400 с.
4. Гуссерль, Е. Криза європейського людства і філософія / Е. Гуссерль [пер. з нім. С. При-

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

- чепій] // Філософська і соціологічна думка. – 1996. – № 7-8. – С. 35–67.
5. Лиотар, Ж.-Ф. Феноменология / Ж.-Ф. Лиотар [пер. с франц. и послесловие Б. Г. Соколова]. – Санкт-Петербург : Алетейя, 2001ю – 152 с.
 6. Маливский, А. Н. Антропогизация базового проекта Декарта в современной историко-философской литературе / А. Н. Маливский // *Sententiae*. – 2013. – Т. 28, №1. – С. 51–62.
 7. Марйон, Ж.-Л. Яку метафізику містить метод? / Ж.-Л. Марйон // «Медитації» Декарта у дзеркалі сучасних тлумачень: Жан-Марі Бейсад, Жан-Люк Марйон, Кім Сан Он-Ван-Кун [Пер. з фр. і лат.]. – Київ : Дух і Літера, 2014. – С. 67–92.
 8. Хома, О. Історико-філософські стереотипи та сучасне прочитання Декартових «Медитацій» / О. Хома // «Медитації» Декарта у дзеркалі сучасних тлумачень: Жан-Марі Бейсад, Жан-Люк Марйон, Кім Сан Он-Ван-Кун. [Пер. з фр. і лат.]. – Київ : Дух і Літера, 2014. – С. 333–360.
 9. Descartes, R. *Oeuvres complètes* in 11 vol. / R. Descartes – Paris: Vrin, publiées par Ch. Adam et P. Tannery, 1996.
 10. Marion, J.-L. *Cartesian Question: method and metaphysics*. – Chicago : University of Chicago Press, 1999. – 230 p.
 11. Genevieve, R.-L. *Descartes and the Unity of the Human Being* / R.-L. Genevieve // *Descartes by J. Cottingham*. – Oxford : Oxford University Press, 1998. – P. 197–210.
 12. Simmons, A. *Re-Humanizing Descartes* / A. Simmons // *Philosophical Exchange*. – 2011. – Vol. 41. – Iss. 1. – P. 53–71.
 13. Sabou, S. *Descartes, Husserl and Derrida on Cogito* / S. Sabou // *Jurnal teologic*. – 2015. – Vol. 14. – Iss. 2. – P. 5–18.
 14. Wayne, M. M. *Descartes and the Phenomenological Tradition* / M. M. Wayne // *A companion to Descartes*. – Hoboken : Blackwell Publishing, 2007. – P. 496–512. doi: 10.1002/9780470696439.ch29.

А. Н. МАЛИВСКИЙ^{1*}

^{1*} Днепропетровский национальный университет железнодорожного транспорта имени академика В. Лазаряна (Днепропетровск, Украина), эл. почта telepat-57@mail.ru, ORCID 0000-0002-6923-5145

АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ РАЦИОНАЛИЗМ ДЕКАРТА И ЕГО ГУССЕРЛЕВСКАЯ РЕЦЕПЦИЯ

Цель. Выяснить особенности Гуссерлевской рецепции антропологического рационализма Декарта. Ее реализация предполагает последовательное решение следующих задач: 1) схематически изложить современное видение базовой интенции философствования Картезия как антропологического рационализма; 2) выделить основные моменты рецепции Гуссерлем рационализма Декарта как деантропологизованого и проанализировать радикализацию его базового проекта как реантропологизацию. **Выводы.** В ходе выяснения вопроса о способе рецепции и завершения философского проекта Декарта в учении Эдмунда Гуссерля автор обнаруживает, что оригинальность его рецепции антропологического рационализма Декарта предстает как парадоксальное объединение отрицание наличия антропологии в базовом проекте и переоткрытия ее ключевой роли в ходе радикализации позиции Декарта. Продумывая ее пути, он приходит к переоткрытию ряда ключевых идей французского философа, укорененных в его антропологическом рационализме. К их числу принадлежит амбивалентность базовой интенции, отказ от представления о панрационализме Декарта, признание нередуцируемости философского метода к математическому, конституитивность присутствия человека в новом рационализме. Перспективы дальнейшего исследования автор видит в осмыслении содержательного родства и преемственности двух великих мыслителей, а именно - личностном характере философствования и этической направленности их исканий. **Новизна.** Обращение к гуссерлевской рецепции картезианского проекта подтверждает тезис о существенной значимости антропологии для базового проекту Декарта. Изложенный Гуссерлем вариант рецепции базового проекта Декарта является воспроизведением поверхностных стереотипов эпохи, которые увязывают искания философа с естественными науками и пренебрегают антропологическими измерениями. Предложенный вариант радикализации проекта Декарта в значительной мере являются переоткрытием ключевой значимости антропологических измерений в исканиях основателя рационализма. И хотя сам Гуссерль побаивался превращения феноменологии в антропологию, существенность тенденции антропогизации рационализма для его исканий является бесспорной.

Ключевые слова: Декарт; Гуссерль; рациональность; антропологическая рациональность; физикалистская рациональность; объективность; субъективность

ІСТОРИЯ ФІЛОСОФІЇ

A. M. MALIVSKIY^{1*}

^{1*}Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan (Dnipropetrovsk), e-mail telepat-57@mail.ru, ORCID 0000-0002-6923-5145

ANTHROPOLOGICAL DESCARTES' RATIONALISM AND IT'S HUSSERL'S RECEPTION

Purpose. The article is aimed to figure out the features of Husserl's reception of anthropological Descartes rationalism. Its implementation requires a consistent solution of the following tasks: 1) schematically express a modern vision of the basic intentions of philosophizing as an anthropological rationalism; 2) highlight the main points of the Husserl's reception of Descartes' rationalism as the deanthropologizing and analyze radicalization of its basic design as the reanthropologizing. **Conclusions.** When clarifying the question of the method of reception and completion of the philosophical Descartes' project in the doctrine of Edmund Husserl, the author finds that the originality of his reception of anthropological Descartes' rationalism appears as the paradoxical union of denying the existence of anthropology in the base project and the rediscovery of its key role in the radicalization of Descartes. Thinking of its way, he comes to the rediscovery some of the key ideas of the French philosopher, rooted in his anthropological rationalism. Among them is the basic intention of the ambivalence, the rejection of Descartes' ideas of panrationalism, recognition irreducibility of philosophical method to the mathematical, constitutive of human presence in the new rationalism. Prospects for further research in understanding the author sees a meaningful relationship and continuity of the two great thinkers - namely, the personal nature of philosophizing and the ethical focus of their searching. **Originality.** Appeal to the reception of Husserl's Cartesian project confirms the thesis of an essential importance for the basic anthropological project of Descartes. The presented version of Husserl reception base project Descartes is a reproduction of the surface age stereotypes, which link the quest of the philosopher with the natural sciences and neglected anthropological measurements. The proposed version of the radicalization of Descartes' project is largely rediscovery of the key importance of anthropological measurements in the quest for the founder of rationalism. Although Husserl himself afraid of phenomenology transformation into anthropology, significant trends anthropologization rationalism for his pursuit is certain.

Key words: Descartes; Husserl; rationality; anthropological rationality; physicalistic rationality; objectivity; subjectivity

REFERENCES

1. Valdenfels B. *Vstup do fenomenologii* [Introduction to phenomenology]. Kyiv, Alterpres Publ., 2002. 176 p.
2. Gusserl E. *Kartezijskiye meditatsii* [Cartesian meditation]. Moscow, Akademicheskii proekt Publ., 2010. 232 p.
3. Gusserl E. *Krizis yevropeyskikh nauk i transtsendentalnaya fenomenologiya: Vvedeniye v fenomenologicheskuyu filosofiyu* [Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology: An Introduction to phenomenological philosophy]. Saint Petersburg, 2004. 400 p.
4. Husserl E. *Kryza yevropeiskoho liudstva i filosofii* [The crisis of European humanity and philosophy]. *Filosofska i sotsiologichna dumka – Philosophical and sociological thought*, 1996, no. 7-8, pp. 35-67.
5. Liotar Zh.-F. *Fenomenologiya* [Phenomenology]. Saint Petersburg, Aleteyya Publ., 2001. 152 p.
6. Malivskiy A.N. Antropogizatsiya bazovogo proekta Dekarta v sovremennoy istoriko-filosofskoy literature [Anthropologization of the base Descartes project in modern historical and philosophical literature]. *Sententiae*, 2013, vol. 28, no. 1, pp. 51-62.
7. Marion Zh.-L., Marion Zh.L., On-Van-Kun K.S. *Yaku metafizyky mistyt metod? «Medytatsii» Dekarta u dzerkali suchasnykh tлумachen* [What metaphysics contains the method? "Meditations" of Descartes in mirror of modern interpretations]. Kyiv, Dukh i Litera Publ., 2014. pp. 67-92.
8. Khoma O. Marion Zh.L., On-Van-Kun K.S. *Istoryko-filosofski stereotypy ta suchasne prochyttannia Dekartovykh «Medytatsii». «Medytatsii» Dekarta u dzerkali suchasnykh tлумachen* [Historical and philosophical stereotypes and contemporary reading of Cartesian "Meditation". "Meditations" of Descartes in mirror of modern interpretations]. Kyiv, Dukh i Litera Publ., 2014. pp. 333-360
9. Descartes R. *Oeuvres completes* in 11 vol. Paris, Vrin Publ., 1996.
10. Marion J.-L. *Cartesian Question: method and metaphysics*. Chicago, University of Chicago Press Publ., 1999. 230 p.
11. Genevieve R.-L. *Descartes and the Unity of the Human Being*. Descartes by J. Cottingham. Oxford, Oxford University Press Publ., 1998. pp. 197-210.

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

12. Simmons A. Re-Humanizing Descartes. *Philosophical Exchange*, 2011, vol. 41, issue 1, pp. 53-71.
13. Sabou S. Descartes, Husserl and Derrida on Cogito. *Jurnal teologic*, 2015, vol. 14, issue 2, pp. 5-18.
14. Wayne M.M. Descartes and the Phenomenological Tradition. A companion to Descartes. Hoboken, Blackwell Publ., 2007. pp. 496-512. doi: 10.1002/9780470696439.ch29.

Стаття рекомендована до публікації д. філос. н., проф. В. В. Хмілем (Україна)

Надійшла до редколегії 20.01.2016

Прийнята до друку 06.06.2016

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

УДК 141(091)

А. О. КАРПЕНКО^{1*}

^{1*}Донбаський державний педагогічний університет (Слов'янськ, Україна), ел. пошта konenpark@mail.ru, ORCID 0000-0003-3198-7103

«ЧОРНІ ЗОШИТИ» МАРТИНА ГАЙДЕГГЕРА І ПОЛІТЕКОНОМІЯ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ КРИТИКИ

Мета дослідження полягає в тому, щоб визначити ключові стратегії філософської критики «Чорних зошитів» М. Гайдеггера, що реалізується у вирішенні наступних завдань: 1) ідентифікувати корпус текстів, що репрезентує дискурс філософської критики нотаток Гайдеггера; 2) виявити типологічні особливості відмінних стратегій інтерпретації «Чорних зошитів»; 3) реконструювати тематичний горизонт гайдеггерознавчих студій, відкритий дискусіями щодо опублікованих нотаток. **Методологія** дослідження сформована поєднанням дискурсивного аналізу з традиційними методами історико-філософської критики. **Наукова новизна** виражена в наступних положеннях: 1) дискурс рецепції філософського щоденника Гайдеггера охоплює тексти як вузько гайдеггерознавчого характеру (статті збірки Gatherings), так і широкого кола ключових філософів (А. Бадью, Ж.-Л. Нансі); 2) основні стратегії філософської критики «Чорних зошитів» відтворюють загальну структуру дискурсу інтерпретації творчості філософа, розподілену між апологетикою та ідеологічною критикою; 3) «Чорні зошити» загострили питання щодо архітекτονіки Gesamtausgabe, утворили текстографічну базу для дослідження «мовчазного» періоду творчості Гайдеггера. **Висновки.** Дискурс філософської критики нотаток Гайдеггера засвідчує ідеологічну обтяженість філософування і виправдовує соціально-орієнтовані підходи історико-філософського дослідження, що розглядають філософування в якості особливої культурної практики, а не сублімованої творчості.

Ключові слова: Гайдеггер; інтерпретація; «Чорні зошити»; дискурс; стратегія

Актуальність теми дослідження.

Два роки тому вийшли друком філософські нотатки Мартіна Гайдеггера, одного з найбільш суперечливих мислителів минулого століття. Глобальне гайдеггерознавче співтовариство вибухнуло новітньою хвилею дебатів та інтерпретацій навколо старого питання щодо політичних, а тепер і суто етичних, імплікацій творчої біографії філософа. Так звані «Чорні зошити» деконструювали вже застигаючу структуру своєрідного канону в масивному дискурсі Gesamtausgabe. Вагомість такої деконструкції можна буде оцінити лише в майбутньому. Адже, коли Гайдеггер стверджував, що його зрозуміють лише через триста років, він, можливо, мав на увазі, що його почнуть розуміти, коли прочитають усе Gesamtausgabe. Ніяк не заперечуючи необхідність опрацювання оригінальних текстів, ми пропонуємо лише перелаштувати оптику дослідження на похідний дискурс філософської критики, що є живою стихією сучасної філософської культури в глобальному зрізі. Узагальнення характеристик тенденцій філософської критики, спровокованих публікацією «Чорних зошитів» постає перспективним напрямком

дослідження для думки, що прагне ідентифікації актуальних смислових координат філософування у світовому контексті.

Мета дослідження.

Мета дослідження - визначити ключові стратегії філософської критики «Чорних зошитів», що реалізується у вирішенні наступних завдань: 1) ідентифікувати корпус текстів, що репрезентує дискурс філософської критики нотаток Гайдеггера; 2) виявити типологічні особливості відмінних стратегій інтерпретації «Чорних зошитів»; 3) реконструювати тематичний горизонт гайдеггерознавчих студій, відкритий дискусіями щодо опублікованих нотаток.

Виклад основного матеріалу.

Наприкінці 80-х років минулого століття видатний російський філософ Володимир Бібіхін запропонував розрізняти «справу Гайдеггера» від «справи на Гайдеггера»: референтом першої ідіоми є саме філософування німця, референтом другої - дискусії навколо його націонал-соціалістичного ангажементу [1]. Але запропоноване розрізнення не розірвало тягlosti тих дискурсів, відносно яких позиціонувався В. Бібіхін. Історія сплела з цих ліній

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

ландшафт новітньої постановки питання про політичні імплікації Гайдеггерової творчості. На відміну від минулого «слухання» справи, спровокованого ззовні філософського простору - публіцистичною інвективою Віктора Фаріаса, сьогоднішня реактивація уваги до Гайдеггера спричинена внутрішнім фактором, а саме: публікацією записів філософа у декількох чорних зошитах, від яких цей щоденник Гайдеггера й охрестили «Чорними зошитами».

Півторарічна контраверза навколо цих публікацій є цікавим феноменом сучасного світового філософського процесу, що вартий дослідницької уваги і з боку української філософської спільноти.

Нажаль, українська філософська культура не напрацювала виразної традиції герменевтики Гайдеггерової творчості, тому особливо актуальним є узагальнення світових тенденцій гайдеггєрознавства щодо оцінки новітніх публікацій Gesamtausgabe. На відміну від української філософської спільноти, зайнятої переважно локальними питаннями боротьби за виживання, наші колеги в Росії докладають чимало зусиль задля долучення до загальносвітового контексту гайдеггєрознавства. Про це свідчать і ґрунтовна стаття Н. Мотрошилової, присвячена «Чорним зошитах», і нещодавня конференція «Гайдеггер, “Чорні зошити” і Росія», організована в Московському державному університеті в жовтні цього року [5].

Гайдеггєрознавчі студії наразі характеризуються глобальним масштабом та певною історичною континуальністю - конститутивними ознаками окремої галузі історико-філософської науки. Становлення гайдеггєрознавства в якості такої галузі є багатоскладовим процесом, що охоплює відмінні за типологією дискурсивні лінії, які визначають контур референційно пов'язаних з творчістю німецького мислителя рецептивних герменевтик.

Центральна лінія цього дискурсу утворюється текстами самого Гайдеггера. Треба одразу зазначити, що проект Gesamtausgabe, повного видання праць філософа, поєднує різні за характером тексти: від праць, опублікованих в редакції автора, до лекцій, відтворених з конспектів слухачів, чернеток і нотаток. Насправді, перед нами аж ніяк не цілісна матерія тексту, а мереживо переплєтених між собою фрагментів мислення, жанрова типологія яких складає перспективу окремого дослідження. Дотично до

цієї лінії йде ряд похідних текстів, де філософія Гайдеггера постає в якості об'єкта інтерпретації або посилянь. Розподілені між полюсами апологетики та критики ці тексти репрезентують долю Гайдеггерової думки, фіксують способи рецепції ідей німецького філософа.

Новітні публікації займають окреме місце в системі повного видання, оскільки репрезентують «філософський щоденник» Гайдеггера. Цінність цих текстів полягає в компенсації принципової фрагментарності текстів мислителя, написаних після «Буття та часу» (1927) та «Кант і проблема метафізики» (1928). Звичайно, і у своїх нотатках Гайдеггер залишається Гайдеггером, але профетична тональність його післяповоротного мислення звучить інакше в реєстрі такого слабкого жанру.

Сама лише наявність та історична витривалість такого феномену, як «справа на Гайдеггера», свідчать про те, що німецький філософ, а точніше його ім'я, утворює певну ідіому, певну культурну фігуру поряд із безпосередньо людиною, яку звали цим ім'ям. Важливо нагадати, що сам Гайдеггер увів до бігу певне розрізнення між філософом, як людиною, та його твором, філософією. Ця інтенція Гайдеггера наразі постає у вигляді вододілу між апологетичною інтерпретацією його творчості на противагу сповненого деяких недоліків особистого життя мислителя та критичною рецепцією його філософування як позірної ширми, що приховує дійсного суб'єкта його мислення. Суперечка між цими двома полярними позиціями спалахнула з новою силою навколо новітніх видань.

Проте, треба відзначити і певні трансформації в дискурсі рецепції філософування Гайдеггера. Наприклад, фокус критики Гайдеггєрового нацизму змістився з аналітики політичних вчинків «партійного функціонера» до герменевтики «історично-буттєвого антисемітства». Табір апологетів пішов у даному випадку на певний гамбіт, намагаючись знизити «історично-буттєвий антисемітизм» до побутової ксенофобії і «баналізувати» те зло, яким був хворий величний мислитель буття. Спроби діагностувати дискурс Гайдеггера щодо політичних екстраполяцій власної філософії у якості симптоматики певного філософського різновиду соціопатології теж виглядають несподіваними в контексті апологетично налаштованого гайдеггєрознавства.

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

Табір критиків у свою чергу наголошує на кореляції філософського дискурсу Гайдеггера з «жаргоном» повсякденної свідомості тогочасного німецького суспільства. Виявлена кореляція інтерпретується як аргумент на користь дезавування Гайдеггерового проекту сакралізації філософування. У критичному дискурсі рецепції філософії Гайдеггера також відчутний певний зсув від історично-біографічної фактичності до актуальної ідеологічної полеміки з новітніми спрямуваннями консервативного націоналізму.

Між полюсами беззаперечної критики та беззастережної апологетики розгортається спектр перехідних форм інтелектуальної рецепції філософського щоденника Гайдеггера. Саме ці перехідні інтерпретації є показовими щодо реалізації герменевтичних стратегій маскування та пом'якшення крайніх позицій. Цікавою, наприклад, виглядає спроба американського дослідника Джошуа Реймана типологічно звести «нацизм Гайдеггера» до певного виду ніцшеанства [9, с. 78]. За цим болючим - особливо для пострадянської чуттєвості - кроком простежується послідовна тенденція подолання породженого повоєнною реакцією уявлення про сингулярність нацизму. У межах наукового дискурсу ця тенденція є необхідною, але водночас не можна ігнорувати ідеологічний зміст цього маскування, яке є типовим для гайдеггеріанської «сублімації» філософування, радикального протиставлення філософії і науки, підвищення першої до статусу мистецтва.

Звичайно, дискурс дебатів навколо «Чорних зошитів» поки не набув наукової ваги і має переважно публіцистичний характер. Очевидно, що філософи «першого ешелону», наприклад А. Бадью [6] та Ж.-Л. Нансі [4], займають помірковану позицію у порівнянні з «другим ешелonom» критиків та апологетів [2; 5; 7; 9; 10; 11]. Але вже зараз можна без сумніву стверджувати, що разом із цим «філософським щоденником» змінюється архітекtonіка корпусу текстів Gesamtausgabe. А найважливішим є те, що цей щоденник постає важливим джерелом для адекватної оцінки типу відношення між філософом та філософуванням, провідного для творчості Гайдеггера. Варіативність інтерпретацій текстів мислителя знову переконують, що філософія суперечливого німця вимагає суперечливої, можливо, навіть еклектичної методології дослідження.

Адже тактика сублімації філософування, розгорнута Гайдеггером упродовж пізнього періоду його творчого життя, призводить у дійсності до лінгво-поетичної герметизації поля філософського значення, в результаті якої мова з дому буття перетворюється на топос його ізоляції. Таким чином індивідуальна тактика видатного філософа щодо редукції соціально-політичних імплікацій власної філософії переростає в глобальний проект підкорення філософії мові й поезії. Але філософію можна і треба розуміти не тільки як поетичне мистецтво утворення концептів, але і в якості ремесла, виробництва, можливо навіть технології, що мають статус певної соціальної практики.

Наукова новизна.

Здійснене в статті дослідження дискурсу філософської критики «Чорних зошитів» М. Гайдеггера дозволяє сформулювати наступні положення: 1) дискурс рецепції філософського щоденника Гайдеггера охоплює тексти як вузько гайдеггерознавчого характеру (статті збірки Gatherings), так і широкого кола ключових філософів (А. Бадью, Ж.-Л. Нансі); 2) основні стратегії філософської критики «Чорних зошитів» відтворюють загальну структуру дискурсу інтерпретації творчості філософа, розподілену між апологетикою та ідеологічною критикою; 3) «Чорні зошити» загострили питання щодо архітекtonіки Gesamtausgabe, утворили текстологічну базу для дослідження «мовчазного» періоду творчості Гайдеггера.

Висновки.

Нажаль, у межах цієї розвідки нам вдалося лише схематично окреслити певні риси дискусії та суперечок всередині світової філософської спільноти щодо оцінки філософських щоденників Мартіна Гайдеггера. У тому, щоб визначити протистояння апологетів, критиків і тих, хто прагне віднайти «третій шлях», мало нового. Новітньою тут постає сама технологія управління дискурсом, політекономія споживання філософських текстів і диссемінації певного символічного капіталу. Це - технологія, що дійсно утворює певну позицію по той бік іронії та наївності, позицію банальності мислення. Дискурс філософської критики нотаток Гайдеггера засвідчує ідеологічну обтяженість філософування і виправдовує соціальну критику філософії.

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Библихин, В. В. Дело Хайдеггера / В. В. Библихин // Философия Мартина Хайдеггера и современность. – Москва : Наука, 1991. – С. 166–171.
2. Габриель, М. Нацист из засады / М. Габриель [пер. с нем. и примеч. Н. В. Мотрошиловой] // Вопросы философии. – 2015. – №4. – С. 166–169.
3. Мотрошилова, Н. В. «Черные тетради» М. Хайдеггера: по следам публикации / Н. В. Мотрошилова // Вопросы философии. – 2015. – №4. – С. 131–162.
4. Нанси, Ж.-Л. Хайдеггер и мы / Ж.-Л. Нанси [пер. с фр. А. В. Гараджи] // Вопросы философии. – 2015. – №4. – С. 163–165.
5. Хайдеггер, «Черные тетради» и Россия: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pressmia.ru/pressclub/20151023/950428746.html>. – Назва з екрана. – Перевірено 10.06.2016.
6. Badiou A. A Letter [Электронный ресурс] / A. Badiou [пер. з фр. Р. Варрен]. – 2014. – Режим доступу: <http://www.versobooks.com/blogs/1796-a-letter-from-alain-badiou>. – Назва з екрана. – Перевірено 10.06.2016.
7. Escuerdo, J. A. Heidegger's Black Notebooks and the question of Anti-Semitism / J. A. Escudero // Gatherings: The Heidegger Circle Annual. – 2015. – Vol. 5. – P. 21–49.
8. Knowles, A. Heidegger's mask: silence, politics, and the banality of evil / A. Knowles // Gatherings: The Heidegger Circle Annual. – 2015. – Vol. 5. – P. 93–117.
9. Rayman, J. Heidegger's Nazism as veiled Nitzscheanism and Heideggerianism: evidence from the Black Notebooks / J. Rayman // Gatherings: The Heidegger Circle Annual. – 2015. – Vol. 5. – P. 77–92.
10. Steinbock, A. J. Heidegger, Machination, and the Jewish question: the problem of the gift / A. J. Steinbock // Gatherings: The Heidegger Circle Annual. – 2015. – Vol. 5. – P. 50–76.
11. Trawny, P. Heidegger, "World Judaism", and Modernity / P. Trawny // Gatherings: The Heidegger Circle Annual. – 2015. – Vol. 5. – P. 1–20.

А. А. КАРПЕНКО^{1*}

^{1*}Донбасский государственный педагогический университет (Славянск, Украина), эл. почта konepark@mail.ru, ORCID 0000-0003-3198-7103

«ЧЕРНЫЕ ТЕТРАДИ» МАРТИНА ХАЙДЕГГЕРА И ПОЛИТЭКОНОМИЯ СОВРЕМЕННОЙ ФИЛОСОФСКОЙ КРИТИКИ

Цель исследования заключается в том, чтобы определить ключевые стратегии философской критики «Черных тетрадей» М. Хайдеггера, достижение которой реализуется в решении следующих задач: 1) идентифицировать корпус текстов, которые репрезентируют дискурс философской критики заметок Хайдеггера; 2) выявить типологические особенности различных стратегий интерпретации «Черных тетрадей»; 3) реконструировать тематический горизонт хайдеггероведческих студий, открытый дискуссиями по опубликованным заметкам. **Методология** исследования основана на сочетании дискурсивного анализа с традиционными методами историко-философской критики. **Научная новизна** выражена в следующих положениях: 1) дискурс рецепции философского дневника Хайдеггера охватывает тексты как узко хайдеггероведческого характера (статьи сборника Gatherings), так и широкого круга ключевых философов (А. Бадью, Ж.-Л. Нанси) 2) основные стратегии философской критики «Черных тетрадей» воспроизводят общую структуру дискурса интерпретации творчества философа, распределенную между апологетикой и идеологической критикой; 3) «Черные тетради» обострили вопрос об архитектонике Gesamtausgabe, образовали текстологическую базу для исследования периода «молчания» в творчестве Хайдеггера. **Выводы.** Дискурс философской критики заметок Хайдеггера свидетельствует об идеологической отягощенности философствования и оправдывает социально ориентированные подходы историко-философского исследования, рассматривающие философствование в качестве особой культурной практики, а не сублимированного творчества.

Ключевые слова: философия Хайдеггера; интерпретация; «Черные тетради»; дискурс; стратегия

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

A. O. KARPENKO^{1*}

^{1*}Donbas State Pedagogical University (Sloviansk, Ukraine), e-mail konepark@mail.ru

MARTIN HEIDEGGER'S BLACK NOTEBOOKS AND POLITICAL ECONOMY OF CONTEMPORARY PHILOSOPHICAL CRITIQUE

The purpose of the study is to determine the key strategies of philosophical criticism of Heidegger's Black Notebooks, whose achievement is realized in the following tasks: 1) to identify the body of texts that represent the discourse of philosophical criticism of Heidegger notes; 2) to reveal the typological features of the different strategies of interpreting Black Notebooks; 3) to reconstruct a thematic horizon of Heidegger studies, opened up by discussion on published notes. **The methodology** combines elements of discourse analysis with traditional methods of historical and philosophical criticism. **Scientific novelty** is expressed in the following: 1) philosophical discourse of the Notebooks' reception includes texts of narrowly specialized character (Gatherings collection of articles), as well as reflections of key philosophers (A. Badiou, J.-L. Nancy) 2) basic strategies in philosophical critique of Black Notebooks convey the overall structure of the discourse of interpretation of Heidegger's legacy, distributed between apologetics and ideological criticism; 3) Black Notebooks have exacerbated the problem of architectonics of Gesamtausgabe and formed the textual basis for the study of "silence" period in philosophical life of Heidegger. **Conclusions.** The discourse of philosophical critique of Heidegger's notes proves evidence for ideological charge of philosophizing and justifies socially oriented approaches of historical and philosophical studies examining philosophizing as a special cultural practice, not as a form of sublime creativity.

Key words: Heidegger's philosophy; interpretation; Black Notebooks; discourse; strategy

REFERENCES

1. Bibikhin V.V. *Delo Heideggera* [Heidegger's case]. In: *Filosofia Martina Heideggera i sovremennost* [Martin Heidegger's philosophy and present times]. Moscow, Nauka Publ., 1991, pp. 166-171.
2. Gabriel M. Natsist iz zasady [A Nazi from the ambush]. *Voprosy filosofii – Problems of philosophy*, 2015, no. 4, pp. 166-169.
3. Motroshilova N.V. "Cheryye tetradi" M. Heideggera: po sledam publikatsii [M. Heidegger's *Black Notebooks*: following the publication]. *Voprosy filosofii – Problems of philosophy*, 2015, no. 4, pp. 131-162.
4. Nancy J.-L. Heidegger i my [Heidegger and we]. *Voprosy filosofii – Problems of philosophy*, 2015, no. 4, pp. 163-165.
5. Heidegger, "Chernyye tetradi" i Rossiya [Heidegger, *Black Notebooks*, and Russia]. Available at: <http://pressmia.ru/pressclub/20151023/950428746.html>. (Accessed 10 June 2016).
6. Badiou A. A Letter. Available at: <http://www.versobooks.com/blogs/1796-a-letter-from-alain-badiou>. (Accessed 10 June 2016).
7. Escuerdo J.A. Heidegger's Black Notebooks and the question of Anti-Semitism. *Gatherings: The Heidegger Circle Annual*, 2015, vol. 5, pp. 21-49.
8. Knowles A. Heidegger's mask: silence, politics, and the banality of evil. *Gatherings: The Heidegger Circle Annual*, 2015, vol. 5, pp. 93-117.
9. Rayman J. Heidegger's Nazism as veiled Nietzscheanism and Heideggerianism: evidence from the Black Notebooks. *Gatherings: The Heidegger Circle Annual*, 2015, vol. 5, pp. 77-92.
10. Steinbock A.J. Heidegger, Machination, and the Jewish question: the problem of the gift. *Gatherings: The Heidegger Circle Annual*, 2015, vol. 5, pp. 50-76.
11. Trawny P. Heidegger, "World Judaism", and Modernity. *Gatherings: The Heidegger Circle Annual*, 2015, vol. 5, pp. 1-20.

Стаття рекомендована до публікації к. філос. н., доц. О. П. Варшавським (Україна)

Надійшла до редколегії 11.03.2016

Прийнята до друку 11.06.2016

ІСТОРИЯ ФІЛОСОФІЇ

UDC 141.144 (73) (09)

V. O. PATSAN (BISHOP EULOGIUS OF NOVOMOSKOVSK)^{1*}

^{1*}Oles Honchar Dnipropetrovsk National University (Dnipropetrovsk, Ukraine), e-mail ave_logos@mail.ru,
ORCID 0000-0002-8156-0143

THE RECEPTION OF THE PHILOSOPHICAL TRADITION AS A WAY OF FORMING AMERICAN PERSONALISM: THE POST-SECULAR VIEW

The aim of the article is to define the way of expounding the authenticity of the experience of self-cognition opened by the personalist philosophy of the USA on the horizon of receiving the philosophical tradition established by B. P. Bowne to lay the epistemological foundations for overcoming the impersonalist modes of thought in the philosophical-humanitarian space of North America. At the emergent stage of the historical-philosophical process defined as its post-secular period **the topicality** of studying American personalism in the indicated aspect of its genesis is predetermined by developing the personalistic inspiration of post-non-classical philosophy into renewing the interaction of philosophical and theological discourses initial for the personalist thought and intended to reunite rationality with its spiritual sources in the course of reflecting the personal mode of being realized on the ground of theism. The further reflection of the meta-ontology of the personhood uncovered by the Scripture and expounded by patristic trinitology presupposes the retrospection of the trajectory of moving towards the Supernatural Revelation paved in the late nineteenth and the first half of twentieth centuries by the attempts of personalizing the ontology, in particular by the “personalized” ontological constructions made in the USA. **The methodology of the research** is based upon realizing the meta-ontological character of the problem of the personality revealed in the midst of the twentieth century by the prominent Orthodox theologian and philosopher-personalist V. N. Lossky. Taking into consideration the Biblical background of American personalism and its genetic connections with the denominations of Protestantism developed on the North American continent and the branching Protestant theology, the author focuses on both proper philosophical and theological reference points of this personalistic current of philosophizing in the historical-philosophical reconstruction of its genesis oriented towards the meta-ontological dimension of the personality. **The scientific novelty** of the study consists in initiating the reflection of the way of defining the inner experience of the self as the all-sufficient criterion of cognition which was paved by the personalist thought of the USA in the course of revising the classical rationalist models of the subjectivity and broke the ground for constructing “the personal world” in the space of rational consciousness formed in North America. On the base of analyzing Bowne’s revision of Kant’s transcendental idealism aimed at the explication of the immediacy of self-experience the author reveals that such argumentation for its cognitive primacy transforms into affirming the mediation of the inner appeal of the human personality to living God by the outer interpersonal experience of rational cognition. The revealed regression to the rationally mediated relationship of the created person with Creator is connected with the restriction of the research for “personal beginning of all speculation” which resulted in the personal metaphysics of B. P. Bowne by the rationalistic tools of the personal self-reflection. The study proves that it was predetermined by the philosopher’s confessional belonging to the Methodist Church detached from patristic Trinitology and Christology forming the arsenal of trinitarian meta-logic intended to expound the personhood as the ultimate principle of being. **Conclusions** define the resource of Bowne’s idea of the “personal interpretation of experience” which inspired the subsequent “personalized” ontological constructions in the personalistic domain established on the North American continent. They form the dialogic space of the personalist philosophy of the USA predetermining the accumulation of its potential in the interaction with other philosophical currents. Manifesting itself as the personalistic inspiration of the emerging trends of thought this tendency predicts the focus of the further historical-philosophical research of American personalism.

Key words: Absolute Personality of God; Supernatural Revelation; personal principle of being; human person; meta-ontology of the personhood; personal metaphysics; self-experience; personal experience of self-cognition

The Topicality of the Research

The turn of thought marking the late twentieth and early twenty-first centuries manifested itself as a transition from the ontological concepts to “the

pre-ontological notion of being” (G. Deleuze). Performed by both deconstructivist and communicative trends of postmodernism such transformation of the basic frame of rational consciousness was initiated by comprehending the impossibility of

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

objectivizing the personal mode of human existence transcendently experienced as the communion with the Absolute Personality of God. Emphasizing the limits of knowledge established by the ultimate abstractions of ontology, non-objectivation of the self was negatively proved by the failure of both metaphysics and phenomenology in defining the ontological status of the personhood reduced to the over-individual subject correlated with the depersonalized Transcendent Absolute. Formed in the course of rationalizing the personal spiritual experience, the depersonalizing tendency of the historical-philosophical process predetermined its mainstream establishing the metaphysical principle of identity of being and logic recoded into the phenomenological idea of “transcendence in immanence” and generalized as the object of post-non-classical critics. But post-structuralist and post-phenomenological attempts of deconstructing the foundations of subjective self-identity laid by metaphysics and phenomenology restricted the cognitive resource of its manifestation to recognizing the absence of the Source of being in the human existence.

Therefore, a person identifying himself/herself in the space of “post-metaphysical thinking” (J. Habermas) has been faced with problematizing “the subject's authenticity” (M. A. Mozsheyko) in the alternative ways of excluding the absolute criterion of verity from the field of the personal-subjective self-reflection.

On the one hand he/she could accept the matrix of the “split subjectivity” based upon realizing “the god of philosophers and scholars” (B. Pascal) as the absent “transcendental signified” (J. Derrida) predicting by his discursive transposition the non-finality of signification intended to fix the ultimate truth but producing only the majority of its interpretations. Thus, the affirmed absence of the Absolute referent in the discourse equated to the existential reality predetermines the irreducibility of semantic difference factually making impossible the cognitive unity of the subject doomed to fail in becoming self-identical by this epistemological disposition.

On the other hand in the domain of post-metaphysics the created personality could realize the theocentric transcendental-dialog model of self-definition presuming the ethical perception of the other grasping him/her as a neighbor elevated to the Image of God (“It is as if God spoke through the face” (*here and hereinafter the translation is*

mine - V. P.) [2, p.169]), but forbidding the intention to communicate directly with Creator defined as the unrealizable “metaphysical desire” (E. Levinas). Introduced as the main imperative of postmodernist dialogic such restriction of interpersonal relationship was rationally argued by denying the presence of living God in the human existence on the base of non-verbalizing His Absolute Personhood indefinable “in the categories of being and structure” [2]. Supported by concealing the godlikeness of the self at the background of its attribution to the other this reduction of human cognition of God to the rational action separates the created person from his/her theistic basis making him/her unable to identify himself/herself in inter-subjective dimension which does not provide the priority of the ethics as the meta-discourse of ontology eliminating the ultimate communicative situation ensured by the supernatural Revelation and the personally realized access to it.

Coinciding in the kernel vector of the problematization of personal identity deconstructivism and philosophy of communication indicated different lines of disclosing the ontological undecidability of the problem of the personality predetermining the initiatives of “post-metaphysical” thinking.

Derridian practices of deconstruction along with the other projects of post-structuralism such as M. Foucault's “genealogy” and J. - F. Lyotard's theory of “the decline of meta-narrative” formed the platform for realizing the discourse as the semiotic reality where “we are transformed into subjects and ... we transform ourselves into subjects” [22, p. 208] at the background of accepting both interior and exterior planes of the difference between the self and the other as irreducible. In such scope of comprehension the subjectivity was reduced to the transdiscursive position revealing the intention to seek for the ultimate truth associated with the personal-subjective self-identity. Deprived of any stability by expelling “the image of a primordial truth fully adequate to its nature” from the history in its deconstructive genealogical revision, the post-structuralist “speaking subject” indicates the infinity of this search by the changes of his/her self-manifestation influenced by interdiscursive relations and forming the diversity of the types of rationality with immanent “discourses of legitimation” (J. - F. Lyotard). Inspired by the anti-ontological pathos of the definition of the being as “the exteriority of accidents” [21, p.146], ‘the ontologies of non-linear thinking’ [6] laid the relativ-

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

ist epistemological foundations for the radical reinterpretation of Christian concept of the person's self-overcoming aimed at gaining access to the truth. Proclaimed by M. Foucault, the appeal of post-structuralism to the self-transformation of the personal subject substituted the ascetic practice of Christianity providing the communion with the Absolute truth of God's Word [1] by the rational apperception of the infinite production of knowledge uncovering that any system of rules "in itself has no essential meaning" [21, p.165]. In the space of postmodern culture characterized by worldview and axiological pluralism such mode of self-mastery contributed to "the multiple personality disorder" [17] exposing the exhaustion of ratiocentrism in the heterogenic cultural environment of the rationally oriented person's self-definition formed by post-modernity.

On the contrary, Levinasian ethical transcendentalism disavowed the ratiocentric primacy of the universal identity on the base of reflecting the self-identical personal subjectivity as "the other-in-the same". Initially marked by reconstructing the interrogative start of intersubjective interaction ("How, in the alterity of a you, can I remain I, without being absorbed or losing myself in that you?" [2, p.127]), this understanding of the personal-subjective self-identity revealed its meta-discursive character as for ontological constructs being conceptualized in the definition of the subject's transitive activity corresponding to both Christ's commandments to love.

Reactualizing the intention of the self primarily manifesting his/her subjectivity as the response to the other perceived as the Image of God E. Levinas considered the subjective responsibility to be "a more severe name" [2, p.43] for loving the neighbour interpreted as the only way for the created person to communicate with Creator "beyond the being" [2, p. 31]. Evidently correlated with the Bible topology of the personhood as its restrictive interpretation (in spite of the philosopher's declarative departure from the foundations of religious consciousness [2]) Levinasian transcendental communicative ethics focusing on the responsible interpersonal relationship emphasized the superiority of the personal being taken as the neighbourhood of the other and the Absolute Transcendence of God over all the modes of its rationalization realized in classical and non-classical forms of ontology. Moreover the founder of the ethical-phenomenological version of dialogism achieved

the threshold of the meta-ontological dimension of the self pre-intentionally marking it by the assertion of the spirituality pre-forming the non-reciprocal intersubjective relation of responsibility as the precognitive core of rationality.

But trying to avoid the absorption of the Transcendent by the Immanent in transcending the margins of knowledge E. Levinas restricted the personal-subjective self-definition by mediating the relationship of the created self with Creator by his/her encounter with the other. Prescribed by Levinasian imperative of the person's self-overcoming removed from Christian ascetics such reconstruction of the transcendental form of dialogue initiated the renewal of the rationalistic separation of both human cognition of God and subjective self-cognition from the live communication with Him. Accordingly, E. Levinas's thought did not grasp the meta-ontology of the personhood uncovered by the Revelation, expounded by patristic trinitology at the turn of Antiquity and the Middle Ages and disclosed for the rational consciousness of the modern era by the branch of the personalist philosophy appealing to Orthodox theology.

By the rationalistic argumentation of the introduced ethical prohibition the initiator of the post-modernist apology of subjectivity formed the premises for his own revision of *hypostasis* (υπόστασις) deviating from trinitarian correlation of this category actualized by the antique philosophical reflection with its companion *ousia* (ουσία) established in the same field of the philosophy detached from the Absolute truth of God's Word. E. Levinas defined *hypostasis* as the event whereby the self became an existing person limiting the impersonal generality of existence by the responsible relation to the other personal existent perceived as an image of the Absolute Personality of God. Expelling the immediate appeal of the created person to Creator, Levinasian deontic logic of the subject's positing diverges from the personal principle of being formulated by Trinitology as the dogma about God existing as "*one ousia in three hypostases*" ("one essence in three persons").

Generated to overcome the person's estrangement from his/her existence taking its roots (due to the thinker's Biblical allusions) in the fall and realized in the course of destructing the traditional worldview, the idea of the subject-forming "inversion at the heart of anonymous being" [2] generalized the experience of perceiving the broken ratio-centered mirror of the world but did not indicate

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

the realizable pattern of becoming the personal subjectivity through the transcendent receptive grasp of the irreducibility of the personhood. Christ's two Commandments to love on which "hang all the law and the prophets" (Mt. 22:40) laid the foundations for the complete fulfillment of the created self aimed at the reconstruction of the sinfully distorted human nature and provided by his/her communion with Creator being the source of loving. Appealing to God the human personality paves the way of overcoming his/her sinfulness in the integration of Creator's aid and his/her own efforts. Such transformation of the created person ensures his/her comprehension of the Scripture testimony of human godlikeness and the trinitarian meta-logical explanation of the hypostatic mode of existence [1]. On this base the human personality can accept the alterity as the neighbourhood realizing the common origin of the self and the other: he/she "is created by God like me" [7, p.356]; he/she "is not created in my image, but in the image of God" [7, p.356]. Inspired by unconditional God's love for humanity the human ability to love the neighbour can not reveal itself without the communication of the created self with Creator. Thus E. Levinas's substitution of the vertical of interpersonal relationship by its horizontal deprived the philosopher's transcendental ethics of responsibility of its spiritual source reducing the self-definition of the subject establishing the responsible relation to the personhood of the other to the recognition of the unrealizability of the personal principle of being in the human existence. Nevertheless at the background of the deconstructive matrix of the person's multiple identity leading the subjectivity to the deadlock of interiorizing the outer semiotic differentiation between the self and the other recognized as the non-final indication of the absent "god of philosophers and scholars", the ethical-communicative model of the subjective self-identity surpassed the frames of inverting the rationalistic logic having introduced the ethical imperative of the intersubjective mediation of the ultimate communicative intention in arguing for the absence of living God in the actual reality.

Forming the negative argumentation for the inseparability of the cognitive activity of the created person aimed at realizing the sense of being from his/her live communication with Creator, Levinasian thought predicts the further development of its "personalistic inspiration" (J. Lacroix) through renewing the interaction of philosophical

and theological discourses initial for personalism and intended to reunite rationality and spirituality in explaining in the immanent concepts of philosophizing removed from their "depersonalized" meanings the "constitutive transcendence" [30] of the human personality realized on the foundations of theism as his/her communion with Absolutely Personal God. Manifested in the field of the rationally oriented personal self-reflection in the late twentieth - early twenty-first centuries, the need of returning to the unconditionally-personal truth of God's Word ("I am the way and the truth and the life" (John 14:6)) initiates the current epistemological situation when consolidated by their strivings for restoring the unity of the human spirit, "the theology wends its way to the philosophy, and the philosophy is directed towards the theology" [8; p. 10]. Marking the start point of the contemporary stage of the historical-philosophical process clarified as the formation of post-secular philosophy by its self-reflection [8; 23; 29], the initiative of overcoming the delimitation between rational and spiritual dimensions of the personhood reveals the widening of the philosophical-humanitarian space of contemporaneity ensured by affirming the meta-ontological character of the problem of the personality explicated in the midst of the twentieth century by the prominent Orthodox theologian and philosopher-personalist V. N. Lossky [5]. Having emerged in the sphere of reflecting the interpersonal communication, the philosophical thought of nowadays approaching the theistic basis of the personality takes roots in the soil of the theological comprehension of the ultimate communicative situation. Thus the main road-sign of the emerging dialogue between philosophy and theology is defined by the assertion of one of the greatest apologists of the personhood in the twentieth century: "And if there is a certain meta-ontology, only God can know it, that God, Whom Genesis show us during the pause in His creativity made to say at the Pre-Eternal Council of Trinity Hypostases: "Let us make man in our image, after our likeness" [4, p. 411]. Such transformation of the rationalistic aspect of the personal self-cognition presupposes reviewing the trajectory of moving towards the Revelation paved in the late 19th - mid-20th centuries by the philosophical reflection aimed at personalizing the ontology.

The idea of constructing the ontological system disclosing the personal principle of being was actualized at the end of the nineteenth - the beginning

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

of the twentieth centuries by the founding fathers of the personalistic trend of philosophizing in the New World - Borden Parker Bowne (1847-1910), George Holmes Howison (1834-1916) and Josiah Royce (1855-1916). As the basic intention of the personalist philosophy of the USA it initiated the reception of the philosophical tradition directed at restoring its origins associated with the personally oriented modes of thinking.

This way of forming American personalism along with its Protestant basis devoid of dogmatic stability predicted the dialogue openness and liberality of this national-historical type of philosophizing and its viability manifesting itself not only through the contribution into forming non-classical paradigm of philosophy, but also through inspiring the self-transformation of post-non-classical philosophical thought. Realized as the inherent form of the self-organization characteristic of "the first complete and comprehensive system of philosophy developed in America" [15], its reinterpretation of philosophical classics has being predetermined the focus of both self-reflection of this personalist branch of philosophizing and its historical-philosophical retrospective giving rise to the academic history of the personalistic ideas.

But all the four generations of the adherents of the original version of American personalism involved in reconstructing its genesis, from Albert Cornelius Knudson (1873-1953) to Thomas Oliver Buford (b. in 1932), represent the process of receiving the philosophical tradition by the personalist thought awaken on the North American continent as actualizing the potential of personalistic thinking accumulated by the philosophy itself [14; 15; 16; 18; 20; 26]. The European Catholic interpreters of the philosophical doctrine of the personality formed in the USA - Czesław Stanisław Bartnik (b. in 1929) and Bogumil Zygmunt Gacka (b. in 1955) - share this viewpoint and argue for it [10; 25]. As a result the theological nature of the withdrawal from the abstractness of ontology performed by American personalism remains unclarified for both historians of philosophy focusing on the formation of this national branch of the personalist reflection and philosophers appealing to the personalistic constructs to provide the self-renewal of rational consciousness by laying the foundations for post-secular type of philosophizing.

The only exception was made by the Swedish scholar J. O. Bengtsson, known as an authoritative expert in the history of ideas, in the monograph

"The Worldview of Personalism: Origins and Early Development" (2006, revised in 2011) in which he emphasized Bowne's affirmation of "the validity of personal knowledge" in the course of correlating "personal reason" with "impersonal understanding" [11]. But concentrating on the influence exerted on the originator of the personalist philosophy of North America by the personalistic tradition of philosophizing formed in the Old World the most eminent contemporary reviser of the philosophical doctrines of the personality deviated from revealing the explicit relatedness of the concept "self-experience" used by B. P. Bowne as an indicator of "the personal implication" with the Bible topology of the personhood. Thus the question about the way of overcoming "the fallacies of abstractions" [19] paved by American personalists has not been answered yet.

The Aim of the Research

The study is aimed at defining the criterion of self-cognition established by the personalist thought of the USA in the course of revising the classical rationalist models of the subjectivity and breaking the ground for constructing "the personal world" in the space of rational consciousness formed in North America. Taking into consideration the Biblical background of American personalism [9; 10; 11; 14; 25; 28] and its genetic connections with the denominations of Protestantism developed on the North American continent and the branching Protestant theology [15; 25; 28], the author focuses on both proper philosophical and theological reference points of this personalistic current of philosophizing in the historical-philosophical reconstruction of its genesis oriented towards the meta-ontological dimension of the personality.

The Exposition of the Basic Research Material

Actualized by the classical versions of personalism as a way of conceptualizing the personal principle of being grasped through the access to God's Word, the idea of pouring the new wine in the old bellows of philosophy was embodied more consistently in the American personalistic doctrine than in the French philosophical trend affirming the personality as the ontological, epistemological and axiological ultimate "of all reality" [30]. In contradistinction to the radical departure from the ratiocentric mainstream of philosophizing declared in the 1930s in France as an European start of the

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

personalist reaction against impersonalist modes of thought, the apology of the personhood initiated at the turn of the nineteenth and twentieth centuries in the USA was based upon the revision of the philosophical tradition intended to overcome its impersonalistic tendencies.

Avoiding the absolute rejection of the rationalistic scope of the subjective self-definition articulated by the leading French personalists Emmanuel Mounier (1905-1950) and Jean Lacroix (1900 - 1986) to eliminate “the dead forms which oppress even eternal values...” [27], the reception of metaphysical and primary (Kantian) phenomenological frames of the subjectivity awakening the personalistic trend in America inspired the repersonalization of the fundamental principles of rational consciousness revealing itself in the course of performing the task “to form the right habits of thinking” [12]. Formulated by Borden Parker Bowne, an outstanding philosopher, Methodist Minister and theologian recognized as the father of American personalism and the originator of its Bostonian hub, this intention was directed not against the cognitive subject's core itself but against the reduction of the cognitivity to the impersonal archi-form.

The initial self-manifestation of the personalist philosophy of the USA disclosed its presumption of “primordial personalism” [12] and predetermined reinforcing the tools of philosophizing by the arsenal of theology in the course of the explanation of the irreducibility of the personhood which resulted in the doctrine of the personality representing the climax of the personalistic movement on the North American continent. Realizing the “shortcomings of impersonal philosophy” destroying the foundations of philosophizing as the results of “the misleading abstractions and aberrations with which the history of thought abounds” [12, p. vi], B. P. Bowne warns: “...when our fundamental philosophic principles are impersonally and abstractly taken, they disappear either in contradiction or in empty verbalism” [12, p.211]. Such perception of the impersonalist forms of thinking implies the idea of the primary personal metaphysics was developed throughout the works of the thinker declaring himself “...a Personalist, the first of the clan in any thoroughgoing sense” [25] and predicted both subsequent personalized variants of ontology constructed in the philosophical-humanitarian space of the USA and “inner vision” of the genealogy of American personalism.

It is obvious that Bowne's correlation of the starting point of philosophizing with the comprehension of “personal beginning of all speculation” [12, p.vi] was inspired by his receiving the Scripture topoi of the personhood and the views of his European teacher, German philosopher Rudolf Hermann Lotze (1817 - 1881), the apologist of returning the philosophical reflection to the “wholeness of the spirit”. But the explication of the primary insight of the “personal world” given by the metaphysician-personalist in his final work *Personalism* (1908) reveals the impact of the positivist doctrine founded by Auguste Comte (1798 - 1857) on the formation of the personalistic trend of philosophy in North America.

In the *Preface* to the treatise generalizing the author's position as “personalism” and attaching this term to the American philosophical discourse B. P. Bowne recognized Comte's rightness in asserting the historical primacy of the causal “explanation in terms of personality” determined by the theological character of “the first stage of human thought” [12, vi - vii]. Moreover the progenitor of the Boston personalist school stated that A. Comte was right regarding the “abstract conceptions of being, substance, cause, and the like” representing the next, “positively” defined as metaphysical, stage of knowledge as “the ghost[s] of earlier personal explanations” [12, vi - vii]. To argue for such understanding of ontological abstractions B. P. Bowne appealed to the generalized and anonymous personalistic experience of philosophizing. He underlined: “Later philosophic criticism has shown that the conceptions of impersonal metaphysics are only the abstract forms of the self-conscious life, and that apart from that life they are empty and illusory” [12, vi].

But simultaneously the philosopher-personalist criticized the founder of positivism for eliminating the causality from the sphere of cognition in his general representation of its stage-wise development. Appealing to the dynamics of the historical-philosophical process B. P. Bowne affirmed: “Causal inquiry, though driven out with a fork, has always come running back, and always will” [12, vii]. Accordingly to Bowne's amplification such cyclic recurrence of thought proves that comprehending the causality is the final goal of the cognitive activity of the human person which can not be excluded from the sphere of his/her self-definition and self-fulfillment. Therefore the author of the most famous manifestation of the personalist phi-

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

losophy of the USA emphasized: "It only remains to give the causal doctrine the form which is necessary to free it from the objections of criticism" [12, vii].

Summing up the revision of Comte's positivist theory, B. P. Bowne motivated the development of the personalistic thinking in the domain of philosophizing established on the North American continent in such a way: "... abstract and impersonal metaphysics is a mirage of formal ideas, and even largely of words, which begin, continue, and end in abstraction and confusion. Causal explanation must always be in terms of personality, or it must vanish altogether. Thus we return to the theological stage, but we do so with a difference. At last we have learned the lesson of law, and we now see that law and will must be united in our thought of the world. Thus man's earliest metaphysics reemerges in his latest; but enlarged, enriched, and purified by the ages of thought and experience" [12, vii].

Bowne's alternative to the progressive trilogy of knowledge formed by A. Comte is based upon comprehending the initial - theological - stage of cognition as the period of forming the primary personal metaphysics. Such equalizing of religious and philosophical consciousness accents the relatedness of these forms of the life of the human spirit in the aspiration for defining the causality and overlooks the actual divergence of the ways of realizing the ultimate cognitive intention opened by religion and philosophy. At the background of the confessional belonging of B. P. Bowne to Methodism possessing liberal and changeable multipartite doctrine his initiative of retrospectively reuniting spiritual and rational dimensions of the personhood can not be reduced to the contamination of the different notions; it should be realized as the argument for personalizing the ontology in the perspective of reflecting the inner personal experience taken in its restricted semi-Catholic - semi-Protestant explication as the all-sufficient criterion of cognition.

Connecting the rationality with the Bible testimony of human godlikeness the return of philosophical reflection to the transcending self-experience initiated by the father of American personalism broke the ground for overcoming "the failure of impersonalism" [12] in the course of comprehending "the image of unconditional being ... really given to the human person by the nature of his personality" [5, p.265-266] and marking the irreducibility of the personhood. But the Methodist

horizons of perceiving the Supernatural Revelation remote from patristic Trinitology and Christology predetermined the limitation of Bowne's field of vision of the hypostatic mode of existence. Detached from the resource of trinitarian meta-logic ensuring the comprehension of the personal principle of being through the correlation of the person's self-cognition with the human cognition of God, the philosopher-apologist of the personality tried to define the epistemological foundations of constructing "the latest metaphysics" in the course of the rethinking of Kant's transcendental idealism aimed at the rational explication of the understanding of the personhood formed on the basis of theism.

Having failed to conceptualize the transcendently experienced communion of the created person with Creator as the priority of the personal self-definition B. P. Bowne connected the ultimate explanation of the phenomenal experience intended to transcend it with "a personal interpretation of experience", the first step to which "consists in the insight that we are in a personal world from the start, and that the first, last, and only duty of philosophy is to interpret this world of personal life and relations" [12, p.vi]. Thus Bowne's thought prescribes to begin the philosophical reflection directed at affirming "the certainty of self-existence" [12] (obvious for theology) as the metaphysical statement not with appealing to the Absolute Personality of God but with realizing "the primacy of the personal world" where "we and the neighbors" are defined as "facts which cannot be questioned" [12, p. 20]. Indicating the personal-subjective perception of "the other" by using the concept "neighborhood" included in the topology of the personhood uncovered in God-Breathed Book, such formulation of the primary intention of the "enlarged, enriched, and purified" personal metaphysics implies renewing the rationalistic separation of the human cognition of God and self-cognition from the living experience of communication with Him.

Problematized by this definition of the factual primacy of philosophizing the reunion of theological and metaphysical modes of thinking declared by B. P. Bowne is perceived as hardly achievable in the context of his prioritizing the cognitive role of the self-experience which due to philosopher's amplification goes beyond sensually experienced data to include "the data of self-consciousness" [12, p.99-102].

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

The thinker starts clarifying his position with revealing “the first experiential fact” indicated by him as “the validity of our personal knowledge” including “our mutual understanding of one another” [12, p.80]. To define the otherness as the indicator of the personal-subjective truth the philosopher-personalist analyzes the rational aspect of interpersonal relations in the course of revising Kantian system of phenomenal knowledge. B. P. Bowne underlines: “If we make the world of things subjective presentations because the knowledge of them arises through our mental construction, we must do the same thing with the world of persons, for the knowledge of them has an equally subjective character. Kant passes from the “me” to “us” without telling us how he makes the transition. He really begins with “us” - not merely with the individual self, but with the whole collection of individual human beings - and gets an experience valid for us all in exceedingly obscure ways” [12, p. 84]. According to Bowne's thought, not “to end in solipsism” the reflection of this problematic trajectory should recognize: “The basal certainties in knowledge are ... the coexistence of persons, the community of intelligence and the system of common experience. And these are not given as speculative deductions, but as unshakable practical certainties” [12, p. 127 - 128]. Directed against Kantian reduction of the plurality of personal minds defined as phenomenal selves to the unity of the transcendental subject, such assertion of the factuality of cognition results in the negation of the phenomenological character of the empirical self. B. P. Bowne affirms that the experienced “living, conscious, active” self is not a phenomenon, but the most concrete reality. On the contrary, the transcendental ego, understood as separate from this self, is a mere “fiction” [12, p. 86, 88]. Stating that the “self-existence is the surest item of knowledge we possess” [12, p. 86-88], the originator of the personal metaphysics of the modern era reveals the fundamental evidence of this personal-subjective reality in the certainty of the self “as the subject of the mental life and knowing and experiencing itself as living, and as one and the same throughout its changing experiences” [12, p. 86 -88].

Bowne's statement of the cognitive priority of “the inner experience of the conscious self” [12, p. 99-102] develops into the attempt of bridging the gap between the *ratio* and the world taking roots in the fallen human nature and widened in the noumenal/phenomenal distinction introduced by I. Kant

to explain the mind's activity in abstraction from the self-experience. Taking into consideration Kant's scheme of constructing the intelligible objects, B. P. Bowne asserts that the categories considered to be the preconditions of experience become the categories of reality deriving their true meaning from “living self-experience” [12, p.99-102] which is immediate in contradistinction to outer perception. On the base of such transformation of the fundamental presumption of classical phenomenologism the leader of American personalists focuses on revealing the correlation of the basic philosophical concepts with the inner personal experience and uncovers the metaphysical implications of personalism in the course of reinterpreting the categorial semantics of *identity, unity, causality and plurality*.

Regarding the category of identity, B. P. Bowne concludes, that it “is given as the self-equality of intelligence throughout experience” and that “any other conception destroys itself” [12, p.99-102].

Providing the analysis of the category of unity, the philosopher emphasizes that it “may be purely formal, as when we call a thing one; but when we come to real unity only experience can tell us whether it be possible and what form it must take on” [12, p.103]. The metaphysician-personalist denies the relatedness of this category with spatio-temporal phenomena attributing its true meaning to the self-identical personality: “There can be no real unity in anything existing in space and time, for in that case everything would be dispersed in infinite divisibility. We find the problem solved only in the unity of a conscious self, which is the only concrete unity that escapes the infinite dispersion of space and time” [12, p.103]. Moreover, due to Bowne's amplification, the unity of the self is inseparable from the plurality in the concrete, conscious experience. Detached from “an abstract unity without distinction or difference”, the plurality forms an aspect of “a living, conscious unity, which is one in its manifoldness and manifold in its oneness” [12, p.261-262]. The thinker underlines that such connection of unity and plurality is contradictory only for the formal, discursive thought, “taken concretely it is the fact of consciousness” [12, p.261-262].

The inner vision of the personhood formed in this field of personalizing the metaphysical categories predicts transcending the limits of personal identity and unity marked by the interiorization of

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

the experience of “the other”. Thus B. P. Bowne should recognize: “If personality is to maintain its integrity, it must be kept “a handbreadth off”, both from the Absolute and from things” [12, p.113-144, 166]. According to his personalist position the philosopher affirms that the category of causality can not be thought “abstractly and impersonally”. But Bowne's detachment from patristic theology determined by his devotion to Methodism deprived him of the trinitological arsenal of expounding the meta-ontological dimension of the personhood disclosed by the Supernatural Revelation as the communion of the human person with Absolutely Personal God. Therefore the thinker restricted by the rationalistic tools of the personal self-reflection connects performing the ultimate cognitive intention with realizing the true meaning of causality in “the self-conscious causality of free intelligence” [12, p.103-104]. B. P. Bowne asserts that the experienced phenomenal order mediates a real content knowable by “our categories”, because it is pre-conditioned by “a Supreme Intelligence which manifests his thought through it and thus finds that objective unity of the system of experience which is presupposed in all our knowing” [12, p.78, 89]. In this way the philosopher's argumentation for the immediacy of the self-experience transforms into affirming the mediation of the inner appeal of the created person to Creator by the outer interpersonal experience of rational cognition. Restricting the sphere of the personal self-definition, such regression of the personalist thought to the rationalized perception of living God problematizes the prospect of personalizing the ontology opened by declaring the authenticity of the inner self-conscious experience the main landmark for philosophical reflection.

But in spite of the revealed sources of the self-problematization, Bowne's “personal metaphysics” founded the Boston tradition of the personalist philosophy developed by his disciples Edgar Sheffield Brightman (1884-1953), Francis John McConnell (1871-1953), George Albert Coe (1861-1951) and Ralph Tyler Flewelling (1871-1960) known as the founder of the second important North American center of personalism in the University of Southern California. Having adopted their teacher's experience of philosophizing “in terms of personality”, these thinkers expanded the horizons of revising the philosophical classics established at the start of the personalistic movement in the USA by correlating Platonic and Kantian traditions.

Moreover the idea of the “personal interpretation of experience” generated in the Bostonian cradle of American personalism supported Howison's and Royce's initiatives of rethinking the principles of classical philosophy. The doctrine of “personal idealism” elaborated by G. H. Howison predetermined the basis of the personalist school formed at the University of California, Berkeley, while the reinterpretation of Hegelian concept *Absolute* made by J. Royce inspired the development of the personalistic tendencies at Harvard University. Joining the revision of depersonalized definitions of the subject, Harvardian scholars William Ernest Hocking (1873-1966) and Charles Hartshorne (1897-2000) manifested themselves as personalists.

Forming the dialogic space of American personalism its reception of the philosophical tradition exposed the contradictory character of the attempts of reuniting rationality and spirituality initiated by B. P. Bowne and based upon his reducing the spiritual core of the personhood to the personalized *ratio*.

On the one hand, Bowne's adherents focusing on researching for proper philosophical origins of the personalist thought affirm that the comprehension of the personality as an ultimate reality has become the main result of the previous historical-philosophical process. Conceptualizing such vision of the genesis of personalism, A. C. Knudson asserts that it is “the ripe fruit of more than two millennia of intellectual toil, the apex of a pyramid whose base was laid by Plato and Aristotle.” [26, p. 34]. Developing Knudson's teleological conception of rising the personalist philosophy R. T. Flewelling connects the starting point of “primordial personalism” with the early history of ideas: “It is, in basic principle, as surely expressed in the affirmation of Heraclitus (536 - 470 B.C.) that the fundamental reality is mind because it alone, of all creation, has the power to differentiate itself from the objective world and even from its own experiences, asserting that this Logos is the permanent principle in a world of change. Anaxagoras (500 - 430 B.C.) showed the same personalistic trend in affirming mind to be the foundation of existence, the force that arranges and guides. Protagoras (480 - 410 B.C.) named this differentiating capacity of the person as the basis of all knowledge and science, expressing it in the famous phrase: “Man is the measure of all things, of things that are, that they are; of things that are not, that they are not”

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

[20, p.21].

On the other hand, the further conceptualization of self-experience performed in the discursive field generated by the "personal world" of B. P. Bowne affirms his suggestion of "an unformulated activity of the mind which is the real gist of the reasoning" [13, p.36, 259-262]. Analyzing the resource of philosophical reflection intended to explicate "the ethical demand for an ethical Creator" [13, p.259-262], associated in Bowne's amplification with "living participation in the moral effort and struggle of humanity" [13, p. 259-262], W. E. Hocking states that "the philosophy can not lead to religion, because it can not lead us to the knowledge of God, and above all ... the philosophy will never be able to create a God who is worshiped" [24, p.97].

Inspiring the further dialogue with the other branches of philosophizing such divergence of the personal experiences of perceiving the philosophical tradition proves that the personalist philosophy founded in North America in the late nineteenth - early twentieth centuries has not exhausted its potential. Thus the history of American personalism is to be continued.

The Scientific Novelty

The article initiates reconstructing the way of defining the authenticity of the experience of self-cognition opened by the personalist philosophy of the USA on the horizon of receiving the philosophical tradition established by B. P. Bowne to lay the epistemological foundations for overcoming the impersonalist modes of thought in the philosophical-humanitarian space of North America. On the base of analyzing Bowne's revision of Kant's transcendental idealism aimed at the explication of the immediacy of self-experience the author reveals that such argumentation for its cognitive primacy transforms into affirming the mediation of the inner appeal of the human personality to living God by the outer interpersonal experience of rational cognition. The revealed regression to the rationally mediated relationship of the created person with Creator is connected with the restriction of the research for "personal beginning of all speculation" which resulted in the personal metaphysics of B. P. Bowne by the rationalistic tools of the personal self-reflection. The study proves that it was predetermined by Bowne's confessional belonging to the Methodist Church detached from patristic Trinitology and Christology forming the arsenal of trinitar-

ian meta-logic intended to expound the personhood as the ultimate principle of being.

Conclusions

The scope of comprehending the personality formed by the personalist thought of the USA was predicted by its return to the inner experience of the self explicated as the all-sufficient cognitive criterion in the course of revising the ratiocentric mainstream of the historical-philosophical process. Actualizing in the context of the genesis of the personalistic movement on the North American continent as an initiative of B. P. Bowne, the intention of expounding the immediate self-experience by means of philosophical reflection was performed by "the father of American personalism" himself in the course of reinterpreting metaphysical categories and concepts of classical (Kantian) phenomenologism. Persistent in asserting the irreducibility of the personhood opened by the personal experience of self-cognition Bowne's explication of its immediacy was limited by his devotion to Methodism predetermining his detachment from patristic theology revealing the meta-ontology of the personality on the base of explaining the dogma about God existing as "one essence in three persons". Deprived of the resource of the trinitarian meta-logic providing the comprehension of the hypostatic mode of existence the metaphysician-personalist started his arguing for the cognitive priority of self-experience with the substitution of realizing the image of unconditional being given to the self by the nature of the human personality by the insight of the personal world. As a result the philosopher's argumentation for the immediate character of the inner experience of the created person transforms into asserting the mediation of his/her appeal to Creator by the outer interpersonal experience of rational cognition.

Nevertheless the idea of the "personal interpretation of experience" formulated by B. P. Bowne to define the authentic form of ultimate explanations broke the ground for the subsequent "personalized" ontological constructions which form the dialogic space of the personalist philosophy of the USA predetermining the accumulation of its potential in the interaction with other philosophical currents. Manifesting itself as the personalistic inspiration of the emerging trends of thought this tendency predicts the further historical-philosophical research of American personalism.

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

LIST OF REFERENCE LINKS

1. Епископ Варнава (Беляев). Основы искусства святости: Опыт изложения православной аскетике: В 4-х т. / Епископ Варнава (Беляев). – Нижний Новгород : Изд. Братства во имя св. кн. Александра Невского, 1998. Т.1. – 242 с.
2. Левинас, Э. Избранное: Тотальность и бесконечное / Э. Левинас. – Москва; Санкт-Петербург : Университетская книга, 2000. – 416 с.
3. Лиотар, Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар [Пер. с фр. Н. А. Шматко]. – Москва : Институт экспериментальной социологии; Санкт-Петербург : Алетейя, 1998. – 160 с.
4. Лосский, В. Н. Богословское понятие человеческой личности / В. Н. Лосский // Боговидение. – Минск : Белорусский Экзархат – «Харвест», 2007. – С. 400–411.
5. Несмелов, В. И. Наука о человеке/ В. И. Несмелов. – Санкт-Петербург : Общество памяти игумении Таисии, 2013. – 936 с.
6. Окроков, В. Б. Трансформація західноєвропейської метафізики (онтологічний зріз) : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук: 09.00.05 / Віктор Брониславович Окроков ; Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. – Дніпропетровськ, 2003. – 42 с.
7. Сигов, К. Проблема разрыва между онтологией и этикой в современных учениях о человеке / К. Сигов // «Православное учение о человеке». – Москва : Синодальная Богословская Комиссия; Клин : Издательство «Христианская жизнь», 2004. – С. 340–356.
8. Узланер, Д. Введение в постсекулярную философию / Д. Узланер // Логос. Постсекулярная философия. – 2011. – № 3(82). – С. 3–32.
9. Balthasar, H. U. On the Concept of Person/ H. U. von Balthasar // *Communio: International Catholic Review*. – 1986. – № 13. – P. 18–26.
10. Bartnik, C. S. Personalistic Ontology / C. S. Bartnik // *Personalism. Science. Philosophy. Theology*. – 2003. – №5. – P. 68–84.
11. Bengtsson J. O. The Worldview of Personalism: Origins and Early Development / J. O. Bengtsson. – Oxford : Oxford University Press, 2011. – 320 p.
12. Bowne, B. P. Personalism / B. P. Bowne. – Boston : Houghton Mifflin Company, 1908. – vi, 354 p.
13. Bowne, B. P. Philosophy of Theism / B. P. Bowne. – Boston: Create Space Independent Publishing Platform, 2015. – 284 p.
14. Brightman, E. S. Brightman. Personalism / E. S. Brightman // *A History of Philosophical Systems* [ed. by Vergilius Ferm]. – New York : Philosophical Library, 1950. – 343 p.
15. Buford, T. O. Classical American Personalism [Electronic resource] / T. O. Buford. – Available at: <http://www.personalism.pl/biannual/number-3/classical-american-personalism>. – Title from the screen. – Accessed: 13.June.2016.
16. Burrow, R. Personalism: A Critical Introduction / R. Burrow. – Saint Louis : Chalice Press, 1999. – 328 p.
17. Clark, St. R. L. How many Selves make me?/ St. R. L.Clark// *Human Being* [Ed. by D.Cockburn] – Cambridge: Cambridge University Press, 1991. – P. 67–92.
18. Deats, P. The Boston Personalist Tradition in Philosophy, Social Ethics and Theology/ P. Deats, R. Carol. – Macon : Mercer University Press, 1986. – 254 p.
19. Derrida, J. Writing and Difference/ J. Derrida. – London: Routledge, 2001. – 472 p.
20. Flewelling, R. T. Studies in American Personalism / R. T. Flewelling // *Personalism. Science. Philosophy. Theology: Biannual*. – 2004. – №6. – P. 23–42.
21. Foucault, M. Nietzsche, Genealogy, History / M. Foucault // *Language, Counter-Memory, and Practice: Selected Essays and Interviews*. – Oxford : Basil Blackwell, 1977. – P. 139–165.
22. Foucault, M. The Subject and Power / M. Foucault // Michel Foucault : Beyond Structuralism and Hermeneutics [ed. by H. L. Dreyfus and P. Rabinow]. – Brighton : Harvester Press, 1982. – P. 208–227.
23. Habermas, J. Religion ad Rationality: Essays on Reason, God and Modernity / J. Habermas, – Cambridge : MIT Press, 2002. – 384 p.
24. Hocking, W. E. The Meaning of God in Human Experience [Electronic resource] / W. E. Hocking. – 1912. – Available at: https://archive.org/stream/meaningofgodinhu027626mbp/meaningofgodinhu027626mbp_djvu.txt. – Title from the screen. – Accessed: 13.June.2016.
25. Gacka, B. A. Presentation of Personalism [Electronic resource] / B. Gacka // *Personalism: Science, Philosophy, Theology*. – 2001. – Available at: <http://www.personalism.pl/biannual/number-1/a-presentation-of-personalism>. – Title from the screen. – Accessed: 13. June. 2016.
26. Knudson, A. C. The Philosophy of Personalism/ A. C. Knudson. – New York : Abington, 1927. – 434 p.
27. Mounier, E. Révolution personnaliste et communautaire [Electronic resource] / E. Mounier. – 2003. – Available at: <http://ru.calameo.com/read/000311713d0ddad3c>

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

- 95de. – Title from the screen. – Accessed: 13.June.2016.
28. Patsan, V. O. (Bishop Eulogius of Novomoskovsk). The Biblical Background of American Personalism/ V. O. Patsan (Bishop Eulogius of Novomoskovsk) // “Science and Society” : 8-th International Scientific and Practical Conference (23-30 March 2016). – London : Scieuro, 2016. – P. 120 – 132.
29. Post-secular Philosophy: between Philosophy and Theology/ ed.: Ph. Blond. – London : Routledge, 1998. – 392 p.
30. Williams, Th. D. Personalism [Electronic resource] / Th. D. Williams, J. O. Bengtsson. – 2013. – Available at: <http://plato.stanford.edu/entries/personalism>. – Title from the screen. – Accessed: 13. June. 2016.

В. О. ПАЦАН (ЄВЛОГІЙ, ЄПИСКОП НОВОМОСКОВСЬКИЙ)^{1*}

^{1*}Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпропетровськ, Україна), ел. пошта ave_logos@mail.ru, ORCID 0000-0002-8156-0143

РЕЦЕПЦІЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ ЯК ШЛЯХ ФОРМУВАННЯ АМЕРИКАНСЬКОГО ПЕРСОНАЛІЗМУ: ПОСТСЕКУЛЯРНИЙ ПОГЛЯД

Метою статті є визначення того способу обґрунтування особистісного досвіду самопізнання як самодостатнього критерію істинності, що був відкритий персоналістичною філософією США на горизонті сприйняття філософської традиції, прокладеному “батьком американського персоналізму” Б. П. Боуном, і визначив епістемологічні засади подолання імперсоналістичних форм мислення у філософсько-гуманітарному просторі Північної Америки. **Актуальність** вивчення американського персоналізму у заявленому аспекті його генези визначається переростанням, на сучасному - “постсекулярному” - етапі історико-філософського процесу, персоналістичної інспірації постнекласичної філософії в поновлення тієї взаємодії філософського і богословського дискурсів, яка виявилася висхідною для персоналістської думки і спрямовувалася на возз’єднання раціональності з її духовними першоджерелами в ході рефлексії персонального способу буття, усвідомленого на підґрунті теїзму. Для подальшого осмислення метаонтології особистісного, відкритої Священним Писанням і викладеної святоотецькою тріадологією, необхідною є і ретроспекція тієї траєкторії наближення філософії до Надприродного Одкровення, яка була прокладена при спробах персоналізації онтології, здійснених наприкінці XIX - в першій половині XX ст., насамперед, при встановленні персоналістського напрямку філософствування на Північноамериканському континенті. **Методологія дослідження** ґрунтується на усвідомленні метаонтологічного характеру проблеми особистості, встановленого у середині XX ст. видатним православним богословом і філософом-персоналістом В. М. Лоським. Беручи до уваги Біблійне підґрунтя персоналістської думки США і її генетичні зв’язки із деномінаціями протестантизму, представленими на теренах Північної Америки, та із розгалуженою протестантською теологією, автор спрямовує історико-філософську реконструкцію формування цієї течії некласичної філософії на встановлення не лише власне філософських, але і теологічних орієнтирів її фундаторів, вивіряючи їх сприйняття метаонтології особистісності. **Наукова новизна** полягає в тому, що стаття ініціює осмислення того шляху розкриття аутентичності внутрішнього досвіду “я”, який був прокладений американською персоналістичною філософією в ході перегляду моделей суб’єктивності, обґрунтованих класичним раціоналізмом, і заклав підвалини “особистісного світу”, що був створений раціональною свідомістю США. На основі аналізу боунівської ревізії основних положень трансцендентального ідеалізму І. Канта, яка спрямовувалася на експлікацію безпосередності особистісного досвіду самопізнання, автор доводить, що така аргументація його пізнавальної первинності переросла в обґрунтування опосередкованості внутрішнього звернення людської особистості до живого Бога зовнішнім досвідом раціонального пізнання. Виявлене поновлення раціоналістично опосередкованого відношення тварної особи до Творця пов’язується із обмеженням того пошуку “особистісного початку всіх роздумів”, який втілювався у персональній метафізиці Б. П. Боуна, раціоналістичним інструментарієм саморефлексії “я”. Доводиться, що воно обумовлене конфесіональною належністю філософа до Методистської церкви, відстороненої від святоотецької тріадології та христології, а відтак, - і від тринітарної металогії, наділеної арсеналом пояснення особистісного принципу буття. У **висновках** визначається ресурс боунівської ідеї “персональної інтерпретації досвіду”, якою ініціювалися “персоналізовані” онтологічні побудови, що утворили діалогічний простір американського персоналізму, де відбувається нарощення його потенціалу у взаємодії з іншими філософськими напрямками. Проявляючись як персоналістична інспірація новітньої філософії, ця тенденція потребує подальшого поглибленого вивчення.

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

Ключові слова: Абсолютна Особистість Бога; Надприродне Одкровення; особистісний принцип буття; людська особа; метаонтологія особистісності; персональна метафізика; внутрішній досвід “я”; особистісний досвід самопізнання

В. А. ПАЦАН (ЕВЛОГИЙ, ЕПИСКОП НОВОМОСКОВСКИЙ)^{1*}

^{1*} Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара (Днепропетровск, Украина),
эл. почта ave_logos@mail.ru, ORCID 0000-0002-8156-0143

РЕЦЕПЦИЯ ФИЛОСОФСКОЙ ТРАДИЦИИ КАК ПУТЬ ФОРМИРОВАНИЯ АМЕРИКАНСКОГО ПЕРСОНАЛИЗМА: ПОСТСЕКУЛЯРНЫЙ ВЗГЛЯД

Целью статьи является определение того способа обоснования личностного опыта самопознания как самодостаточного критерия истинности, который был открыт персоналистической философией США на горизонте восприятия философской традиции, проложенном «отцом американского персонализма» Б. П. Боуном, и предопределил эпистемологические основания преодоления имперсоналистических форм мышления в философско-гуманитарном пространстве Северной Америки. **Актуальность** изучения американского персонализма в заявленном аспекте его генезиса определяется перерастанием на современном - «постсекулярном» - этапе историко-философского процесса персоналистической инспирации постнеклассической философии в возобновление того взаимодействия философского и богословского дискурсов, которая оказалась исходной для персоналистской мысли и направлялась на воссоединение рациональности с ее духовными первоисточниками в ходе рефлексии персонального способа бытия, осознанного на фундаменте теизма. Для последующего осмысления метаонтологии личностного, открытой Священным Писанием и изложенной святоотеческой триадологией необходимой является и ретроспекция той траектории приближения философии к Сверхъестественному Откровению, которая была проложена при попытках персонализации онтологии, предпринятых в конце XIX - первой половине XX вв., прежде всего - при становлении персоналистского направления философствования на Североамериканском континенте. Методология исследования основывается на осознании метаонтологического характера проблемы личности, установленного в середине XX в. выдающимся православным богословом и философом-персоналистом В. Н. Лосским. Принимая во внимание Библейское основание персоналистской мысли США и ее генетические связи с деноминациями протестантизма, представленными в Северной Америке, и с разветвленной протестантской теологией, автор направляет историко-философскую реконструкцию этого течения неклассической философии на установление не только собственно философских, но и теологических ориентиров ее основателей, выверяя их восприятие метаонтологией личности. **Научная новизна** заключается в том, что статья инициирует осмысление того пути раскрытия подлинности внутреннего опыта «я», который был проложен американской персоналистической философией в ходе пересмотра моделей субъективности, обоснованных классическим рационализмом, и сформировал основания «личностного мира», созданного рациональным сознанием США. На основе анализа боуновской ревизии основных положений трансцендентального идеализма И. Канта, которая нацеливалась на экспликацию непосредственности личностного опыта самопознания, автор доказывает, что такая аргументация его познавательной первичности переросла в обоснование опосредованности внутреннего обращения человека к живому Богу внешним опытом рационального познания. Выявленное возобновление рационалистически опосредованного отношения тварной личности к Творцу связывается с ограничением того поиска «личностного начала всех размышлений», который воплотился в персональной метафизике Б. П. Боуна, рационалистическим инструментарием саморефлексии «я». Обосновывается, что оно обусловлено конфессиональной принадлежностью философа к Методистской церкви, отстраненной от святоотеческой триадологии и христологии, а следовательно - и от тринитарной металогии, обладающей арсеналом объяснения личностного принципа бытия. В **выводах** определяется ресурс боуновской идеи «персональной интерпретации опыта», которой инициировались онтологические конструкции, сформировавшие диалогическое пространство американского персонализма, обеспечивающее наращивание его потенциала во взаимодействии с другими философскими направлениями. Проявляясь как персоналистическая инспирация новейшей философии, эта тенденция требует дальнейшего углубленного изучения.

Ключевые слова: Абсолютная Личность Бога; Сверхъестественное Откровение; личностный способ бытия, человеческая личность; метаонтология личности; персональная метафізика; внутрішній досвід «я»; личностный опыт самопознания

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

REFERENCES

1. Episkop Varnava (Beliaev). *Osnovy iskusstva svyatosti: Opyt izlozheniya pravoslavnoy asketiki* [The Foundations of Sacred Mastery: An Attempt to Present the Orthodox Asceticism]. Nizhniy Novgorod, Izd. Bratstva vo imia sv. Alexandra Nevskogo Publ., 1998. 242 p.
2. Levinas E. *Izbrannoye: Totalnost i beskonечноye* [Favorites: Totality and infinite]. Moscow, Saint Petersburg, Universitetskaya kniga Publ., 2000. 416 p.
3. Liotar Zh.-F. *Sostoyaniye postmoderna* [The Postmodern Condition]. Moscow, Institut experimentalnoy sotsiologii Publ., 1998. 160 p.
4. Losskiy V.N. *Bogoslovskoye ponyatiye chelovecheskoy lichnosti. Bogovideniye* [The Theological Concept of the Human Person. Vision of God]. Minsk, Belorusskiy Ekzarkhat – «Kharvest» Publ., 2007. pp. 400-411.
5. Nesmelov V.I. *Nauka o cheloveke* [The Science of Human Being]. Saint Petersburg, Obschestvo pamyati igumenii Taisii Publ., 2013. 936 p.
6. Okorokov V.B. *Transformatsiya zakhidnoevropeiskoi metafiziki (ontologichnyi zriz)*. Avtoreferat Dys. [Transformation of Western metaphysics (ontological cut). Author's Abstract.]. Dnipropetrovsk, 2003. 42 p.
7. Sigov K. Problema razryva mezhdyy ontologiyey i etikoy v sovremennykh ucheniyakh o cheloveke. *Pravoslavnoye ucheniye o cheloveke* [The problem of the gap between ontology and ethics in the contemporary humanities. The Orthodox doctrine of man]. Moscow, Klin, Sinodalnaya Bogoslovskaya Komissiya – Izdatelstvo «Khristianskaya Zhizn» Publ., 2004. pp. 340-356.
8. Uzlaner D. Vvedeniye v postsekuliarnuyu filosofiyu [Introduction to the post-secular philosophy]. *Logos. Postsekuliarnaya filosofiya – Logos. Post-secular philosophy*, 2011, no. 3 (82), pp. 3-32.
9. Balthasar H.U. von. On the Concept of Person. *Communio: International Catholic Review*, 1986, no. 13, pp. 18-26.
10. Bartnik C.S. Personalistic Ontology. *Personalism. Science. Philosophy. Theology*, 2003, no. 5, pp. 68-84.
11. Bengtsson J.O. The Worldview of Personalism: Origins and Early Development. Oxford, Oxford University Press Publ., 2011. 354 p.
12. Bowne B.P. Personalism. Boston, 1908. 354 p.
13. Bowne B.P. Philosophy of Theism. Boston, CreateSpace Independent Publishing Platform Publ., 2015. 284 p.
14. Brightman Edgar Sheffield Brightman. Personalism. A History of Philosophical Systems. New York, Philosophical Library Publ., 1950. 343 p.
15. Buford T.O. Classical American Personalism. Available at: <http://www.personalism.pl/biannual/number-3/classical-american-personalism/>. (Accessed 9 June 2016).
16. Burrow R. Personalism: A Critical Introduction. St. Louis, Chalice Press Publ., 1999. 328 p.
17. Clark St.R.L. How many Selves make me? Human Being. Cambridge, Cambridge University Press Publ., 1991. pp. 67-92.
18. Deats P., Carol R. The Boston Personalist Tradition in Philosophy, Social Ethics and Theology. Macon, GA, Mercer University Press Publ., 1986. 254 p.
19. Derrida J. Writing and Difference. London, Routledge Publ., 2001. 472 p.
20. Flewelling R.T. Studies in American Personalism. *Personalism. Science. Philosophy. Theology*, 2004, no. 6, pp. 23-42.
21. Foucault M. Nietzsche, Genealogy, History. Language, Counter-Memory, and Practice: Selected Essays and Interviews. Oxford, Basil Blackwell Publ., 1977. pp. 139-165.
22. Foucault M. The Subject and Power. Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics. Brighton, HarvesterPress Publ., 1982. pp. 208-227.
23. Habermas J. Religion and Rationality: Essays on Reason, God and Modernity. Cambridge, MA, MIT Press Publ., 2002. 384 p.
24. Hocking W.E. The Meaning of God in Human Experience. Available at: https://archive.org/stream/meaningofgodinhu027626mbp/meaningofgodinhu027626mbp_djvu.txt. (Accessed 9 June 2016).
25. Gacka B.A. Presentation of Personalism. *Personalism, Science, Philosophy, Theology*, 2001, no. 1.
26. Knudson A.C. The Philosophy of Personalism. New York, Abington Publ., 1927. 434 p.
27. Mounier E. Révolution personnelle et communautaire. Available at: http://www.uqac.quebec.ca/zone30/Classiques_des_sciences_sociales/index.html. (Accessed 9 June 2016).
28. Patsan V.O. (Bishop Eulogius of Novomoskovsk). The Biblical Background of American Personalism. 8th International Scientific and Practical Conference "Science and Society". London, 2016, pp. 120-132.
29. Post-secular Philosophy: between Philosophy and Theology. London, Routledge Publ., 1998. 392 p.

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

30. Williams Th.D., Bengtsson J.O. Personalism. Available at: <http://plato.stanford.edu/entries/personalism/>. (Accessed 9 June 2016).

Prof. Dr. Philos. S. V. Shevtsov, (Ukraine) recommended this article to be published

Received: 17.03.2016

Accepted: 15.06.2016

UDC 141.319.8**I. SUKHOMLYN^{1*}**^{1*} Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan (Dnipropetrovsk), e-mail inga-s@meta.ua, ORCID 0000-0002-6142-4339**THE 5TH INTERNATIONAL CONFERENCE "ANTHROPOLOGICAL MEASUREMENTS OF PHILOSOPHICAL RESEARCH"**

In April 2016, Department of Philosophy and Sociology (Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after academician Lazaryan) hosted the 5th international conference. Representatives from leading university departments of Humanities and other sciences in Ukraine attended the conference.

The main topic for discussion was a new way of understanding the human condition, as a result of technological, social and cultural challenges of the new Millennium.

The reports presented covered a vast range of issues related to different aspects of the human condition and examined the contradictory nature of the anthropic principle while assessing gnosiological, technological, economic and sociopolitical processes.

This conference focused on several areas, including the study of some basic anthropological aspects of science and technology development.

In their works, philosophers from past centuries made a lot of meaningful predictions concerning the growing role of science in society. However, they could not imagine such significant and unpredictable, even dramatic impacts of scientific and technological achievements on our daily life that should be conceived today. Philosophy and science, in this regard, are the elements of the same chain of human intellect movement aimed at learning the basics of the human condition.

N.V Kachak devoted his report to "The anthropological dimensions of technological innovation." He noted that the techniques and the variety of technologies had become a necessary condition for the existence and development of a globalized world. Since its inception, the techniques have become an essential part of the mankind history, it is naturally put into the social existence context, but at the same time acquired the features of a social threat, as a result of a rapid technical progress and informatization, which entails dehumanization of

human nature. Thus, the author believes that modern technology is deemed to be accomplished and controlled, though it is impossible to predict exactly the consequences of its influence on existential dimensions of the human condition.

A few participants considered the debating points of science and technology development, which drew a certain interest of the others.

V. I. Mudrak continued technology subject in his report "Globalization and identity: the philosophical and technological context in perspective, the relation of "information-knowledge". He emphasized that the process of globalization influenced the distribution and perception of social information and exponential growth of secondary and higher education, where the transformation of information into knowledge has become fundamental. The problem is in relevance of information to modern development trends of science, technology and social processes. The compliance, in its turn, is bilateral in nature: as the process of scientific knowledge differentiation and the process of its generalization, which leads to knowledge fundamentalization. Such interaction should be verified at all levels of the content and organization of higher education. Advanced information technology plays an important role.

E. V. Beloshitsky drew the attention to this research aspect in his report "The problem of knowledge rationality" through the analysis of rationality relationship and spirituality in Hegel, Cassirer, Bakhtin, Shlyk, Maritain writings. During the discussion of rationality problem, more attention was paid to relationship between knowledge and faith. The scientist, dealing with new thematic study, believes that through it he will discover some objective laws that will allow managing unknown things, found through evidence, and he could check the validity of the relevant new hypotheses. Everything referred to as "irrational" is nothing more than a peculiar form of narrative and

an attempt to explore unknown aspects of external and internal reality, including self-awareness as an integral part of cognition.

It is also interesting that the responsibility is on the scientist's viewpoint, it depends on research results and even the further development of science. Therefore, the problem of free choice and freedom of action remains the main in terms of social life humanization. Such a perspective was revealed in E.V. Gorobets's report "Scientific research freedom and social responsibility of the scientist". He analysed the role of knowledge and the process of getting it from ancient times to the present. The contributor drew attention to the fact that from the late middle ages to our time, we run into a contradiction between the result of scientific progress and our habits, traditions, faith and accepted social norms, which makes the problem of correlation between morality and science quite relevant. Breakthrough in information technology and genetic engineering poses new challenges to scientists and society, making social responsibility a necessary component of any professional activity.

A speech of D.G. Loboda about the "Problems of the information revolution" finished the discussion on science and technology aspects. The author stated that information and knowledge have become "activators" of human life development. The nature and development degree of computing technology influence the ways of society adaptation to scientific and technological revolution outcomes. The attention was also drawn to the negative aspects of this rapid development, namely the problem of correlation between "quality and quantity", as a result of rapid information explosion. This situation is primarily due to the fact of the Internet globalization, universal access to it and a possibility of placing unverified low quality information. Another outbalancing issue of information technology is the focus of computer industry on the entertainment sphere of a human life. Social networks have incredibly changed the leisure and lifestyle of a person over the last decade, thereafter created a dangerous social, cultural and psychological strain.

One more group of conference participants focused on philosophical problems of a language. O.S. Kuropyatnik in the report "Language games" reviewed the main approaches in research of the language nature and its forms, meanings and interpretations of the "language games" in the representatives works of logical and analytical positivism and linguistic philosophy. According to the

author, understanding of the supposition of the content and process by some statement or word is an important aspect not only for the areas of language, philosophical trends, but also for information technologies, translating system, plagiarism, artificial intelligence in particular. etc.

V. V. Khmel considered the symbiosis of philosophy and language in his report "Anthropological foundations of the philosophy of language". He addressed to the analysis of a French version of "linguistic turn", which was aimed at the transition of the language phenomenological understanding to its semiologic analysis in philosophical context in order to break the frame of Western European rationalism in terms of the dominance of subject-object relations that have become the defects in the way of philosophical thinking and cognitive activity. The scientist argued that philosophical hermeneutics inherited the phenomenological programme to assign meanings. However, it has become an alternative to the reduction of Wittgenstein, who dispelled the illusion of understanding where there may not be any understanding at all.

Historical and philosophical focus area of the conference was reflected in the report of A. V. Ilyin - "Deconstruction as a historical-philosophical project", denoting hard times of philosophical thought of the second half of the 20th century. Transformations in the philosophical thinking system reach such priority problems which concern the legitimacy of philosophy. Consequently, the reflections leading to the reformation of ideas and concepts of history are required: M. Foucault, Zh. Deleuze, M. Blanchot. G. Rorty suggested some methodological reflection and classification of historical and philosophical research. The approach that Zh. Derid offers is a radical transformation of the foundations of philosophical discourse and according to a discourse about philosophy, which eventually appears in deconstruction interpretation as a holistic tradition of Western-European thinking. Other conference participants presentations were dedicated to postmodernism. So, M.B. Turchin presented "the Ethical and environmental dimension of postmodernism". He argued that the scope of postmodernism was not determined by the field of specific problematics. Today, the philosophy of postmodernism covers almost all spheres of culture. The strong point of postmodernism appeals to overcome such negative characteristics of the society of the previous era as "totalitarization" and "limitation" of a person by different means of "rational" or "true". The dis-

course issue about the environmental situation tested by postnonclassical science and deployed in terms of post-modernism is becoming significant.

The speaker pointed up to the fact that ecological knowledge does not have only economic, moral and ethical dimension, as a person begins to understand his existential frustration to change personal needs in accordance with the requirements set by nature.

O. Shmorgun, continuing the theme with his report "Postmodernism as a rejection of modernism", considered the origins of postmodern philosophy. In her opinion, there is rather a contradiction between modernism and postmodernism than heredity. As long as postmodernism became known for the total deconstruction of creative, personal, original, modernism has become a triumph of creative individuality.

Before concluding the theme A. M. Korkh in the report "Principles of intercultural dialogue" mentioned that globalization and migration collapse in Western Europe, as never before, bring the problem of the dialogue of cultures up to date. To be more exact, the problem of finding the principles on which this dialogue should take place. The scientist has analyzed two different approaches to its implementation. An attempt to find some unitary principles for the dialogue between different cultures was made by the advocates of communicative philosophy such as Y. Habermas and K. Apel. They stand up for the creation of rules and norms, which should help in solving problems that inevitably arise due to the coexistence of different cultures. Their opponents - postmodernists (R. Rorty) oppose against ethical universalism, in other words, against any universally valid principles of communicative dialogue. The author emphasized that glorification of perfect and humiliation of the whole in post-modern obscures the dialectical relationship between them, in particular the fact that the unity of mind can be achieved through dialogue, through intersubjective discourse. The contributor had considered several points of view on this issue, and came to the conclusion that to solve global contradictions, dialogue and understanding of different cultures is essential to recognize the liberalism values.

D. J. Snitko in the report "Philosophy as a useful science" attempted actualize practical orientation of philosophy in American pragmatism, whose members developed a certain technique of determining the truth of any theory on the basis of its usefulness to humans: in a situation with two op-

posing views, it is necessary to listen to each one, pointing to their possible practical consequences. The true one will be the viewpoint that is more conducive to the solution of practical problems. The American philosopher D. Dewey argues that philosophy should serve the solution of person life problems and contribute to the achievement of rewards, and not to look for abstract truths and source, claiming the status of inherently valued science. The contributor has considered several points of view, coming to the conclusion that philosophy gave people wisdom, but its direct benefit is in positive improvements.

A.M. Malivskyi turned his attention to the modern understanding of Descartes's philosophical inheritance and the place of the anthropological project in the interpretation of Hegel in it, which cannot be left without analysis. Continuing the theme of rethinking the heritage of the great philosophers, the report "Hegel's marginalization of anthropological project of Descartes" was presented. The fact that a person is in the forefront in the philosophy of Cartesius was not left unnoticed by Hegel. We are talking about subjectivity as individually-personal beginning in a person (*ingenium*), which is the starting point of philosophizing. There is an obvious number of factors for modern philosophy historians, which determine the failure of Hegel's thinking from an anthropological perspective of Cartesius heritage. The significance of Cartesius' anthropological quest for unfinished work was not neglected by Hegel, but he did not see the opportunity to enter the anthropological basis of the rationalism founder in his panrationalism system neither in history and philosophy nor in the system and theoretical aspects.

The theme of Cartesius heritage was continued with the following report "Concept of "point self" by Descartes" by O.V. Popov. It showed that the interest for the writings of French philosopher has not decreased among modern scientists up to the present. The author believed that it was necessary to try some new ways to evaluate the potential of Cartesians in understanding of a human "self". Western Self or, according to the contemporary Canadian researcher H. Taylor, "point-ness" is, first of all, the idea of an autonomous, unique individual, who is endowed with the ability to understand himself and be responsible for the actions, owes a lot to Descartes concept of identity. This concept is based on the unique synthesis of Christian doctrine and antique philosophy, interpreted in a certain way in the mentality of the Renaissance

and European Baroque. Descartes justified the idea of autonomy, independence of conscious person and adopted the idea of human subjectivity as a special sphere of independent and free domestic activities. At the same time, Descartes didn't have sensory image of the world and of a human. It is this rationalistic understanding of reality contributed to the materialisation of science, in which the world began to be seen only as the object of the transformative influence of "pure" reason.

V. Yu. Shaposhnik made a speech "the Philosophical vision of history", where she analyzed the basic concepts of the philosophy of history (linear, polylinear, phasic) and came to the conclusion about the necessity of their combination to bring the general philosophical and historical point to the realities of history. In the process of constructive understanding, new opportunities to get closer to discover the world history panorama are becoming evident.

Social and political problems of modern philosophy were devoted to a series of reports. Aytov S. Sh. presented the report "Concept of philosophy of history and geopolitical studies", where the opinion on the relationship between philosophy of history and geopolitics from the perspective of their subject and multidisciplinary was expressed. However, significant cognitive parallels and elements of intellectual interaction of theoretical approaches of the philosophy of history and geopolitics are quite obvious. The next report "Patriotism as a social and political phenomenon" was made by V. S. Parashchevina, who considered this concept in different aspects: social and political, moral, cultural, and also as a tool of socialization. Therefore, to explore patriotism with different aspects of historical development, the author referred to the analysis of several researchers of European modernism epoch, as well as representatives of Ukrainian culture. Patriotism is more than never necessary for Ukraine today, however, not destructive and radical, but a consolidating one for the sake of Homeland.

Special attention to a human was given in the report of O.P. Varshavskiy - "The Casus of Adam in philosophical anthropology", in which the author analysed the complexity of scientific definition of a human as a research subject. Efficiency of descriptive approach, seeking to avoid a "hoax" deliberately did not enter into the essential depth and is limited by negative human nature. Another more recent approach is projective. It considers a person as a time perspective, still unfulfilled-

Genesis, Genesis-between (interesse) that was mentioned in the works of many philosophers from Augustine to Heidegger. This is a basis of popular concepts in previous century where a person is a project that sets himself, or as a creature that surpasses itself, helping without the help of divinity. But, Adam's case, in the author's opinion, is the key in the issue concerning a person - the humanity of a man, even as a "design" that opens up opportunities, was supposed to appear. Without Adam, the mankind would have no purpose, no meaning, Homo would have no sapiens.

The report "Non-linear thinking as a way of understanding the world by a modern person" by V. P. Kulichenko was devoted to understanding of a modern person. The attention was turned to non-linear thinking as a contemporary method of world creation. A new mindset of a modern man is creative thinking. The formation of a person with creative thinking type entails the mastery of fundamentally new culture of thinking, the essence of which is the development of human intelligence with non-traditional learning technologies. It causes the necessity of society intellectualization as modernity is characterized by dynamic opposite multicircuit and multidirectional processes. Thus, the modern anthropological research of a new type of a person represent him as an individual with non-linear thinking, who is constantly interpreting and decoding encrypted underlying meanings.

In addition to the anthropology of science and technology, the topic nature of the language was represented in the report by O.V. Gromova "The Language of analytical discourse and the construction of personal narratives". G. P. Lukash presented the report "Tchaikovsky, Dostoevsky, Nosovsky and others: about quasionims in modern speech" and showed quite interesting combination features of modern speech of representatives from various activity spheres, as well as in the report of the "Linguistic approach E. Benveniste" by Yu. P. Sereda.

One more interesting report "Problems of philosophy in the creative inheritance of Aurelius Augustinus" was presented by A.S. Smirnov, E.G. Fysun and focused on the problems of religious philosophy and its ethical content, that is quite relevant today. The specified theme was continued in the report "Philosophical-anthropological context". I. A. Yakovenko revealed the topic of religion and theology in more detail in the report "Catholicity as Orthodox-theological creative approach". The reports by A. I. Abdula, T. G. Marchenko, Yu. A.

Azarova, O. V. Danilkova about the "Anthropological aspects and the problem of free will" were meaningful enough. V. P. Kulichenko represented the problem of "Non-linear thinking as the world creation of modern man", V. A. Samarska reported on "Nature as subject of individual's responsibility".

Summarizing this conference, it is worth saying

that the science is developing rapidly. Despite a large number of participants, topics were not repeated but complemented each other. Taking into account the timeliness of the papers presented, we can conclude that the conference confirmed the relationship between philosophy and other sciences and revealed all the essential facets of human existence in modern conditions.

Prof. Dr. Phil. V. V. Khmil, (Ukraine) recommended this article to be published

Received: 20.04.2016

Accepted: 13.06.2015

ЗМІСТ

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

ОКОРОКОВ В. Б.

МІФОЛОГІКА І ДЕСТРУКЦІЯ НАУКОВОЇ ТА АРХАЇЧНОЇ СВІДОМОСТІ
(СХОДЖЕННЯ ДО ВИТОКІВ ДОСОКРАТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ)

7

СТОРОЖУК С.В., ГОЯН І.М.

ВПЛИВ ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ НА САМОАКТУАЛІЗАЦІЮ ТИНЕЙДЖЕРІВ:
АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

17

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

СКАЛАЦЬКА О.В.

ДРАМАТУРГІЧНИЙ ПІДХІД І. ГОФМАНА В СТРУКТУРУВАННІ ПРОСТОРУ МОДИ

29

ТОРМАХОВА А.М.

СТАНОВЛЕННЯ ПРЕДМЕТНОГО ПОЛЯ СУЧАСНИХ ВІЗУАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

38

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

ХМІЛЬ В. В.

ДВОЛИКИЙ ЯНУС СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

47

ДАНИЛОВА Т. В.

ТЕОРІЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ГУМАНІТАРИСТИКИ

55

КРИМЕЦЬ Л.В.

МІКРОСОФІЯ ВЛАДИ У КОНТЕКСТІ НАУКОВО-ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

63

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

ХАЛАПСІС О. В.

ЧУДЕСА І ДОСКОНАЛІСТЬ БУТТЯ: ТЕОЛОГІЧНІ КОРИННЯ НАУКОВИХ КОНЦЕПЦІЙ

70

ТЕРЕШКУН О.Ф.

АНТИЧНА ПАРАДИГМА ТЕХНІКИ

78

ГЕНСЬКИЙ Ю.Д.

ФОРМУВАННЯ МЕДІАНФРАСТРУКТУРИ BIG DATA SCIENCE В ДОБУ ВИСОКОЇ ЕЛЕКТРОНІКИ

89

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

МАЛІВСЬКИЙ А.М.

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ РАЦІОНАЛІЗМ ДЕКАРТА ТА ЙОГО ГУССЕРЛІВСЬКА РЕЦЕПЦІЯ

96

КАРПЕНКО А.О.

«ЧОРНІ ЗОШИТИ» МАРТИНА ГАЙДЕГЕРА І ПОЛІТЕКОНОМІЯ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ КРИТИКИ

105

ПАЦАН В.О. (ЄВЛОГІЙ, ЄПІСКОП НОВОМОСКОВСЬКИЙ)

РЕЦЕПЦІЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ ЯК ШЛЯХ ФОРМУВАННЯ
АМЕРИКАНСЬКОГО ПЕРСОНАЛІЗМУ: ПОСТСЕКУЛЯРНИЙ ПОГЛЯД

110

СУХОМЛИН І.К.

5-а МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ «АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ФІЛОСОФСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ»

125

СОДЕРЖАНИЕ

АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ИСКАНИЯ

ОКОРОКОВ В.Б.

МИФОЛОГИКА И ДЕСТРУКЦИЯ НАУЧНОГО И АРХАИЧНОГО СОЗНАНИЯ
(НИСХОЖДЕНИЕ К ИСТОКАМ ДОСОКРАТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ)

7

СТОРОЖУК С.В., ГОЯН И.Н.

ВЛИЯНИЕ ВИРТУАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ НА САМОАКТУАЛИЗАЦИЮ ТИНЭЙДЖЕРОВ:
АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

17

ФИЛОСОФИЯ КУЛЬТУРЫ И ОБРАЗОВАНИЯ

СКАЛАЦКАЯ Е.В.

ДРАМАТУРГИЧЕСКИЙ ПОДХОД И. ГОФМАНА В СТРУИРОВАНИИ ПРОСТРАНСТВА МОДЫ

29

ТОРМАХОВА А.Н.

СТАНОВЛЕНИЕ ПРЕДМЕТНОГО ПОЛЯ СОВРЕМЕННЫХ ВИЗУАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

38

СОЦИАЛЬНАЯ ФИЛОСОФИЯ И ФИЛОСОФИЯ ИСТОРИИ

ХМЕЛЬ В.В.

ДВУЛИКИЙ ЯНУС СОВРЕМЕННОЙ ДЕМОКРАТИИ

47

ДАНИЛОВА Т.В.

ТЕОРИЯ ЦИВИЛИЗАЦИЙ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОЙ ГУМАНИТАРИСТИКИ

55

КРЫМЕЦ Л.В.

МИКРОСОФИЯ ВЛАСТИ В КОНТЕКСТЕ НАУЧНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА

63

ФИЛОСОФИЯ НАУКИ И ТЕХНИКИ

ХАЛАПСИС А. В.

ЧУДЕСА И СОВЕРШЕНСТВО БЫТИЯ: ТЕОЛОГИЧЕСКИЕ КОРНИ НАУЧНЫХ КОНЦЕПЦИЙ

70

ТЕРЕШКУН О.Ф.

АНТИЧНАЯ ПАРАДИГМА ТЕХНИКИ

78

ГЕНСИЦКИЙ Ю.Д.

ФОРМИРОВАНИЕ МЕДИНФРАСТРУКТУРЫ BIG DATA SCIENCE В ВЕК ВЫСОКОЙ ЭЛЕКТРОНИКИ

89

ИСТОРИЯ ФИЛОСОФИИ

МАЛИВСКИЙ А. Н.

АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ РАЦИОНАЛИЗМ ДЕКАРТА И ЕГО ГУСССЕРЛЕВСКАЯ РЕЦЕПЦИЯ

96

КАРПЕНКО А.А.

«ЧЕРНЫЕ ТЕТРАДИ» МАРТИНА ХАЙДЕГГЕРА И ПОЛИТЭКОНОМИЯ
СОВРЕМЕННОЙ ФИЛОСОФСКОЙ КРИТИКИ

105

ПАЦАН В.А. (ЕВЛОГИЙ, ЕПИСКОП НОВОМОСКОВСКИЙ)

РЕЦЕПЦИЯ ФИЛОСОФСКОЙ ТРАДИЦИИ КАК ПУТЬ ФОРМИРОВАНИЯ
АМЕРИКАНСКОГО ПЕРСОНАЛИЗМА: ПОСТСЕКУЛЯРНЫЙ ВЗГЛЯД

110

СУХОМЛЫН И.К.

5-я МЕЖДУНАРОДНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ

«АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ ФИЛОСОФСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ»

125

CONTENTS

ANTHROPOLOGICAL SEARCHING

OKOROKOV V.B.

MYTHOLOGIC AND DESTRUCTION OF THE SCIENTIFIC AND ARCHAIC CONSCIOUSNESS
(TRAVELING TO SOURCES OF DOSOKRATICAL THINKING)

7

STOROZHUK S.V., GOYAN Y.N.

THE IMPACT OF VIRTUAL REALITY ON SELF-ACTUALIZATION OF TEENAGERS:
ANTHROPOLOGICAL DIMENSION

17

PHILOSOPHY OF CULTURE AND EDUCATION

SKALATSKAYA E.V.

THE DRAMATIC APPROACH OF I. HOFFMAN IN STRUCTURING THE SPACE OF FASHION

29

TORMAKHOVA A.M.

BECOMING SUBJECT FIELD OF CONTEMPORARY VISUAL STUDIES

38

SOCIAL PHILOSOPHY AND PHILOSOPHY OF HISTORY

KHMIL V.V.

AMBIGUOUS JANUS OF MODERN DEMOCRACY

47

DANYLOVA T.V.

THE THEORY OF CIVILIZATIONS THROUGH THE LENS OF CONTEMPORARY HUMANITIES

55

KRYMETS L.V.

MICROSOPHY OF POWER IN THE CONTEXT OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL SPACE

63

PHILOSOPHY OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

HALAPSIS A.V.

MIRACLES AND THE PERFECTION OF BEING:
THE THEOLOGICAL ROOTS OF SCIENTIFIC CONCEPTS

70

TERESHKUN O.F.

ANTIQUE PARADIGM OF TECHNOLOGY

78

GENSITSKIY YU.D.

FORMATION OF MEDIA SCIENCE INFRASTRUCTURE IN THE AGE OF HIGH ELECTRONICS

89

THE HISTORY OF PHILOSOPHY

MALIVSKIY A.M.

ANTHROPOLOGICAL DESCARTES' RATIONALISM AND IT'S HUSSERL'S RECEPTION

95

KARPENKO A.O.

MARTIN HEIDEGGER'S *BLACK NOTEBOOKS* AND POLITICAL ECONOMY OF
CONTEMPORARY PHILOSOPHICAL CRITIQUE

105

PATSAN V.O. (BISHOP EULOGIUS OF NOVOMOSKOVSK)

THE RECEPTION OF THE PHILOSOPHICAL TRADITION AS A WAY OF FORMING
AMERICAN PERSONALISM: THE POST-SECULAR VIEW

110

SUKHOMLYN I.K.

THE 5TH INTERNATIONAL CONFERENCE

«ANTHROPOLOGICAL MEASUREMENTS OF PHILOSOPHICAL RESEARCH»

125

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

До публікації в журналі приймаються статті українською, російською або англійською мовами проблемного, узагальнюючого, методичного характеру, оригінальні наукові, практичні дослідження, які раніше ніде не видавалися.

Матеріали необхідно надавати в друкованому та в електронному виглядах у програмі Microsoft Word 2003 або більш ранній – файли *.doc (файли *.docx, *.docm – не приймаються).

Наукова стаття повинна відповідати вимогам п. 3 Постанови ВАК України № 7-05/1 від 15.01.2003 року.

Матеріали рецензуються членами редакційної колегії збірника та сторонніми незалежними експертами, виходячи з принципу об'єктивності та з позицій вищих міжнародних академічних стандартів якості, та редагуються. Редакція залишає за собою право на стилістичну правку рукопису.

Вимоги щодо об'єму наукових статей, повідомлень, відгуків та рецензій:

- оглядові та пробні статті – до 45 000 знаків з пробілами (7–10 стор.);
- загальні статті за рубриками видання – до 30 000 знаків з пробілами (5–7 стор.);
- наукове повідомлення – до 8 000 знаків з пробілами (до 2,5 стор.);
- відгук або рецензія – до 6 000 знаків з пробілами (до 2 стор.).

Матеріал надається у форматі A4, враховуючи таблиці, ілюстрації, список використаних джерел. Статті, більші за обсягом, можуть бути прийняті до розгляду на підставі рішення редколегії.

Увага! Журнал готується до експертизи в наукометричній базі даних SciVerse Scopus. Із цим фактом пов'язаний ряд необхідних вимог, а саме: наявність авторських розширених і структурованих резюме (рефератів – abstracts), у т.ч. – англійською мовою, рецензій, пристатейних списків літератури в романському алфавіті тощо.

Рекомендуємо скористатися правилами до оформлення статей журналу:

http: http://ampr.diit.edu.ua/public/journals/68/1_uk.pdf

Для прийняття статті до друку автору/авторам необхідно:

1. Для електронної інформації сформувати всі матеріали в п'яти файлах:

- **Перший** – із текстом статті та анотацій з ключовими словами. Назва файлу – прізвище та ініціали автора (першого співавтора) латинськими літерами, наприклад, Ivanov_II_stattia.doc.
- **Другий** – з розширеними відомостями про автора/авторів (прізвище, ім'я, по батькові; посада; вчений ступінь; учене звання; місце роботи або навчання; адреса електронної пошти; номери контактних телефонів). Назва файлу – Ivanov_II_vidomosti.doc.
- **Третій** - рецензія (відсканований). Назва файлу - Ivanov_II_recenziia.jpg.
- **Четвертий** – Експертний висновок (відсканований). Назва файлу – Ivanov_II_vysnovok.jpg. (складається в вільній формі)
- **П'ятий** – Ліцензійний договір (відсканований). Назва файлу – Ivanov_II_dogovir.jpg. Текст договору: <http://ampr.diit.edu.ua/public/journals/68/licenseAVFD.pdf>

2. Для друкованої інформації. Матеріали до редакції надаються особисто або надсилаються поштою. До них відносяться: 1) Два друкованих примірники рукопису з підписами всіх співавторів на останньому аркуші роботи; 2) Оригінал Ліцензійного договору з підписами всіх співавторів; 3) Оригінал експертного висновку; 4) (для співробітників ДНУЗТ) Рекомендація до друку за підписом відповідального редактора розділу.

Відповідальність за зміст статті, правильність, точність і коректність цитування, посилань та перекладу покладається на авторів.

Остаточне рішення щодо публікації ухвалює редакційна колегія журналу.

Статті, відхилені редакційною колегією, повертаються авторам для доопрацювання.

Шановні автори, запрошуємо до співробітництва!

З питань опублікування, будь ласка, звертайтеся до редакції журналу за адресою:

Кафедра філософії (ауд. 468),
Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту,
вул. Лазаряна, 2,
м. Дніпропетровськ,
Україна,
49010
e-mail: e-library@b.diit.edu.ua
Адреса сайту журналу: <http://ampr.diit.edu.ua/>

Збірник наукових праць

АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ФІЛОСОФСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

№9 2016

(українською, російською та англійською мовами)

Відповідальний за випуск — В. В. Хміль

Комп'ютерне верстання — І. Пілат

Літературна обробка — О. П. Варшавський

Формат 60 × 84¹/₈. Ум. друк. арк. 14,42. Тираж 100 пр. Зам. №_____.

**Видавництво Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту
імені академіка В. Лазаряна**

Адреса редакції, видавця:

вул. Лазаряна, 2, кім. 468, м. Дніпропетровськ, 49010, Україна

Тел.: +38 (056) 373-15-88

E-mail: e-lirary@b.diit.edu.ua, ojs.diit@gmail.com

Адреса дільниці оперативної поліграфії:

вул. Лазаряна, 2, кім. 1201, м. Дніпропетровськ, 49010, Україна

Тел.: +38 (056) 47-19-66, факс: +38 (056) 47-19-83

Сборник научных трудов

АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ФІЛОСОФСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

(АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ ФИЛОСОФСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ)

№9 2016

(на украинском, русском и английском языках)

Ответственный за выпуск — В. В. Хмель

Компьютерная верстка — И. Пилат

Литературная обработка — А. П. Варшавский

Формат 60 × 84¹/₈. Усл. печ. лист. 14,42. Тираж 100 пр. Зам. №_____.

**Издательство Днепропетровского национального университета железнодорожного транспорта
имени академика В. Лазаряна**

Адрес редакции, издателя:

ул. Лазаряна, 2, ком. 468, г. Днепропетровск, 49010, Украина

Тел.: +38 (056) 373-15-88

E-mail: e-lirary@b.diit.edu.ua, ojs.diit@gmail.com

Адрес участка оперативной полиграфии:

ул. Лазаряна, 2, ком. 1201, г. Днепропетровск, 49010, Украина

Тел.: +38 (056) 47-19-66, факс: +38 (056) 47-19-83

Proceedings Scientific Publication

ANTROPOLOGIČNÌ VIMÌRI FÌLOSOFS'KIH DOSLÌDŽEN'

(ANTHROPOLOGICAL MEASUREMENTS OF PHILOSOPHICAL RESEARCH)

No.9 2016

(in Ukrainian, Russian and English languages)

Responsible for issue — V. V. Khmel

Computer makeup — I. Pilat

Redaction — O. P. Varshavskiy

Format 60 × 84¹/₈. Conventional printed sheet 14,42. Circulation 100. Order no. _____.

Publication of Dnipropetrovs'k National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan

Address of editor and editorial office

Lazaryan St., 2, r. 468, Dnipropetrovs'k, 49010, Ukraine

Tel.: +38 (056) 373-15-88

E-mail: e-lirary@b.diit.edu.ua, ojs.diit@gmail.com

Address of small offset printing office

Lazaryan St., 2, r. 1201, Dnipropetrovs'k, 49010, Ukraine

Tel.: +38 (056) 47-19-66, *Fax:* +38 (056) 47-19-83